

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

४२४८-

क्रम मग्या

काल न०

खण्ड

२४०२ पन्ना

શ્રી પદ્મનંદાચાર્યવિરચિત

અનિત્ય પંચાશત્

હિન્દી પરથી

ગુજરાતી અનુવાદક,

ભાયાણી હરિલાલ ઝવરાજભાઈ

ભાવનગર-કાઠિયાવાડ

પ્રકાશક,

શેઠ પોપટલાલ વીક્રમશી

નાગપુર

પ્રથમાવૃત્તિ વીર સં. ૨૪૭૩ વિ સ ૨૦૦૩ મૂલ્ય

૧૫૦૦

વિવેકપ્રાપ્તિ

૪ સં ૧૯૪૭

જેને મૃત્યુની સાથે મિત્રતા હોય અથવા જે મૃત્યુથી
ત્યાગી છૂટી શકે તેમ હોય અથવા ‘હું નહિ જ મરું’ એમ
જેને નિશ્ચય હોય તે ભલે મુખે સૂવે.

દેહધારી આત્મા પથી છે અને દેહ એ ઝાડ છે; આ
દેહરૂપી ઝાડ નીચે છવરૂપ પથી-વટેમાર્ગુ થાક લેવા બેઠો;
તે પથી ઝાડને જ પોતાનું ઠરી માને એ કેમ ચાલે ?

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

स्वयमेव विनश्यति शोककल्लिजननस्थितिभङ्गविदो गुणिनः ।
नयनोत्थजलेन च मध्यधियो मरणेन जघन्यमतेर्भविनः ॥

અર્થ — ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયની પરિપાટિને સમજ-
નાર ગુણીજનનો શોક તો સ્વયં નષ્ટ થઈ જાય છે, મધ્યમ
બુદ્ધિમાનનો શોક આખમાંથી બે-ચાર આસુ ખાળવાથી
શાત થાય છે, પરંતુ જઘન્ય મતિમાનનો શોક તો મરણ
સાથે જ જાય છે.

શ્રી અમિતગતિ આચાર્ય ।

આત્માર્થી સત્પુરુષ શ્રી કાનજી સ્વામી.

સમર્પણ

અધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રેમી, સતપથાનુગામી, ગુણશાહી,
શાન્ત સ્વભાવી, પરોપકારી, વિશ્વદર્શનરૂપ જૈન ધર્મના
પ્રચારમાં સવિશેષ ઉદ્યમી, બાલ બ્રહ્મચારી
પરમ કૃપાળુ પૂજ્ય સદ્ગુરુદેવ
શ્રી કાનજી સ્વામીના

કરકમલમાં

તેમના અનેક સદ્ગુણોમાં અનુરકતદ્વારા શ્રી પદ્મનંદા-
ચાર્યવિરચિત 'અનિત્યપંચાશત્' નામક પ્રકરણનો
આ ગુજરાતી અનુવાદ સાદર સમર્પણ.

૨૪૭૩ શકાબ્દ ૧ શુકલ ૧
શ્રી કુન્દકૃન્ધાવચનમંડપોદ્યાદિ
સોનગઢ.

સંતસેવક,

ભાયાણી હરિલાલ જીવરાજભાઈ

નિવેદન

બાઈશ્રી કાન્તિલાલ શિવલાલભાઈ રાયચંદભાઈ ગાધીએ પોતાની માતૃશ્રીના સ્મરણાર્થે જ્ઞાનદાનમાં પ્રણામ કરીને રૂપિયા વાપરવાની ઇચ્છા દર્શાવી એક પુસ્તક લખી આપવાની માંગણી કરી. મારી પાસે અનિત્યપચાશત્ત્વ પ્રકરણને અનુવાદ હોતો તે 'મે' તેમને બતાવ્યો; તે તેમને ગમ્યો. આ પ્રદેશમાં શોક જરા લાંબા સમય સુધી પહોંચે છે તેથી લખાણને યથાશક્તિ વિસ્તાર્યું. આ જોઈ બાઈશ્રી કામદાર બીખાલાલ વર્ધમાન-ભાઈ ગઢડાવાળાને પોતાની સ્વં પત્ની શાન્તા બેનના સ્મરણાર્થે આ પુસ્તક-પ્રકાશનમાં એકસોએક રૂપિયા વાપરવાની ઉમેદ થઈ; મોલવારીના સમયમાં આટલી રકમથી પૂરૂ થાય તેમ નહોતું, તેથી મારી પાસે શેઠ પોપટલાલ વીકમશીના આવા જ્ઞાનપ્રચાર નિમિત્તમાં વાપરવાને પડી રહેલા રૂ. ૧૦૦) હતા તેનો આમાં વ્યાજસહ ઉપયોગ કર્યો. તે ઉપરાંત ખારા મૂળજીભાઈ ભગવાનજી અમરેલીવાળાએ પોતાના સામાયિક સૂત્રના વેચાણની ઉત્પન્ન રકમનો ઉપયોગ મારી પસંદગી અનુસાર વાપરવાની સન્મતિ દર્શાવવાથી લગભગ રૂ. ૬૦) આમાં વાપરી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

શોકશમનનું એક પુસ્તક 'પરલોકપ્રકાશ' થોડા વર્ષ પહેલાં બે આવૃત્તિદારા પ્રગટ થયેલ છે. તે પછી જૈન શાસ્ત્ર-સાર તૈયાર કરેલ આ બીજું પુસ્તક કાઠિયાવાડમાં પ્રગટ થતું હોય તેમ લાગે છે. તે વાચકો અને શ્રોતાઓને અશ્વતઃ શાન્તિ આપશે તે લીધેલ શ્રમ સફળ થશે.

ઉપહાર

આત્માથી શ્રી પંચી જનુગલ -
કિશોરજી મુખતાર ને સપ્તેમ લેટ

સ્નેહાધીન

ભાયાળી રાવિલાલ જયરાજભાઈ

પ્રસ્તાવના

આ ‘અનિત્યપચાશત’ શ્રી પદ્મનન્દિ મુનિવિરચિત ‘શ્રી પદ્મનન્દિ પચવિશતિકા’ અથવા ત્રીણું પ્રકરણ છે. શ્રી પદ્મનન્દિ નામના અનેક મુનિ, * આચાર્ય, લટ્ઠારક થઈ ગયા છે, એમ ‘જૈન સાહિત્ય ઔર ઇતિહાસ’ નામક અથવા વાંચન પરથી જણાય છે. જૈન ઇતિહાસની પૂરી સામગ્રીના અભાવે આ અથવા કતો સંબંધી ખાસ ઇતિહાસ મળતો નથી.

એક જગ્ગૂદ્રીપ પ્રજ્ઞાસિ નામનો પ્રાકૃત ભાષાનો કરણાનુ-યોગ વિષયનો અથ છે તેની પ્રશસ્તિમાં લખ્યા મુજબ તે અથના કર્તા શ્રી પદ્મનન્દિ મુનિ છે અને તે આ જ છે તેમ વિક્ષા-નોત્તુ માનવુ છે આ અથ તેઓશ્રીએ ખારાનગરમાં, શક્તિ ભૂપાલના સમયમાં લખ્યો છે શ્રી પદ્મનન્દિ મહારાજે તેની પ્રશ-સ્તિમાં પોતાના ગુરુ શ્રી વીરનન્દિની, જૈન ભૂપાલ શક્તિની અને ખારાનગર શહેરની પ્રશંસા કર્યા ઉપરાંત પોતાની લાયકાત દર્શાવી છે. આટલી હકીકત પરથી તેમનો સમય નિર્ણય કર-વાનો રહે છે

૧ શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય* રચિત નિયમસાર અથ પર સંસ્કૃત તાત્પર્ય* વૃત્તિ લખનાર શ્રી પદ્મપ્રભમલધારી દેવે તે અથના શુદ્ધ ભાવ અધિકાર પર વૃત્તિ લખતા શ્રી પદ્મનન્દિ પચવિશતિકા અથના ‘એકત્વ સ્મૃતિ’ પ્રકરણના + ૧૬૦ ઉદ્યત કર્યા છે આ પરથી એટલો નિર્ણય કરી શકાય કે શ્રી પદ્મનન્દિ મુનિ, શ્રી પદ્મપ્રભમલધારી મુનિ પહેલાના દીક્ષિત મુનિ હતા.

---

* શ્રી દિગંજર સમાજ જેના પ્રાચે પુનરુદ્ધિથી સદા જોઈ રહ્યો છે એ ‘શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય’નું એક નામ ‘શ્રી પદ્મનન્દિ’ પણ હતું.

+ શ્લોક નં—૭૬, ૧૪.

૨ મદ્રાસ પ્રાન્તના પટશિવપુરમ્ ગ્રામમાં એક સ્તંભ પર * પશ્ચિમી ચાલુક્ય રાજા ત્રિભુવનમહાસોમૈશ્વર દેવના સમયનો શક સવત ૧૧૦૭ [વિક્રમ સંવત ૧૨૪૨] નો એક લેખ (નં. ૨૮) છે, તેમાં લખ્યું છે કે 'જ્યારે આ જૈન મંદિર બનાવવામાં આવ્યું હતું ત્યારે શ્રી પદ્મપ્રભમલધારી દેવ અને તેમના ગુરુ શ્રી વીરનન્દિ સિધ્ધાન્તચક્રવર્તી* વિદ્યમાન હતા.'

૩. વળી શ્રી પદ્મપ્રભ મલધારી દેવે પ્રથમોક્ત સંસ્કૃત તાત્પર્યવૃત્તિના પ્રારંભમાં અને પાંચમા અધ્યાયના અંતમાં શ્રી વીરનન્દિ આચાર્યના ગુણગ્રામ કરી વન્દના કરી છે

૪. પ્રથમ દર્શાવી ગયા મુજબ શ્રી પદ્મનન્દિ મુનિએ પણ જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞાસિ ગ્રંથની પ્રશસ્તિમાં પણ શ્રી વીરનન્દિ આચાર્યની પ્રશંસા સહ વન્દના કરી છે

ઉપરોક્ત સમય અને સંયોગો પરથી બંને વીરનન્દિ આચાર્ય એક જ હોય તો એવા નિષ્કંધ પર આવવું પડે છે કે શ્રી પદ્મનન્દિ મુનિ અને શ્રી પદ્મપ્રભમલધારી દેવ ગુરુભાઈ હતાં.

આથી તેઓ સમકાલિન હોઈ આ બંને વચ્ચે થોડા વર્ષનો અંતર હોય. પણ શ્રી પદ્મનન્દિ મુનિ પ્રથમ દીક્ષિત મુનિ હતા અને લગભગ વિ. સ ૧૨૦૦ પહેલાં હતા એટલું તો ચોક્કસ છે. શ્રી પદ્મનન્દિ આચાર્ય મહારાજે આ * પચ્ચવિશતિકા ને જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિ ઉપરાંત ચરણસાર અને ધર્મરસાયન નામના બીજા બે ગ્રંથો પ્રાકૃત ભાષામાં રચેલા છે.

બારમી સદીમાં થયેલા આ વિદ્વાન આચાર્યે દિગંબર અવસ્થાએ વનમાં રહી કરુણા ભુષિએ આ અમૂલ્ય ગ્રંથ લખ્યો -

---

* ૨૧૦ બ્રહ્મ ૦ શીતલપ્રસાદજી સંપાદિત મદ્રાસ, મૈસૂર પ્રાન્તકે પ્રાચીન જૈન સ્મારક.

છે. આ અથવા આત્મહિતકર ધર્મોપદેશ આપી જનસમૂહ પર પરમ ઉપકાર કર્યો છે.

સ્વ૦ પરમ કૃપાળુ પરમ ઉપકારી સદ્ગુરુદેવ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ આ અથને વનશાસ્ત્ર કહ્યું છે અને સત્શ્રુતની યાદીમાં આ અથની ગણતરી કરી પ્રતિષ્ઠા સ્થાપી છે.

પદ્મનન્દિ-પચવિશતિકા અથના પઠનથી જિજ્ઞાસુ જૈન ધર્મનો નાણુકાર થાય છે, તે ઉપરાંત પોતાના આત્માનુ પરમ કલ્યાણ કરી શકે છે એવા ઉત્તમ અથમાનુ આ ‘અનિત્ય પચાશત્’ નામક પ્રકરણ, આત્મ-જિજ્ઞાસુઓને, અજ્ઞાની પામર જીવોને તેમજ શોકસતત હૃદયોને સુપથ-દર્શક થાય તે ઉદ્દેશથી પ્રસિદ્ધ કરવાની પસંદગી કરી છે.

ઇષ્ટવિયોગ, અનિષ્ટસંયોગ આદિના પ્રસંગે ગમે તેવું શોકસતત હૃદય બન્યું હોય, પણ આ ‘અનિત્ય પચાશત્’ એક વાર લક્ષ્યપૂર્વક વાચવામાં આવે તો ખૂબ શાન્તિ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. તેના પઠનથી ઉદાસીનતા તથા ખેદ દૂર થઈ ચિત્તમાં પ્રસન્નતા અને સરસતા આવી જાય છે; સંસાર, દેહ, ભોગના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થઈ હૃદયમાં વિવેક-બુદ્ધિ નાશ થાય છે સસારી જનોને તેમની ભૂલો માલૂમ પડી જાય છે અને તેમનામાં ધૈર્ય તથા પુરુષાર્થની માત્રા વૃદ્ધિને પામે છે, જે લોકો શોક-સંતાપમાં આત્મસમર્પણ કરી પોતાના ધર્મોર્થાદિ પુરુષાર્થો ખોઈ ખેસે છે-અકર્મણ્ય બની જાય છે. મહિનાઓ સુધી રોવે-કૂટે છે અને આ પ્રકારે પોતાના શારીરિક, તથા માનસિક બળને ક્ષતિ [હાનિ] પહોંચાડી પોતાનું જીવન એક પ્રકારે દુઃખમય બનાવી દે છે તેમના માટે આવા

+ આ પચવિશતિકામાં પણ શ્રી ઋષભજિન સ્તોત્ર અને શ્રી જિનેન્દ્ર સ્તોત્ર પ્રાકૃત ભાષામાં રચેલાં છે.

અથોનો પરિચય ઘણો જ ઉપયોગી છે; તેવા આત્માઓને તેમનું હું ખૂબ દૂર કરવામાં અને પોતાની આત્મજગૃતિ કરવામાં આ પ્રકરણ સહાયક જ છે.

જૈનેતર સમાજમાં સ્વજનના મૃત્યુ બાદ ગરુડપુરાણ, કુરાન આદિ અથો વાચવામાં આવે છે તેવી રીતે જૈન સમાજમાં આવા અથોનું વાચન કરવા-કરાવવાની જરૂર છે. આથી શોક શમે છે અને હૃદય વૈરાગી બને છે, તેવા પ્રસંગે એકત્ર થઈને થતા નિદા-કુથલીના પ્રસંગો બધ પડે છે ને તેના બહલે પવિત્ર વિચારો સ્પુરે છે, દાન-શીલ-તપ-ભાવ પ્રત્યે રુચિ વૃદ્ધિને પામે છે, અર્થાત્ અશુભ ભાવ મટી શુભ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે આવા શોકશમનકારક અથોની જૈન સમાજમાં પ્રચાર થવાની બહુ આવશ્યકતા છે.

આ અથની ભાષા સંસ્કૃત હોવાના કારણે સમાજ ઘણાં વર્ષો સુધી તેના લાભથી પ્રાયઃ વંચિત હતો. એ જણી લગલગ ૪૪ વર્ષ પહેલાં આ પરમોપકારી પ્રકરણનો હિન્દી પદ્ધાનુવાદ શ્રીયુત પંડિત જુગલકિશોર મુખર્જીએ રચ્યો હતો; અને પંડિત શ્રી નાથુરામ પ્રેમીજીએ પ્રકાશિત કર્યો હતો; તેનું સંશોધિત, પરિવર્તિત અને ભાવાર્થ સહ સંવર્ધિત હિન્દી સંસ્કરણ લગલગ બે વર્ષ પહેલાં પંડિત શ્રી જુગલકિશોરજીએ પ્રગટ કર્યું છે, તે અનુવાદમાં મૂળ વસ્તુ છૂટી ન જાય, આચાર્ય મહોદયના કહેલા ભાવ બરાબર સચવાઈ રહે અને અનુવાદની ભાષા સરલ રહે તે બાબતનું તેમણે ધ્યાન રાખ્યું છે; તે તૈયાર સામગ્રીનો આ જુજરાતી અનુવાદ છે તે

---

* આવા એક જુજરાતી અનુવાદ શ્રીયુત માલવી મોતીલાલ ત્રીકમદાસ તરફથી વિ. સ. ૧૯૬૬ માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે, તેમજ બે મરાઠી ભાષાંતર મરાઠી પદ્ધાનુવાદ સહ પણ થયેલા છે.

કરવામાં ઠેવી સફલતા પ્રાપ્ત થઈ છે તે વિચારવાનું વિદ્વાન પાઠકો પર છોડું છું પરંતુ આ અમૃત લોજન પીરસવાનો યથા તો શ્રીશ્રી પડિત જીગલકિશોર સુખ્તારને ઘટે છે.

આ પુસ્તક સંસ્કૃત, હિન્દી અને ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસીને ઉપયોગી થવા માટે આમા મૂળ શ્લોક, ૫૦ શ્રી જીગલકિશોર રચિત હિન્દી પદ્યાનુવાદ અને તેમના હિન્દી ભાવાર્થને ગુજરાતી અનુવાદ દાખલ કરેલ છે.

વિશેષમા આ ગ્રંથની વસ્તુને સમૃદ્ધ કરવા નિમિત્તે તથા વાચકોને વધુ દિવસો સુધી શોકશમનકારક ઔષ્ધામૃત મળવા નિમિત્તે પ્રાચીન તેમજ અવોચીન અધ્યાત્મી આચાર્ય મહારાજો ને વિદ્વજ્જનો-કથિત સદુપદેશના અવતરણે પુસ્તકમાં તથા પાદ-ટિપ્પણમા ઉમેર્યાં છે

આ પ્રકરણ તૈયાર કરતી વખતે શ્રીમાન હીરાચંદ નેમચંદ દોશી સંપાદિત તથા ૫૦ શ્રી ગજધરલાલ જૈન ન્યાય-શાસ્ત્રી સંપાદિત શ્રી પદ્મનન્દિ પચવિશતિકા ગ્રંથની સહાય લીધી છે.

૫૦ શ્રી જીગલકિશોરજીએ આ ગુજરાતી અનુવાદ પ્રગટ કરવાની સમ્મતિ આપ્યા ઉપરાંત પ્રેમપૂર્વક એક નકલ વિશેષ સંશોધિત કરીને મોકલવા તરફી લીધી છે તે બદલ તેમનો હૃદયપૂર્વક ઉપકાર માનું છું

પૂજ્ય મુરબ્બી બાઈશ્રી રામજીભાઈ માણેકચંદ દોશીએ આ પુસ્તક સાદત જોઈ જવા પ્રેમપૂર્વક તરફી લીધી છે, આથી આચાર્ય દેવના મનનીય શાસ્ત્રોક્ત બાવો [આશયો] સચવાઈ રહ્યા છે જે માટે મને બહુ આનંદ થાય છે

પ્રાકૃત ભાષાના વિદ્વાન શ્રી અમૃતલાલ ગોપાણી આ પુસ્તક જોઈ ગયા છે તેથી શ્લોકોમાં બૂલો રહેવા સંભવ નથી, છતાં રહી હોય તો વાચક વર્ગ ક્ષમા કરે

તેવી પ્રાર્થના છે. વિશેષમાં આ પુસ્તકનું વાંચન લાંબા સમય ચાલે તે આશયથી પરમોપકારી કૃપાળુ દેવ શ્રી રાજચંદ્રે શારીરિક વેદના અંગે, મૃત્યુભયનિવારણ અંગે વચનામૃતો દ્વારા તથા પરિચયી શોકસતત કુટુંબોને દિલાસા-પત્રો દ્વારા સહયોગ આપ્યો છે તે અત્ર દાખલ કરેલ છે આ સમગ્ર 'રાજ-પત્રાવલિ' શીર્ષકથી આ પુસ્તકમાં દાખલ કરેલ છે.

પ્રાસંગિક વિષયને અનુરૂપ ઉત્તમ ને ઉપયોગી હિન્દી કાવ્ય 'અનિત્યતા' જે અમુક વર્ષો પહેલાં અનેકાંત માસિક વર્ષી ખીળમાં પ્રગટ થયેલ છે ને જેના રચયિતા શ્રી શોભાચન્દ્ર બારિહ ન્યાયતીર્થ છે તેને સ્થાન આપ્યું છે.

અનિત્ય પચાશત્ અઠાવનમા પૃષ્ઠે પૂર્ણ થઈ જતું હતું તેથી તેને લગતો ચોથો ફરમા પૂરો કરવા માટે આ જ આચાર્ય દેવે રચેલ 'વૈરાગ્યપૂર્ણ' 'ખાર અનુપ્રેક્ષા [લાવના]' હિમેરી સદુપદેશની વૃષ્ટિ દર્શા છે આથી છે કે આ પુસ્તકનું મનનપૂર્વક વાચન, અવજ્ઞ વાચક અને શ્રોતાના હૃદય ઉપર એવો પ્રભાવ પાડશે કે તેમને સ્વજન પ્રત્યેના મોહવશાત્ થતા શોકસંતાપો શમાવશે એટલું જ નહિ પણ વિષયવાસનાના ત્યાગ સહ જીવન-ધારાનું પરિવર્તન કરવા અને આત્મોન્નતિ કરવા અશતઃ પ્રેરણા આપશે છેવટમાં શ્રી પદ્મનન્દ આદિ આચાર્યોએ કરેલ સદુપદેશદ્વારા પરમોપકાર, વિદ્રવજનોએ દર્શાવેલ સહાનુભૂતિ, આત્મજનોએ દર્શાવેલ પ્રેમ અને દાતાઓએ કરેલ લક્ષ્મીનો સદુપયોગ-તે સર્વ માટે સર્વનો હૃદયપૂર્વક આભાર માની વિરમુ છુ

સત સેવક,

બાચાણી હરિલાલ જીવરાજભાઈ.

સુભાષિત રત્નસદૌહ

પુરુષસ્ય વિનશ્યતિ યેન સુખં વપુરેતિ કૃશત્વમુપેત્યચલં ।

મૃતિમિચ્છતિ મૃર્છતિ શોકવશસ્ત્યજતૈનમતત્ત્રિવિધેન બુધાઃ ॥

અર્થ, —જે શોકને વશ પડવાથી, મનુષ્યના સુખને નાશ થાય છે, શરીર કૃશ થાય છે, નિર્બળતા પગદો જમાવે છે, મૂર્છા આવે છે અને મરણને શરણુ થવાની પ્રભળ ઇચ્છા થાય છે; તેથી હે બુધજનો ! મન, વચન અને કાયાથી શોકને ત્યાજ્ય ગણે

ઉદિતઃ સમયઃ શ્રયતેઽસ્તમયં કૃતકઃ સકલો લભતે વિલયં ।

સકલાનિ ફલાનિ પતન્તિ તરોઃ મકલા જલર્ધિ સમુપૈતિ નદી ॥

સકલં સરસં શુભિમેતિ યથા મકલઃ પુરુષો મૃતિમેતિ તથા ।

મનસેતિ વિચિન્ત્ય બુધો ન શુચં વિદધાતિ મનાગપિ તત્ત્વરુચિઃ ॥

અર્થ, —ઉદય પામેલ દિવસ અવશ્ય અસ્તને પ્રાપ્ત થાય છે, જેની ઉત્પત્તિ છે તે સર્વ વિલયને પામે છે, વૃક્ષ પરના સર્વ ફળો ખરી પડે છે, સમસ્ત નદીઓ સાગરને મળે છે, જે રસાદ્ર છે તે સર્વ સુકાય છે તેમ, જે મનુષ્યો જન્મે છે તે અવશ્યમેવ મૃત્યુને પામે છે એમ [સંસારની ઉત્પત્તિ-લય ચુક્ત સ્થિતિનો] મનથી વિચાર કરો તત્ત્વરુચિ બુધજન જરાપણ શોક કરતો નથી

યદિ રક્ષગમન્યજનસ્ય ભવેદ્યદિ કોઽપિ કરોતિ બુધઃ સ્તવનં ।

યદિ કિંચન સૌખ્યમથ સ્વતનોર્થદિ કશ્ચન તસ્ય ગુણો ભવતિ ॥

યદિ વાઽગમનં કુરુતેઽત્ર મૃતઃ સગુણં ભુવિ શોચનમસ્ય તદા ।

વિગુણં વિમના બહુ શોચતિ યો વિગુણાં સ દશાં લભતે મનુજઃ ॥

યદિ અન્ય જનનુ રક્ષણ થતું હોય વા કોઈ પુષ્કળ પ્રશસા કરતો હોય, યદિ પોતાના શરીરને કોઈ સુખ પ્રાપ્ત થતું હોય વા કોઈ સફળતાની પ્રાપ્તિ થતી હોય, યદિ મરેલાં સજીવન થઈ પાછા આવતા હોય તો તો તે મનુષ્યનો શોક કરવો સાર્થક છે, પરંતુ આ માંહેલું તો કાંઈ બનતું નથી. તેથી જે મનુષ્ય શૂન્ય ચિત્તે અર્થ બહુ શોક કરે છે તે નિર્ગુણ દશાને પ્રાપ્ત થાય છે

દદાતિ યોડન્યત્ર મથે શરીરિણામનેકધા દુઃસ્વમસદ્યમાદતં ।

इहैव कृत्वा बहु दुःखपद्वर्ति स सेव्यते शोकरिपुः कथं बुधैः ॥

જે શોક, પરભવમા જીવોને અનેક પ્રકારના અસહ્ય દુઃખો લોગવાવે છે અને આ ભવમા પણ બહુ દુઃખ આપે છે તે [બન્ને ભવમા હુ બહાવી] શોક શત્રુને, હાથા પુરુષો શામાટે સેવે? અર્થાત્ પુષ્કળનો શોક કરતા નથી.

पूर्वोपार्जितपापकवञ्चतः शोकः समुत्पद्यते,

धर्मात्सर्वसुखाकाराज्जिनमताश्चश्यत्ययं तत्त्वतः ।

विज्ञायेति समस्तदुःखसकलामूलो भवोर्वीरुहः,

संसारस्थितिर्वेदिमिर्बुधजनैः शोकस्त्रिधा त्यज्यते ॥

અર્થઃ—પૂર્વોપાર્જિત પાપકમંવશ, કર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તે શોક, સમસ્ત સુખની ખાણરૂપ જિન ધર્મના અવલબનથી અવશ્ય નષ્ટ થાય છે એમ તત્ત્વથી વિચારી, સંસારસ્થિતિના બાણનારા પુષ્કળનો, સમસ્ત પ્રકારના દુઃખોના મૂળરૂપ, ભવ-વૃક્ષ સમાન શોકના મન-વચન કાચાથી ત્યાગ કરે છે.

શ્રીઅમિતગતિ આચાર્ય ।

अनित्यता

[ले० श्री शोभाचन्द्र भागिल, ग्वायतीर्थ]

दहला देता था वीरों को जिनका एक इश्वारा,
जिनकी उँगली पर नचता था यह भ्रमंडल सारा ।
थे कल तक जो शूरवीर रणधीर अभय सेनानी,
पड़े तड़पते आज न पाते हैं चुल्लु-भर पानी ! ॥ १ ॥

अमर मानकर निज जीवन को पर-भव हाथ भुलाया,
चाँदी-सोने के टुकड़ों में फूला नहीं समाया ।
देख मूढ़ता यह मानव की उधर काल मुस्काया,
अगले पल ले चला यहाँपर नाम-निशान न पाया ! ॥ २ ॥

उच्छासों के मिष से प्रतिपल प्राण मागते जाते,
बादल की-सी छाया काया पा कर क्या इठलाते ?
कौन सदा रख सका इन्हें फिर क्या तू ही रख लेगा ?
पा यम का संकेत तनिक-मा तू प्रस्थान करेगा ? ॥ ३ ॥

---

१ डरामणि. २ तरफडना. ३ खाबा. ४ यम. ५ हांसी
करो. ६ अहकार करो. ७ थोड़ाक-सहज.

विजली की क्षण-भंगुर आभा कहती देखो-आओ,

तेरे-मेरे जीवन में है कितना मेद बताओ ?

जल-बुद्-बुद् मानों दुनियां को अमर सीख देता है-

मौत तभी से ताक रही जब जीव जन्म लेता है ॥ ४ ॥

बड़े मोर चहुँ ओर ललाई जो मू पर ललाई थी,

नम से उतर प्रभा दिनकर की मध्य दिवस आई थी ।

सन्ध्या-राग रंगीला मन को तुरत मोहने वाला,

हाथ ! कहाँ अब जब फैता है यह भीषण तम काजा ! ॥ ५ ॥

लहरें लोल जलधि है अपनी आज जहाँ लहराता,

हा ! संभर मरुस्थल उपको थोड़े दिन में पाता !

मनहर कानन में सौरभ-मय सुंदर सुमन खिले हैं,

आँधी के हलके झोंके से अब वे धूज मिले हैं ! ॥ ६ ॥

है संसार मराव नहाँ है पथिक आय जु जलो,

ले कर टुक विश्राम राह को अपनी-अपनी जाते ।

जो आये थे गये सभी, जो आये हैं जाएँगे,

८ प्रभा. ९ प्रभात १० चारे ११ दिशा. १३ सुर्ती. १२
अंधकार. १४ सुंदर. १५ समुद्र. १६ रजपदेश. १७ वन.
१८ सुगंधी १९ वावाझोडु २० झोक.

२१ धर्मशाला. २२ एकत्र बाय छे २३ थोडोक २४ रस्ते.

अपने-अपने कर्मों का फल सभी आप पाएँगे ॥ ७ ॥
 जीवन-तन-धन-भवन न रहि हैं, स्वजन-प्राण छूटेंगे,
 दुनियाँके संबंध विदाई की बेला दूटेंगे ।
 यह क्रम चलता ग़हा आदि से, अब भी चलता भाई,
 संयोगों का एकमात्र फल-केवल सदा जुदाई ॥ ८ ॥
 कोटि-कोटि कर कोट ओटमें उनकी तू छीप जाना,
 पद-पद पर प्रहरी नियुक्त करके पहग बिठलाना ।
 रक्षण-हेतु सदा हो सेन सजी हुई चतुरङ्गी,
 काल बली ले जाएगा तार्कंग माथी-सङ्गी ॥ ९ ॥
 धन-दौलत का कहाँ ठिकाना, वह कब तक ठहरेगी ?
 चारु सुयश की विमल पताका क्या सदैव फहरेगी ?
 पिता-पुत्र-पत्नी पोतों का संग चार दिन का है,
 फिर चिर-काल वियोग-वेदना-वेदन-फल इनका है ॥ १० ॥
 जीवन का सौन्दर्य सुनहरा शैशवे कहाँ गया रे ?
 आँधी-सा मतमाता यौवन भी तो चला गया रे !
 अर्द्ध मृत्युमय बृढापन भी जाने को आया है,
 हा ! सारा ही जीवन जैसे बादल की छाया है ! ! ॥ ११ ॥ —

२५ भोंयरामा. २६ पहेरेदार. २७ सेना. २८ जोई रहेधो.
 २९ उत्तम. ३० फरकशे

३१ पौत्र ३२ सोनेरी ३३ बाब्यावरुषी ३४. बाबाझो-
 डाधी व्यापेक अंधकार.

श्रीपद्मनन्दाचार्यविरचित

अनित्य पंचाशत्

हिन्दी पद्यानुवाद अने गुजराती भाषार्थ सह

•••••

भंगदायरणु

आर्या

जयति जिनो धृतिधनुषामिषुमाला भवति योगियोधानाम् ।
यद् वाक्करुणामय्यपि मोहरिपुप्रहतये तीक्ष्णा ॥ १ ॥

आर्याछन्द

जिनके वचन करुण भी, शरगण हो मोह-शत्रु-नाशनको ।
धैर्य-धनुर्धर-योगी-सुभटोके जयहु सु-जिनदेव ॥ १ ॥

---

१ आ। छन्दना बार बरणुर्भा कभस. १२, १८, १२, १५
भेनाओ होय छे.

ભાવાર્થ—મોહ-શત્રુનો વિનાશ કરવા અર્થે જેમના કરુણ [દયામય] વચન પણ ધૈર્ય-ધનુષધારણ કરનાર યોગીરૂપ યોધ્ધાઓના તીક્ષ્ણ બાણસમૂહ બની બાંધ છે અર્થાત્ જેના અહિંસા ધર્માત્મક વચનોનો આશ્રય લઈ સમ્યક્ પ્રયોગ કરી યોગીજન પોતાના મોહશત્રુનો નાશ કરી નાખે છે તે શ્રી જિનદેવ-કર્મશત્રુઓના નાશ કરનાર શ્રી અહિંસા પ્રભુ-જયવન્ત હો-ભવ્યજનોના હૃદયમાં તેમનો પ્રભાવ સદાય અંકિત રહો. ૧.

મનુષ્યદેહનું અનિત્યપણું —

શાર્દૂલવિકીર્તિન હન્દ

યદ્યેકત્ર દિને ન શુક્તિઘ્નવા, નિદ્રા ન રાત્રી ભવેત્,

વિદ્રાસ્યમ્બુજપત્રવદ્દહનતોઽભ્યાશસ્થિતાઘ્ન ધ્રુવમ્ ।

અત્ત્વ્યાવિજલાદિતોઽપિ મહસા, યચ્ચ ક્ષયં ગચ્છતિ,

પ્રાતઃકાઽત્ર +શરીરકે સ્થિતિમત્તિ, -નાશોઽસ્ય કો વિસ્મયઃ ॥ ૨ ॥

+શરીર સ્થિતિ નથી અને અનેક પ્રકારે ક્ષીણ થાય છે એવું કથન પરમ કૃપાળુ શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય દેવ 'ભાવપાહુડ' માં કહ્યું છે:—

વિસવેયણરસવલ્લયમયસત્યગદ્ગહનસકિલેસાણ ।

આહારસ્સાસાણં ણિરોહણા સ્થિજ્જપ આઝ ॥ ૨૫ ॥

દિમ્મજ્જલજમલ્લિલ્લુદ્ધયરપવ્વયત્તરુદ્ધણ્ણપ્પણ્ણમ્મગેદ્દિ ।

રમ્મવિજ્જજોયધારણ અણયપ્પસમ્મગેદ્દિ વિવિદ્દેદ્દિ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ—વિષ, વેદના, રસિરનો ક્ષય, ભય, સંઘર્ષ, સંકલેષ પરિણામ, આહારની અપ્રાપ્તિ, આસનિરોધ, હિમ, અગ્નિ, જલ,

મરેન્દ્ર હન્દ

एक दिवस भोजन न मिले या नौद न निशको आवे,
अग्नि-समीपी अम्बुज-दल-सम वह शरीर मुरझावे ।
शस्त्र-व्याधि-जल आदिकसे भी क्षणभरमें क्षय हो है,
चेतन ! क्या धिर-बुद्धि देहमें ? त्रिनशत अचरज को है ? ॥२॥

બાવાઈ-જો એક જ દિવસ ભોજન ન મળે અથવા રાત્રે નિદ્રા ન આવે તો તે શરીર, અગ્નિ સમીપ રહેતું કમલપત્રની જેમ કરમાય છે-શિથિલ થાય છે, તે ઉપરાંત શસ્ત્રથી, રોગથી અને જલ આદિથી આ શરીર શીઘ્ર જ નાશ પામે છે. છેદાઈ, લેદાઈ, કપાઈ, પીડાઈ, વિકૃત ધર્મ, પાણીમા ઠૂળી, અગ્નિથી બળી પવનાદિથી પ્રતાડિત થઈ, સર્પોદિથી કંશાઈ, વિષથી મૂર્ચ્છિત થઈ, વિજળી પડવાથી, પર્વત આદિ પરથી પડી જવાથી, માળના કાટ નીચે દબાવાથી, આસોત્પ્રાસ રૂધાવાથી—Heart fail થવાથી, વિકાર-અસિત ધર્મ ક્ષણભરમાં મરણને શરણ થાય છે. અથવા તો એમ કહીએ કે જ્યાં ને ત્યાં રામ પામી બચ છે. માટે હે ચેતન ! વિચારવાન બાઈ ! આવા ક્ષણભંગુર દેહમાં સ્થિરતાની ખુશ્ખિ કેવી ? અથવા તો જોના નાશમાં આશ્ચર્ય શું ? તેમાં તો નથી સ્થિરતાની વાત, તેમ જ તેના નાશમાં નથી કોઈ પણ આશ્ચર્યજનક સ્થાન. ૨.

મહાપર્વત કે વૃક્ષ પર ચડતા પડવાથી શરીરના બમ, રસ ખતાવવાની વિલાના પ્રયોમથી અને વિવિધ જન્યાથી પ્રસંગે (ચોરી, અભિચાર)—થી આયુનો ક્ષય થાય છે. તો હે મિત્ર ! આવી રીતે શરીરનું અકાલ મૃત્યુ થાય છે તેમાં સ્થિરતાની ખુશ્ખિ કેવી ?

[૪]

કાયા-કુટીરું સ્વરૂપ:—

* દુર્ગન્ધાઽશુચિધાતુમિત્તિકલિતં, સન્ઘાદિતં ચર્મણા,
વિષ્મૃત્તાદિભૃતં ક્ષુધાદિવિલસદુઃસાંખ્યમિશ્છિદ્રિતમ્ ।
વિલઘ્નં કાયકુટીરકં સ્વયમપિ પ્રાપ્તં જરાવહ્નિના,
ચેદેતત્તદપિ સ્થિરં શુચિતરં મૃદો જનો મન્યતે ॥ ૩ ॥

ચર્મ-મદો દુર્ગન્ધ-અશુચિમય-ધાતુ-કુમોત-ધિરી હૈ,
ક્ષુધા-આદિ દુઃસ-મૂસક-છિદ્રિત મલ-મૂત્રાદિ-ભરી હૈ ।
જરત સ્વયં હી જરા- વહ્નિસે કાય-કુટો સવ જાનેં,
મૂદ મનુષ્ય હૈં હતને પર મી જો થિર-શુચિતર માને ॥ ૩ ॥

આવાર્થ — સર્વ બાણે છે કે આ શરીર ઝૂપડી દુર્ગન્ધ અને
અશુચિ ધાતુરૂપ [બોદી] બીંતોથી ઘેરાયેલી છે, ઉપરથી આમ-

ગીતિ

* બાણ મૂત્ર ને મળતી, રોગ જરાનું નિવાસનું ધામ;
કાયા એવી મણીને, માત્ર ત્યજીને કર આર્થિક આમ.
શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

વળે મી કુન્દકુન્દાચાર્ય ભગવાને 'ભાવ પાઠુડ'માં દેહનું સ્વરૂપ
એવું કહ્યું છે કે —

મંસદ્વિસુક્કસોગિયપિત્તતસવત્તકુણિમદુગ્ધં ।
અરિસવત્તપૂયસ્થિમિસમરિય ચિત્તેહિ દેહઉડં ॥ ૪૨ ॥

આર્થ:—હે શ્રવ ! મંસ, હાડ, વીર્ય, રુધિર, પિત્ત, આતરથી
ઘસતી મુડદા જેવી દુર્ગન્ધથી યુક્ત તથા અપકવ ગલસહિત બળખા,
ચર્મી અને પર આદિ અપવિત્ર વસ્તુઓથી ભરેલ આ દેહરૂપી ધડાનું
સ્વરૂપ વિચાર.

હાથી મઢાયેલી છે. અહર મલ-મૂત્ર આદિથી ભરેલી છે, કીડા કરતા ક્ષુધા-તૃષ્ણા આદિ દુઃખરૂપ બિંદરોથી છિદ્રિત છે અર્થાત્ જૂખ-તરસ આદિ દુઃખરૂપ બિંદરોએ છિદ્ર પાડ્યા છે અને સ્વપ્ન, વૃષ્ટ્યાવસ્થારૂપ અસિંધી બગી રહી છે દિન પ્રતિદિન પોતે જ વૃદ્ધાવસ્થામાં પરિણત થઈ જીર્ણ થતી જાય છે. આણુ હોવા છતાં પણ જે, આ કાયા-કુટીને સ્થિર અને અતિ પવિત્ર માની રહે છે તે મૂઢ મનુષ્ય છે-મોહને વશીભુત અજ્ઞાની જીવ છે. ૩.

જગતના ક્ષણભંગુર પદાર્થોનું સ્વરૂપ:—

* અમ્મોબુદ્બુદમન્નિમા તનુરિયં શ્રીરિન્દ્રજાલોપમા,
 દુર્વાતાહતવારિવાહસદૃશાઃ કાન્તાઽર્થ-પુત્રાદયઃ ।
 મૌર્યં વૈષયિકં સદૈવ તરલં મત્તાઙ્ગનાઽપાઙ્ગવત્,
 તસ્માદેતદુપપ્લવાસિવિષયે શોકેન કિં કિં મુદા ॥ ૪ ॥

જલ-બુદ્બુદ-સમ હૈ તનુ, લક્ષ્મી હિન્દ્રજાલવત્ માનો,
 તોવ્ર પવન-હત મેઘ-પટલ-સમ ધન કાન્તા મુત જાનો ।
 મત્ત ત્રિયાકે જ્યોં કટાક્ષ ત્યોં ચપલ વિષય-સુખ સારે,
 હસસે इनकी प्राप्ति—नास्तिमे, हर्ष- शोक क्या प्यारे ? ॥ ૪ ॥

જાવાર્થ:—આ શરીર પાણીના પરપોટા જેવું ક્ષણભંગુર છે, લક્ષ્મી ધિન્દ્રજાળની જેમ માયામય છે-ક્ષણભરમાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે. સ્ત્રી, ધન, પુત્ર, મિત્ર, ખાંધવ અને માતા-પિતાદિની

* વિદ્યુત્ લક્ષ્મી પ્રભુના પતન, આયુષ્ય તે તો જલના તરંગ;
 પુરહરી આપ અનંત રંગ, શું રાગીએ ત્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ.
 શ્રીમદ્ રાજભંદ્ર.

[૬]

સ્થિતિ તીવ્ર પવનથી પ્રતાડિત થઈ છિન્નભિન્ન થતા દેખાતાં ને વિલીન થતા વાહણા જેવી છે અને ઈન્દ્રિયોના વિષય-સુખ કામોન્મત્ત સ્ત્રીના કટાક્ષ જેવાં ચ ચળ છે-કામિનીના તિર્થઝડિ-સચ્ચાલનની જેમ, તે [સુખો] પશુ ક્ષણ-ક્ષણમા બદલાતા રહે છે. આતઃ આવા શરીર આદિની પ્રાપ્તિમાં હર્ષ કરવાથી અને તેની નાશિતમાં શોક કરવાથી શો ફાયદો છે ? કાઈપણ લાભ નથી. ૪.

નોંધ-એક વાત આખાલજોપાલ પ્રસિદ્ધ છે કે જે જન્મેલ છે તે અવશ્યમેવ મંશે-નાશ પામશે, માટે ડાહ્યા, સમગ્રુ જનોએ બાળકના જન્મ, લક્ષ્મી આદિની પ્રાપ્તિમાં હર્ષ અને તેમના વિયોગમાં શોક ન કરવો જોઈએ, અને યથાશક્ય દુરપાર્થ દ્વારા આત્માનુ જ કલ્યાણ કરવું જોઈએ.

આત્મસ્વરૂપચિન્તનનો યોધ —

+ દુઃસ્વે વા સમુપસ્થિતેડથ મરણે શોકો ન કાર્યો બુદ્ધેઃ;

સમ્બન્ધો યદિ વિગ્રહેણ યદયં સમ્ભૂતિદાત્રી તયોઃ ।

તસ્માત્તત્પરિચિન્તનીયમનિશં, સંસારદુઃસ્વપ્રદો,

યેનાડસ્ય પ્રમલ્લઃ પુરઃ પુનરપિ પ્રાયો ન સમ્ભાવ્યતે ॥ ૫ ॥

+શ્રી પૂજ્યશાસ્ત્રવામીએ પણ ‘દષ્ટોપદેશ’ ગ્રંથમાં શરીરનો ત્યાગ સૂચવ્યો છે:—

દુઃસ્વસદોદ્દાહમાગિત્વં સંયોગાદિદ્ધ દેહિનામ્ ।

તથજ્ઞાન્દેન તત્ત સર્વં મનોબાહ્કાયકર્મભિઃ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ:-જીવોને શરીરાદિના સંબંધથી દુઃખસમૂહના ભાગી થવું પડે છે, તેથી મન-વચન-કાયાની ક્રિયાવડે એ સર્વનો ત્યાગ કરું છું, અર્થાત્ એ સર્વને પોતાના માનતો નથી.

કાલા જનની દુઃખ-મરણકી હુઆ યોગ થદિ યાસે,
તો ફિર શોક ન બુધજન કીજે મરતે વા દુઃખ આતે ।
આત્મસ્વરૂપ વિચારો તબ તો નિત તજ આકુષ્ઠતાઈ,
સંભવ હો ન કમો ફિર જિસ સે દેહ-જન્મ દુઃખદાઈ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—દેહ તો દુઃખ અને મરણની જનની છે-દુઃખ અને મરણ એનાથી ઉત્પન્ન થાય છે, થદિ કાયા ન હોય તો આત્માને દુઃખ ઉકાવવું ન પડે અને મરણ પણ ન હોઈ શકે. જો કાયા સાથે આત્માનો સંબંધ છે તો પછી બુદ્ધિજનોએ જેનું સંબંધાવસ્થામાં હોવું અવશ્યભાવી છે એવું દુઃખ અથવા મરણ ઉપસ્થિત થયે, શોક ન કરવો જોઈએ, તેને બદલે તેમણે તો સદાય નિરાકુલ થઈ બહિરાત્મ-બુદ્ધિના ત્યાગપૂર્વક +આત્મ-સ્વરૂપનો-પોતાની મુક્તિનો વિચાર કરવો જોઈએ કે જેથી દુઃખદાયી દેહનો ફરી ફરી જન્મ જ ન સંભવે. ૫.

શોકાવરના પુરુષાર્થ નિષ્કલ્પ.—

દુર્વાર્જિતકર્મકારણવશાદિષ્ટે પ્રતષ્ઠે નરે,
ચચ્છોકં કુરુતે તદત્ર નિતરામુન્મત્તલીલાયિતમ્ ।

+શ્રી પૂજ્યપાદ સ્વામીએ 'ઇષ્ટોપદેશ'માં આત્મસ્વરૂપ-ભાવના કહી છે. તે ઉપયોગી હોઇને અત્ર દખત કરી છે -

ન મે મૃત્યુ કુતો મીતિ, -ન મે વ્યાધિઃ કુતો વ્યથા

નાહં જ્ઞાતો ન વૃદ્ધોઽહ, ન યુવૈતાનિ પુદ્ગલે ॥ ૨૧ ॥

અર્થ -મારું (આત્માનું) મરણ થવું નથી તેથી મને ડર નથી, અને વ્યાધિ થઈ શકતી નથી તેથી મને કોઈ પણ દુઃખ નથી, વૃદ્ધ દુઃખાલક, વૃદ્ધ અને યુવાન પણ નથી, ડેમકે એ સર્વ વિચાર પુદ્ગલ-મળના છે.

[૮]

યસ્માન્નત્ર કૃતે ન સિદ્ધયતિ કિમપ્યેતત્ પરં જાયતે,
નશ્યન્ત્યેવ નરસ્ય મૃદમનસો ધર્માર્થકામાદયઃ ॥ ૬ ॥

દુર્નિવાર-નિજકર્મ-હેતુ-વશ દૃષ્ટ સ્વજન મર જાવે,
જો उस પર बहु श्लोक करे नर वह उन्मत्त कहावे ।
क्यों कि शोकसे सिद्धि नहीं कुछ, हाँ इतना फल होवे,
मृदमना वह मानव अपने धर्मार्थादिक खोवे ॥ ६ ॥

ભાવાર્થ-આરે પાતાના પૂર્વોપાર્જિત દુર્નિવાર કર્મકારણ-
વશાત્ કોઈ ઇષ્ટ સ્વજન મરણ પામે ત્યારે તેના માટે શોક કરવો-
રહતુ તે ઉન્મત્તોની લીલા સમાન છે અને તેથી તેમ કરનારને
પ્રાગલ્ભ્ય સમજવો જોઈએ કેમકે રહવાથી કાંઈ સિદ્ધિ થતી નથી.
હા ! એટલું કૃપા જરૂર મળે છે કે એવા શોકાક્રુષ્ણ મુઠ મનુષ્યના
ધર્મ, અર્થ કે મ અને મોક્ષ-એ ચારેય પુરુષાર્થ નાશ પામે છે.
શોકાવસ્થામાં નથી ધર્મધ્યાન બનતું, નથી અર્થોપાર્જન થતું,
નથી ઇન્દ્રિયવિષયો સંધાતા તેમજ નથી મોક્ષ-સાધના બનતી.
ચારેય પુરુષાર્થો તે મુઠ મનુષ્ય જોઈ બેસે છે. ૬.

उपेन्द्रवज्रा

उदेति पाताय रविर्यथा तथा,
शरीरमेतन्ननु सर्वदेहिनाम् ।
स्वकालमासाद्य निजे हि संस्थिते,
करोति कः शोकमतः प्रबुद्धधीः ॥ ७ ॥

*હો કર ઉદિત સુયમંડલ જ્યો પા સ્વ-કાલ છિપ જાવે,
 દેહધારોર્થોકા તનુ ત્યોં યહ ઉપજે ઔ' નશ જાવે ।
 હસસે પા કર જો સ્વ-કાલ નિજ દૃષ્ટ સ્વજન મર જાવે,
 ઉસ પર શોક કરે કો ભવિજન ? જો સુબુદ્ધ કહલાવે ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ:-જેમ સૂર્ય પ્રાત કાળે ઉદયને પ્રાપ્ત થાય છે અને સાંજે
 સ્વ સમય પૂરો કરી અસ્તને પામે છે-છુપાઈ જાય છે, તેમ સર્વ
 પ્રાણીઓનો કેહ ઉપજે છે અને આયુ પૂર્ણ થતાં વિનાશ પામે
 છે. તેના માટે એવો કથો સુબુદ્ધ જન હોય કે જે શોક કરે ?
 બુદ્ધિમાન તો જરા પણ શોક કરે નહિ, ફક્ત બહિરાત્મદષ્ટિ-
 મૂઢ જન શોક કથો જ કરે ૭.

આચાર્યદેવ શોક દૂર કરવાને ઉપાય દર્શાવે છે:—

भवन्ति वृक्षेषु पतन्ति नूनं पत्राणि पुष्पाणि फलानि बद्धम् ।
 कुलेषु तद्वत् पुरुषाः किमत्र हर्षेण शोकेन च सन्मतीनाम् ॥ ८ ॥

+વૃક્ષન પર ઊગ કર ખડ પડતે પત્ર ફૂલ ફલ જસે,
 જન્મ કુલોં મેં લે કર પ્રાણી મરણ લહે હે તેંસે ।

---

* મૂળનો શબ્દાનુવાદ પ્રાપ્ત આ પ્રમાણે થઈ શકે છે:—

“પતન-હેતુ રવિ જ્યોં ઊગે ત્યોં જર દેહ જસ્યાન ।
 કાલ પાય દિતુ-નશત કો કર હૈ શોક સુજાન ?”

+આ મૂળને! ભાવાનુવાદ છે, શબ્દાનુવાદ પ્રાપ્ત. આ થઈ શકે છે:—

“હોં તરુ પર નિશ્ચય ગિરેં પત્ર, ફૂલ, ફલ, આત્ !
 ત્યોં કુલમેં જર; સુબુદ્ધકે હર્ષ શોક કિસ ભોત ?”

इस विषय नियम अखंडित लख बुध हर्ष-शोक क्या कोजे ?

वस्तुस्वरूप विचार हृदयमें समता-भाव घरीजे ॥ ८ ॥

આવાર્થ—જેમ વૃક્ષ પર સ્વકાળ અનુસાર પત્ર, ફૂલ, ફળ ઉત્પન્ન થાય છે અને પોતપોતાના કાળ અનુસાર નિશ્ચયે પડે છે-અરી પડે છે; તેમ જ જીવ પોતપોતાના કર્માનુસાર ઉચ્ચ-નીચ કુળમાં જન્મ લે છે અને મરે છે મારે આ પ્રકારનો અટલ નિયમ પ્રત્યક્ષ દેખી બુધજનોએ જન્મ-મરણના પ્રસંગે શા મારે હર્ષ-શોક કરવા જોઈએ ? નહિ કરવા જોઈએ તેમજ તે +વસ્તુસ્વરૂપનો વિચાર કરી હૃદયમાં સમતા-ભાવ ધારણ કરવો જોઈએ. ૮.

જગતના સર્વ પદાર્થો અવસ્થા-દૃષ્ટિએ નાશવંત છે —

शार्दूल विक्रीडित

दुर्लभ्याद्भवितव्यताव्यतिकरान्नष्टे प्रिये मानुषे,

बच्छोक. क्रियते तदत्र तममि प्रारम्यते नर्त्तनम् ।

+ આત્મસ્વરૂપમાં જેની બુદ્ધિ છે એવો અન્તરાત્મા આવા પ્રસંગે એવું વિચારે છે કે —

आत्मन्येवात्मशीरन्यां शरीरगतिम तमनः ।

मग्नयते निर्भय त्यक्त्वा बलं बलान्तरग्रहम् ॥ ૭૭ ॥

અર્થ—આત્મસ્વરૂપમાં જ જેની હૃદ આત્મબુદ્ધિ છે એવો અન્તરાત્મા શરીરના વિનાશને અથવા બાલ-યુવા આદિ રૂપ પરિણતિને પોતાના આત્માથી ભિન્ન માને છે-શરીરના ઉત્પાદ-વિનાશમાં પોતાના આત્માનો ઉત્પાદ વિનાશ માનતો નથી અને આ રીતે મરણ પ્રસંગે, એક વસ્તુને ઊડી યાગ્ય વસ્તુ મહત્ત્વ કવવાની જેમ નિર્ભય રહે છે.

समाधितंत्र ।

સર્વં નશ્વરમેવ વસ્તુ ધ્રુવને મત્વા મહત્યા ધિયા,
નિર્ઘૃતાંશિલદુઃખસન્તતિરહો ધર્મઃ સદા સેવ્યતામ્ ॥ ૯ ॥

દુર્નિવાર-ભાગી-વશ અપના પ્રિયજન મરણ કરે જો,
અન્ધકારમેં નૃત્ય કરે વહ ઉસપર શોક કરે જો ।
સન્મતિસે સબ વસ્તુ જગતમે નાશવત લક્ષ માઈ !
સબ દુઃખસંતતિ-નાશક સેવો ધર્મ સદા મન લાઈ ॥ ૯ ॥

ભાવાર્થ - જેનું હું ખે કરીને પણ ઉલ્લસન ન થઈ શકે તેવી
અવિતર્યત ના વશે-કારણે પોતાના કેઈ પ્રિય સ્ત્રી, પુત્ર આદિના
મરણ થયે જે મનુષ્ય શોક કરે છે તેની તે શોક-ક્રિયા અધ-
કારમા કરાતા નૃત્ય સમાન વ્યર્થ છે. આથી કેઈને પણ કશાથ
લાભની પ્રાપ્તિ થતી નથી માટે શોકને દૂર કરી વિવેકને અપના-
વવે. જોઈએ અને તે દ્વારા એવું સ્વીકારવું જોઈએ કે જગતના
સર્વ પદાર્થો અવસ્થાદૃષ્ટિએ નાશવત છે. કેઈપણ પદાર્થ પોતાની
એક અસ્વથામાં સદા સ્થિર રહેનાર નથી માટે આચાર્ય ભગવાન
ઉપદેશ દે છે કે મહા હુ ખ-પરપરાના જડભૂતનાશક ધર્મનું
સદા સાદર સેવન કરો. ૯

पूर्वोपाजितकर्मणा विलिखितं यस्यावसानं यदा,
तज्जायेत तदैव तस्य भविनो ज्ञात्वा तदेतद् ध्रुवम् ।
शोकं मुञ्च मृते प्रियेऽपि सुखदं, धर्मं कुरुष्व दरात्,
सर्पे दूग्मुपागते किमिति भोस्तद् घृष्टिराह्न्यते ॥ १० ॥

પૂર્વ કર્મને જિસ પ્રાણી કા અન્ત લિલા જબ માઈ !
હસકા અન્ત તમી હોતા હૈં યહ નિશ્ચય ઊર લાઈ ।

[૧૨]

છોડ શોક મરને પર પ્રિય કે સાદર ધર્મ કરીજે,
દૂર ગયા જબ નિકડ સૌપ તવ લોક પોટ વશા કોજે ? ॥ ૧૦ ॥

ભાવાર્થ:-પોતાના પૂર્વોપાર્જિત કર્મદ્વારા જે જીવનો+ જે સમયે અત [મરણ] થવાનું લખાયેલ છે-નિયત થયેલ છે તેનો તે જ સમયે અંત થાય છે જ-પ્રથમ યા પાછળ નહિ, આ ક્રુર સત્ય જાણી હે સસારો પ્રાણી ! પ્રિય જનના મરણ નિમિત્તે શોક-અક્રોધ કરવો છોડી સુખકારી ધર્મનું આહરપૂર્વક આચરણ કર, સાથ દૂર ચાલ્યા ગયા પછી તેના પડેલા લિસોટા પીટવાથી કાંઈ સાર્થકતા નથી જેમ લિસોટા પીટવાથી સર્પ મરતો નથી તેમ સ્વજનના વિયોગ માટે કરાતા શોકથી હુખ ટળતું નથી ૧૦.

+ખાવુ જ કથન મહાન પૂર્વાચાર્ય દેવ શ્રી સ્વામિકાર્તિકેયે કહ્યું છે:

જં જસ્ત તમ્મિ દેવે જેહ વિહાણેજ તમ્મિ કાલમ્મિ ।
ચાદ જિણેજ ણિચદ જમ્મ યા અહચ મરણ યા ॥ ૩૨૧ ॥
ત તસ્ત તમ્મિ દેસે તેજ વિહાણેજ તમ્મિ કાલમ્મિ ।
કો સકહ ચાલેદુ હંદો યા અહ જિણિદો યા ॥ ૩૨૨ ॥

ભાવાર્થ:-જે જીવના, જે દેશે, જે વિધિથી, જે કાળે જન્મ તથા મરણ ઉપલક્ષણથી હુખ-સુખ, રોગ, હારિદ્ર્ય આદિ (આ જ પ્રમાણે યશે એમ) સર્વંશ દેવે નિશ્ચયપૂર્વક જાણ્યા છે. તે જ પ્રમાણે તે જીવના તે જ દેશે, તે જ વિધિથી, તે જ કાળે જન્મ-મરણ થાય છે. તેને-કોણ-ક-દ કે જિનેન્દ દેવ પણ નિવારવાને શક્તિમાન છે ? અર્થાત કોઈ પણ શક્તિમાન નથી.

સ્વામીકાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા ।

આકેંદ કરનાર નવા કર્મ આંધી દુઃખના ભાગી થાય છે:—

યે મૂર્ખા મુવિ તેડપિ દુઃસ્વહતયે વ્યાપારમાતન્વતે,
સા મા મુદયવા સ્વકર્મવશતસ્તસ્માન્ન તે તાદૃશાઃ ।
મૂર્ખાન્મૂર્ખશિરોમળીમ્નુ વયં તાનેવ મન્યામહે,
યે કુર્વન્તિ શુચં મૃતે સતિ નિજે પાપાય દુઃસ્વાય ચ ॥૧૧॥

દુઃસ્વનાશનકો મૂઢ જગતમે રુદનકર્મ વિસ્તારે,
વહ દુઃસ્વ દૂર ન હો સ્વકર્મવશ નહિ વે સુઃસ્વ નિર્ધારે ।
ઉન મૂઢો કો મૂઢ-શિરોમળિ હમ નિશ્ચિત હો માને,
પાપ ઓર દુઃસ્વ-હેતુ શોક કો સ્વજન મરે જો ઠાને ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ.-સંસારમાં જે મૂઢ પ્રાણી છે તે દુઃખ દૂર કરવા માટે રુદનવ્યાપાર-આકેંદ કરે છે, પરંતુ કર્મને પોતે આંધીન થવાથી તે દુઃખ દૂર થતું નથી અને રુદનથી ન તો તે કેઈ સુખને અનુભવ કરી શકે કે ન તો સુખી બની શકે.

આચાર્ય મહોદય કહે છે કે-જે જીવ સ્વજનના મરણ નિમિત્તે, પાપ અને દુઃખના કારણભૂત શોકનું અનુક્રાન કરે છે તેવા મૂઢાને ખરેખર અમે મૂર્ખ-શિરોમળિ માનીએ છીએ. કેમકે 'શોક કરવાથી અસાતા-વેદનીય રૂપ પાપકર્મને બંધ : કરે છે અને તેના ફલસ્વરૂપે આગામી દુઃખને પશુભાગી બને છે. ૧૧.

વળી આચાર્ય પ્રભુ શિક્ષા આપે છે કે.-

કિં જાનાસિ ન, કિં શૃણોષિ ન, ન કિં પ્રત્યક્ષમેવેક્ષસે,
નિઃશેષં જગદિન્દ્રજાલસદૃશં રમ્ભેવ સારોજ્જિતમ્ ।

[૧૪]

કિં શોકં કુરુષેઽન્ન માનુષપશો ! લોકાન્તરસ્થે નિજે,
તત્કિંચિત્ કુરુ યેન નિત્યપરમાનન્દાસ્પદં ગચ્છસિ ॥૧૨॥

નહિં જાને કયા નાહિં સુને તૂ ? નહિં કયા મનુષ્ય દેખે ?

‘કદલોવત્ નિ સાર જગત સર્વ ઇન્દ્રજાલ હો જસે’ ।

ઇંદ્ર મરણ પર શોક કરે કયા ? મનુષ્યાકાર પશૂ રે !

નિસસે નિત્ય પરમ સુખ પાવે વહ કુછ તો કર તૂ રે ! ॥૧૨ ॥

ભાવાર્થ —હે મનુષ્યાકાર પશુ-મૂઠ પ્રાણી ! તુ એટલું જ નથી જાણતો, નથી સાંભળતો, અરે પ્રત્યક્ષ પેતાની આખ સામે નથી દેખતો કે આખુ જ જગત્ ઇન્દ્રજાલ જેવું ભાયામય અર્થાત્ ક્ષણભંગુર અને કેળના સ્તબ સમાન નિ સાર છે । યાદ આ સર્વ જાણું છે, સાંભળું છે ને દેખું છે તો પછી સ્વજનના મરણ સમયે-પરલોકવાસી થવા સમયે-શા માટે શોક કરે છે ? શોક છોડી દઈ એવું કેઈ* કાર્ય કર કે જેથી નિત્ય, સ્થિર પરમ મુખ આપનાર સ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય

સ સારમાં જો એક પાણી પદાર્થ નિત્ય, સારભૂત હોય તો

---

* આત્માર્થી અનુપ્રેક્ષા દ્વારા સ સારના પદાર્થોની અનિત્યતાનું ચિંતન કરતા એવું વિચાર કે —

પગો મે સસ્તદો અપ્પા ણાણદંસણલક્ષણો ।

સેસા મે બાહિરા ભાવા સર્વે સજોગલક્ષણા ॥ ૫૧ ॥

અર્થ —મારો આત્મા એક છે અર્થાત્ તેમાં કેઈ અન્યનું નિમિશ જ નથી, શાશ્વત છે અર્થાત્ કદી નષ્ટ થનાર નથી અને જ્ઞાન-દર્શન લક્ષણ-યુક્ત (જ્ઞાતા-દૃષ્ટા) છે. શેષ સર્વોત્તમ-લક્ષણયુક્ત સમસ્ત પદાર્થો મારા આત્માથી બાહ્ય છે-તે મારા નથી અને હું તેમનો નથી.

માવવાહુહ ।

શોક કરવો કામનો. કિન્તુ સ સારમાં તો સમસ્ત વસ્તુ ઇન્દ્રિયજ અને ઢેળના સ્તંભ સમાન વિનાશિક અને અસાર છે તો પછી શોક કરવો સર્વથા વ્યર્થ છે મટે હે બચ્ચો ! આ પ્રસિદ્ધ-

પછી શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામીએ 'ઇશોપદેશ'માં કહી તેવી ભાવના બાવે કે—

પક્ષોઽહ નિર્મમઃ શુદ્ધો જ્ઞાની યોગીન્દ્રગોચરઃ ।

બાહ્યા. સયોગજા ભાવા મત્ત. સર્વેઽપિ સર્વથા ॥ ૨૭ ॥

અર્થઃ—હું એક છું, મમત્વરહિત છું; શુદ્ધ છું, જ્ઞાની છું, યોગીએના જ્ઞાનનો વિષય છું, સયોગ દ્વારા થતા બાવ મારા [સ્વરૂપ] થી સવથા બાહ્ય છે, જ્યાં માત્ર પણ મારા નથી.

+આવું જ ક્યન શ્રી કુન્દકુંદાચાર્ય દેવે 'શ્રી સમયસાર' માં કહ્યું છે.—

મોક્ષસ્વપ્ને અપ્પાણં ટવેદિ, તં ચેત્ત, તં ચેય ।

તાથેય વિહર ગિજ્ઞ મા વિહરસુ અવળક્ષ્યેસુ ॥ ૪૧૨ ॥

અર્થ — [હે બચ્ચ !] પોતે અર્થાત્ પોતાનો આત્મા બનાદિ સ સારથી માઠીને પોતાની છુદ્ધિના દેવથી પરબ્રહ્મ-રામદેવતામાં નિરંતર સ્થિત રહેશે હોવા છતાં, પોતાની પ્રજ્ઞાના ગુણ વડે જ તેમાંથી પાછો વાળી તેને અતિ નિશ્ચયપણે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં રજાપ; તથા સમસ્ત અન્ય ચિતાના નિરોધવડે બસ ત એકાગ્ર થઇને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને જ ધ્યા, તથા સમસ્ત કર્મચેતના અને કર્મફલ ચેતનાના સ્વાભવડે શુદ્ધ જ્ઞાન ચેતનામય થઇને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને જ અનુભવ; તથા દ્રવ્યના સ્વભાવના વશ [પોતાને] જે ક્ષણે-ક્ષણે પરિણામે ઉપજે છે તે-પણ વડે તન્મય [દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમય] પરિણામવાળો થઇને દર્શન-જ્ઞાન ચારિત્રમાં જ વિહર તથા જ્ઞાનરૂપને એકને જ અચળપણે અવલંબીતો થકો, જેઓ જેવરૂપ હોવાથી ઉપાધિસ્વરૂપ છે એવાં સર્વ તરફથી ફેલાતા સમસ્ત પર દ્રવ્યોમાં જરા પણ ન વિહર.

[૧૬]

રત્નત્રય [સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર] નું આરાધન કરેા કે જેથી
તમને વિના તકલીફે મોક્ષ આદિ સુખની પ્રાપ્તિ થાય જ. ૧૨.

જન્મનાર અવશ્યમેવ મૃત્યુને પામે છે -

જાતો જનો પ્રિયત એવ દિને ચ મૃત્યોઃ,

પ્રાપ્તે પુનઃસ્તિભવનેઽપિ ન રક્ષકોઽસ્તિ ।

તદ્યો મૃતે સતિ નિજેઽપિ શુચં કરોતિ,

પૂત્કૃત્ય રોદિતિ વને વિજને સ મૃદ ॥ ૧૩ ॥

જો જનમા વહ નિયત મરે હૈ મૃત્યુ-દિવસ જવ આવે,

તીન સુવન મેં મી તવ ઉસકા રક્ષક કોઈ ન પાવે ।

ઈસસે જો પ્રિય જનકે મરતે શોક કરે અધિકાહી,

કર પુકાર વે રુદન કરે હૈં મૃદ વિજન-વન-માહી ॥ ૧૩ ॥

ભાવાર્થ.-જેણે જન્મ લીધેા છે તે, મૃત્યુનેા દિવસ આવ્યે
નિશ્ચયપૂર્વક-અવશ્યમેવ મરે છે; પછી ત્રણે લોકમા તેના કાઈ
રક્ષક થતો નથી-તેને મોતથી બચાવી શકતું નથી. હવે જે મનુષ્ય
પોતાના પ્રિય સબધીના મરણ નિમિત્તે શોક કરે છે તે નિર્જન
વનમાં વિલાપ કરવા જેવું છે જેમ નિર્જન વનના વિલાપ વ્યર્થ
બને છે તેમ તેના શોક પણ વ્યર્થ બને છે ૧૩.

પૂર્વોપાજિત કર્માણુસાર કથા:-

इष्टक्षयो यदिह ते यदनिष्टयोगः,

पापेन तद्भवति जीव पुराकृतेन ।

શોકં કરોષિ કિમ્ન તસ્મ કુરુ પ્રણાશમ્,

વાપસ્ય તૌ ન યવતઃ પુસ્તોઽપિ યેન ॥ ૧૪ ॥

*ઇષ્ટ-વિયોગ અનિષ્ટ-યોગ જો જગમેં હોતે જાનો,

પૂર્વ પાપકે ફલ હૈં દોનો, યહ ચેતન ! ઊર આનો ।

શોક કરે કિસ હેતુ ? નાશ કર પાપ, વૃથા મત રોવે,

ઇષ્ટ-વિયોગ અનિષ્ટ-યોગકા જન્મ ન જિસસે હોવે ॥ ૧૪ ॥

આવાર્થ:—આ સંસારમાં ઇષ્ટનો વિયોગ અને અનિષ્ટનો સંયોગ રચાય છે તે સર્વ પૂર્વોપાર્જિત પાપ-કર્મને આધીન થાય છે—એ બન્ને પાપનાં ફળ છે. પાપ-કર્મ, ઉદયમાં આવી અહીં વહાડી વસ્તુનો વિયોગ કરે છે અને એવી સાધન-સામગ્રી જૂટે છે કે જે [ઘટના] પેતાને પ્રિય ન હોયતાં અનિષ્ટ અથવા હુઃખકારી બને છે. હે ચેતન ! આથી તુ શોક શા માટે કરે છે ? તે પાપોનો નાશ કર કે જેથી અવિશ્વમાં ઇષ્ટવિયોગ ને અનિષ્ટસંયોગ-બન્નેય બનવા ન પામે. ૧૪.

શાર્દૂલવિક્રોડિત

નષ્ટે વસ્તુનિ શોભનેઽપિ હિ તદા શોકઃ સમારમ્યતે,

તલ્લામોઽથ યશોઽથ સૌરુપમથવા ધર્મોઽથવા સ્વાદ્યદિ ।

યદ્યેકોઽપિ ન જાયતે કથમપિ સ્ફારૈઃ પ્રયત્નૈરપિ,

પ્રાયસ્તત્ર સુધીર્મુધા ભવતિ કા શોકોગ્રરસોવશઃ ॥૧૫॥

* મૂળનો સંક્ષિપ્ત અનુવાદ:—

“ યોગ અનિષ્ટ ન ઇષ્ટપાપ-ફલ હોય ।

શોક કરે કયા ? પાપ નાશ, જિસસે હોઈ ન હોય ॥ ”

ઇષ વસ્તુકે નષ્ટ હુણ મો શોકારેમ તબ કીજે,
 યદિ હો ઉસકા લાભ, સુયશ, સુખ અથવા ધર્મ લહીજે ।
 ચારોમેંસે એક મી જો નબહુ પ્રયત્ન કર હોવે,
 વૃથા શોક-રાક્ષસ-વશ હો તબ કૌન સુધો સુખ સ્ખોવે ? ॥ ૧૧ ॥

આવાર્થ:—વહાલી વસ્તુનો નાશ થયે શોક તો ત્યારે જ કરવો જોઈએ કે જ્યારે શોક કરવાથી તે નાશ પામેલ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય, સુયશની પ્રાપ્તિ થાય, સુખ મળતું હોય અથવા તો ધર્મની સાધના થતી હોય. ઘોઠાઘણો પ્રયત્ન કર્યા છતાં પણ જો એ ચારેમાંથી એકની પણ પ્રાપ્તિ થતી ન હોય તો પછી એવો કયો બુદ્ધિમાન હોય કે જે નકામો જ શોક-રાક્ષસને વશ થાય અને આ રીતે પોતાનું વર્તમાન અને આગામી સુખ પણ ખાઈ જોસે ? ૧૫.

ટુંડુંબ એ, રાત્રિએ વૃક્ષ પર એકત્ર થતાં પક્ષીઓ જેવો મળે। —

સસન્તતિલકા

+એકદ્રુમે નિશિ વમન્તિ યથા શકુન્તાઃ,

પ્રાતઃ પ્રયાન્તિ સહસા સકલાસુ દિક્ષુ ।

+ આવું જ કથન મી પૂજ્યપાદ સ્વામીએ ‘ત્રીપટ્ટોપદેશ’
 મંથના કર્યું છે.—

દિગ્દેશેભ્યઃ સ્વર્ગા પૃથ્થ સંબલન્તિ જગે જગે ।

સ્વસ્વકાર્થવશાદ્યાંતિ દેશે દિક્ષુ જગે જગે ॥ ૧ ॥

અર્થ—પક્ષીમણ પૂર્વ આદિ દિશાઓથી ને અમ-અંમ આદિ દિશાથી આવી સંખ્યાકાળે એકઠા થઈ વૃક્ષ પર રાતવાસો કરે છે, પરંતુ પ્રભાત થતાં જ અનેક દિશા ને દેશોમાં પોતપોતાના કાર્યવશ આત્મા ગમ્ય છે.

સ્થિત્વા કુલે વત તથાઽન્યકુલાનિ મૃત્વા,
લોકાઃ ધ્વનન્તિ વિદુષા સ્વલુ શોચ્યતે કઃ ॥ ૧૬ ॥

एक वृक्ष पर आ पक्षी ज्यों करते रयन—बसेरा,

માન ઊઠ સન દશ દિશ જાતે ઊસડ જાત હૈ ડેરા ।

ત્યો કુલમેં સ્થિતિ કર बहु प्राणी मरकर अन्य कुलोंमें—

जा बसते, किस हेतु सुबुब तब शोक करें हृदयोंमें ? ॥ १६ ॥

બાવાર્થ—જેમ ઘણા પક્ષીઓ રાત્રિએ એક વૃક્ષ પર આવીને વસે છે—તેમા રાત્રિવાસો કરે છે અને પ્રાતઃકાળે [સવાર પડતાં] જ સર્વે ઊઠી, દશે દિશાઓમાં ચાલ્યા જાય છે, તેમનો તે ડેરા ઊખડી જાય છે. તેઓઆથી કોઈ પશુ ત્યા પશુ રહેતું નથી તેમ ઘણા જીવો એક કુળમાં જન્મી એકઠા થાય છે, થોડો કાળ ભેગા રહી આગળ—પાછળ મરે છે અને અન્ય કુળોમા જઈ જન્મ લે છે—વત્તી જાય છે. આવી વસ્તુસ્થિતિ હોવા છતાં બુધજન કોનો ને શા માટે શોક કરે છે? કોઈના માટે શોક કરવો તે તેમના [સુત] માટે જરા પશુ ઉચિત નથી ૧૬

આ જ સાર—વનમાં એક જ્ઞાન-દીપક જ આશ્રયભૂત છે —

शार्दूलविक्रीडिन

दुःखव्यालसमाकुलं भवन्नं जाड्यान्धकाराश्रितं,

तस्मिन् दुर्गतिपङ्क्तिपातिकुपयैर्भ્રામ્યન્ति सर्वेऽङ्गિનः ।

तन्मध्ये* गुरुवाक्प्रदीपममलज्ञानप्रभामासुरं,

* જ્ઞાનરૂપ દીપકની પ્રશંસા

મોહ મહા તમ મજ હરે, ધરે સુમતિ પરકાસ;

મુક્તિ-પથ પરમહ કરે, દીપક જ્ઞાન વિલાસ.

પ્રાપ્યાલોક્ય ચ સત્પથં સુખપદં, યાતિ પ્રવુદ્ધો બુદ્ધમ્ ॥૧૭॥

જહતા—તમસે વ્યાપ્ત મગતવન, જઈ દુલ્લ—ગજ બિચરેં હૈં.

દુર્ગતિગેહ—સહાઈ—કુપથસે જઈ સર્વ જોવ પ્રમે હૈં ॥

તઈ અતિ નિર્મલ—જ્ઞાન—પ્રકાશક ગુરુવચ—દીપ જગે હૈં ।

જિસકો પા કર દેલ સુપથકો સુલ્લ—પદ સુબલ લહે હૈં ॥ ૧૭ ॥

ભાવાર્થ:—આ સંસાર-વન, હું અરૂપ વ્યાધોથી અર્થાત્ દુષ્ટ હાથીઓ અથવા દુષ્ટ સર્પોથી ભરેલું છે, અજ્ઞાનરૂપ અન્યકારથી વ્યાપ્ત છે અને તેમાં એવા કુમાર્ગો છે કે જે દુર્ગતિરૂપ ગૃહો પર લઈ જનારા છે, વળી આવા સંસાર-વનમાં થડી સર્વે પ્રાણી ભૂલી-ભટકી રખડ્યા કરે છે. ભવ-વનમાં ગોધા ખાધા કરે છે, આવા વનમાં નિર્મલ જ્ઞાનપ્રભાથી દેહાપ્યમાન ગુરુ-વાક્યરૂપ [અર્થાત્ પ્રવચનરૂપ] મહાન્ દીપક જળી રહ્યો છે, જે સુખપદન છે તે આ જ્ઞાનદીપક પ્રાપ્ત કરી અને તેના આશ્રયથી*સન્માર્ગ અલ્પ કરી સુખપદ-સુખના વાસ્તવિક સ્થાન[મોક્ષ]—ને પામે છે, તેમાં જરા પણ સંદેહ નથી ૧૭.

જ્ઞાનરૂપ દીપક મોક્ષરૂપ મહા અધકારના મળને નષ્ટ કરી સુખપદનો પ્રકાશ કરે છે અને મોક્ષમાર્ગ દર્શાવે છે.

સ્વ૦ કવિવર ધં૦ શ્રી બનારસીદાસ.

* શ્રી કૃન્દકૃન્દાચાર્ય પ્રભુએ કરુણા-બુદ્ધિથી 'મોક્ષપાટક' માં નીચે મુજબ સન્માર્ગ દર્શાવ્યો છે તે ઉપયોગી હોખને અત્ત ઉપ્દેશ કર્યો છે.—

તચ્ચદર્શ સમ્પન્ન તચ્ચગદ્યં ચ હવહ સ્વપ્નાણં ।

ચારિત્તં પરિહારો પર્યપિય જિણવરિદેહિ ॥ ૩૮ ॥

ભાવાર્થ:—જીવ, અજીવ, અસત, અંધ, સંવર, નિર્જરા,

કર્મરચિત મરણ-ઘડીએ જ દેહોત્થર્થ:—

વસન્તતિલ્કા

યૈવ સ્વકર્મકૃતકાલકલાઽત્ર જન્તુ—

સ્તત્રૈવ યાતિ મરણં ન પુરો ન પશ્ચાત્ ।

મૃદાસ્તથાપિ હિ મૃતે સ્વજને વિધાય,

શોકં પરં પ્રચુરદુઃખમ્મજો મવન્તિ ॥ ૧૮ ॥

જો નિજકર્મરચિત હૈ મવિજન ! મરણ-ઘડી જગમાહીં,

જોવ उसीमे मरता निश्चित, पूर्व पिछाडो नाहीं ।

તૌ મો મૂરલ ઠાન શોક અતિ, વહુ દુઃખમાગી હો હૈ,

પા કર કાલ મરે યદિ કોઈ અપના પ્રિયજન જો હૈ ॥ ૧૮ ॥

ભાવાર્થ:—આ સંસારમાં પોતાના જ કર્મદ્વારા જે મરણ-ઘડી થોભાય છે તે જ ઘડીએ આ જીવ દેહ છોડે છે— મરણ પામે છે. ન તો પહેલાં કે ન તો પછી આત્મ હોવા

મેક્ષ-આ સાત તત્ત્વોનુ યથાર્થ અધ્યાન તે સમ્યગ્દર્શન, યથાર્થ જાણવું તે સમ્યગ્જ્ઞાન, પર દ્રવ્ય (સરીર, ધન, પુત્ર, સ્ત્રી આદિ) આશ ને કષાય આદિ અતરંગ) નો પરિહાર-સર્વથા ત્યાગ તથા ઉપરોક્ત જ્ઞાન-દર્શનમાં રમણતા તે સમ્યક્ ચારિત્ર છે જેમ શ્રી બિનેશ્વર દેવે કહ્યું છે. તે નિશ્ચય-અવહાર નવશી આજમાનુસાર આધો. વિશ્લેષમાં કહ્યું છે કે:—

જો રમણસત્યસંજ્ઞાતો કુચ્ચાદ તત્ત્વં સંજ્ઞયો ભવત્તોય ।

સોપાવદ્ પરમપયં જ્ઞાયંતો અવ્યયં સુદં ॥ ૪૩ ॥

ભાવાર્થ:—જે અંયમી, [ઉપરોક્ત] રમણના પારખ કરી સ્વશક્તિ અનુસાર [પ્રત્યક્ષાનિરોધરૂપ] તપ કરે છે તે શુદ્ધ-તમાનું જ્ઞાન કરતા કરતા પરમ પદ-મોક્ષ-પ્રાપ્ત કરે છે.

[૨૨]

હતાં પણ મૂઠ જન પોતાના કોઈ સ્વજનનું (કાળ આવ્યે)
મરણ થતાં અત્યંત અફસોસ કરી મહાન દુઃખનો ભાગી થાય
છે—તીવ્ર અસાતાવેદનીય કર્મનો બધ પાડી દુર્ગતિને પાત્ર
બને છે અને અનેક જાતના દુઃસહ કષ્ટ ઊઠાવે છે ૧૮.
સુધજનનું કહાપણ —

શાર્દૂલવિક્રોડિત

વૃક્ષાદ્ વૃક્ષમિવાળજા મધુલિહ્ઃ પુષ્પાન્ન પુષ્પં યથા,
જીવા યાન્તિ મવાદ્ગ્વાન્તરમિહાઽશ્રાન્તં તથા સંસૃતૌ ।
તજ્જાતેઽથ મૃતેઽથવા ન હિ મુદ શોકં ન કસ્મિન્નપિ,
પ્રાયઃ પ્રારમતેઽધિગમ્ય મતિમાનસ્થૈર્યમિત્યક્ષિનામ્ ॥ ૧૯ ॥
તરુસે તરુ પર પક્ષી, મધુકર ડગ્યે પુષ્પો પર જાવે,
ત્યોં હિ જીવ મવ છોડ અન્ય મવ હસ જગમેં અપનાવે ।
હસ વિધ જીવોંકી અસ્થિરતા જાન સુવુધજન જો હૈં,
જન્મત—મરતે સ્વજનાદિકેકે હર્ષ ન શોક કરેં હૈં ॥ ૧૯ ॥

ભાવાર્થ.—જેમ પક્ષી એક વૃક્ષ પરથી ઊડી બીજા વૃક્ષ
પર, જમર એક ફૂલ પરથી ઊડી બીજા ફૂલપર જઈ બેસે છે
તેમ આ જીવ સંસારમાં નિરતર એક ભવ પૂરો કરી બીજો
ભવ ધારણ કર્યા જ કરે છે. આ પ્રમાણે જીવોની અસ્થિરતા—
કોઈપણ એક સ્થાને સ્થિર નહિ રહેવાની પરિણતિ—જાણી
સુવુધજન પ્રાયઃ કોઈના જન્મે હર્ષ કે કોઈના મરણે શોક
કરતો નથી. ૧૯.

મનુષ્ય દેહની દુર્લભતા અને કર્તવ્ય —

આમ્યત્કાલમનન્તમત્ર જનને પ્રાપ્નોતિ જીવો ન વા,
માનુષ્યં યદિ દુષ્કુલે તદ્વતઃ પ્રાપ્તં પુનર્નશ્યતિ ।

સજ્જાતાવથ તત્ર યાતિ તિલ્લયં ગર્ભેઽપિ જન્મન્યપિ,
 દ્રાગ્બાલ્યેઽપિ તતોઽપિ નો વૃષદ્વિતિ પ્રાપ્તે પ્રયત્નો વરઃ ॥૨૦॥
 ભ્રમતે કાલ અનન્ત અગતમેં જોવ ન નર-ભવ પાવે,
 યદિ પાવે મો તો દુષ્કુલમેં અઘસેં ફિર નશ જાવે ।
 સત્કુલમેં આ ગર્મહિ વિનશૈ, લેતે જનમ મરે વા,
 વચપનમે નશ હૈ, તવ વૃષ પા, ક્યોં તહૈં યત્ન કરે ના ॥૨૦॥

અહીં પ્રસંગોપાત મહાના દુઃખો, અવ્યપણના દુઃખો વર્ણવ્યા છે. અને તે શ્રી કુન્દકુન્દાચાર્યપ્રભુરમિત 'ભાવપાઠક'માંથી ઉદ્ધૃત કથો છે.

વિસંતમુક્તફેલસકાલિજ્જવરહિરક્કરિસકિમિમાલે ।
 ઠથરં વસિષ્ઠોસિ ચિરં મહાવસમાસેહિં પત્તેહિં ॥ ૩૯ ॥

અર્થ.—હે આત્મન ! તેં પિતા, માતા [માતામહા], મૂત્ર, મેદ, કાળજી રુધિર, શ્લેષ્મ અને કૃમિના સમૂહથી ભરેલ શરીરમાં અનત વાર નવ-દશ મહિના વાસ કર્યો છે. ૩૯

વિવસંગદિપમસજ્જ આહારિય માયમુક્તમણાંતે ।

કુહિલ્લરિસાજ મજ્જે ઝઠરે વસિષ્ઠોસિ અણ્યોવ ॥ ૪૦ ॥

અર્થ.—હે શુભ ! તે માતાના પેટમાં રહી, માતાના દત્તિ ચોરેલ અને માતાનું આધેલ જોડું અમ આદ્ય વધન અને શ્લેષ્મ વિશે નિવાસ કર્યો છે. ૪૦.

કદાચ આયુના કારણે અવ્યપણમાં શુભતો રહ્યો તો પણ અવ્યપણમાં તેં કેવાં દુઃખો ભોગવ્યાં છે તે સ્પષ્ટ.

લિસુકાલે ચ અથાગે અસુર્મજ્જમ્મિ કોલિષ્ઠોસિ તુમં ।

અસુર્મજ્જિયા વહુસો મુણિવર ! વાકસપત્તેજ્જ ॥ ૪૧ ॥

અર્થ.—હે મુનિવર ! તું અજ્ઞાનમયી આત્માવસ્થામાં અપવિત્ર

આચાર્ય.—આ સારમાં અનત કાળ બ્રમણ કરતાં છતાં પણ જીવને મનુષ્ય ભવની પ્રાપ્તિ થતી નથી, કહી થાય છે તો દુષ્કૃતમા, ત્યાં જન્મીને પણ પાપના કારણે માનુષ્ય (મનુષ્ય-પણુ) પુનઃ નષ્ટ થાય છે અને યદિ સત્કૃતમા માનુષ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે તો ત્યાં, જીવ ગર્ભમા જ વિલય પામે છે, કાં જન્મતા જ મરી જાય છે અને કાં બચપણમા જ મરણ પામે છે આ સર્વ અવસ્થાઓમા તો ધર્મની પ્રાપ્તિનો કોઈ અવસર જ હોતો નથી, માટે યુવાવસ્થાદિનો અવસર મળે તો ધર્મની સાધના અર્થે ઉત્તમ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ આ તકને શોકાદિમા ન ખોઈ નાખવી જોઈએ ૨૦

જગતના સ્વરૂપનું વર્ણન:—

સ્થિર સદયિ સર્વદા મૃશ્મુદેત્યવસ્થાન્તરૈઃ,

પ્રતિક્ષણમિદં જગજ્જલદકૂટવન્નશ્યતિ ।

તદત્ર ભવમાશ્રિતે મૃતિમુપાગતે વા જને ।

પ્રિયેઽપિ કિમહો મુદા કિમુ શુચા પ્રબુદ્ધાત્મનઃ ॥ ૨૧ ॥

જગમા બોલ્યો છે તથા બાળપણના કારણે બણીવાર અપવિત્ર વસ્તુ [મળ-મૂત્ર આદિ] ખાઈ ચૂક્યો છે. ૪૧.

અણુદ્રો બીજરથેહિ ચ કલિમલબહુલાદિ ગમ્યવસહોદિ ।

વસિઓસિ ચિરં કાલં જળેજ્જળજીળ મુજિવર ! ॥ ૨૭ ॥

અર્થ:—હે મુનિપ્રવર ! [કુદેવસૌનિથી અપવી] તમે અનેક માતાઓના અપવિત્ર, ધૂષાજનક અને પાપરૂપ મળથી મહિન મર્મસ્થાનોમા બહુ કાળ સુધી વસ્યા હો; માટે હવે શુદ્ધાત્મરૂપ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું સેવન કરો, જેથી જન્મ-મરણના ફેરા ટળી જાય.

થિર સત્કરૂપ સદા જગ મી યહ ઉપજે વિનશે એસે,
 પર્યાયાન્તર કર સ્થળ ક્ષણમેં જલદપટલ હો જૈસે ।
 હસસે જગમેં જન્મત-મરતે હૃષ્ટ જનોંકે પ્યારો,
 હર્ષ કિયે ક્યા ? અહો શોક કર ક્યા હૈ સાધ્ય ? વિચારો ॥૨૧॥

આવાર્થ:—આ જગત્ (દ્રવ્ય દૃષ્ટિએ) સદા સત્સ્વ-
 રૂપ તથા સ્થિર હોવા છતાં પણ (પર્યાય દૃષ્ટિએ) અવસ્થા-
 ન્તરે દ્વારા ક્ષણ ક્ષણમા મેઘપટલ (વાદળા) ની જેમ
 ઊપજે છે અને વિનશે છે. અતઃ આવી વસ્તુસ્થિતિ હોવા છતાં
 બુદ્ધિમાન પુરુષોને આ સસારમા કોઈ પ્રિય જનના જન્મ-
 મરણે હર્ષ કરવાથી અને મરણ પ્રપન્ને શોક કરવાથી શું
 ફળ છે ? કાંઈ પણ નહિ. ૨૧.

મૃત્યુ ટાળવાને દેવો પણ અશક્ત થો મનુષ્યની કંઈ
 ગણતરી ? —

લંઘ્યન્તે જલરાશયઃ શિશ્વરિણો દેશાસ્તટિન્યો જનૈઃ,
 સા વેલા તુ મૃતેર્ન પક્ષ્મચલનસ્તોકાડપિ દેવૈરપિ ।
 તત્કસ્મિન્નપિ સંસ્થિતે સુખકરં શ્રેયો વિદાય ધ્રુવમ્,
 કઃ સર્વત્ર દુરન્તદુઃસ્વજનકં શોકં વિદધ્યાત્સુધીઃ ॥ ૨૨ ॥
 સાગર-પર્વત-દેશ-નશોકો મનુજ લૌકિક જાવે,
 મરણ-ઘડોકો પલકમાત્ર મી દેવ ન લંઘને પાવે ।
 હસસે મરતે કિસી સ્વજનકે શ્રેય ત્યાગ સુખકારી,
 સદા ઘોર દુઃખદાહ-શોકકો કૌન કરે મતિધારો ? ॥ ૨૨ ॥

આવાર્થ — મનુષ્યો, સસુદો, પર્વતો, દેશો અને મોટી-
 મોટી નદીઓ એવાં જીવંત શક્ત છે; પરંતુ મૃત્યુવેળાએ-
 મરણઘડીએ-એક પલકમાત્ર પણ મૃત્યુને ટાળવા-રોકવા,

હેવો પણ સમર્થ થઈ શકતા નથી, તો મનુષ્ય કેમ ટાળી શકે ? માટે એવો કોણ સુધીજન હોય કે જે સ્વજનના મરણ-સમયે સુખકર પુણ્ય-ધર્માચરણ છોડી સદા ઘોર દુઃખ-હાયક શોકનું અનુષ્ઠાન કરે ? કોઈપણ સુધીજન શોક ન કરે; મૂઢ જન જ શોક કર્યા કરે ૨૨.

કર્મપ્રબન્ધ-ઉદયવશ સારાય જગતને જન્મ-મરણની પ્રાપ્તિ:-

ઝાર્દૂલવિક્રીડિત

આક્રન્દ કુરુતે યદત્ર જનતા નષ્ટે નિજે માનુષે,
જાતે યજ્ઞ મુદ તદુન્નતધિયો જલ્પન્તિ વાતુલતામ્ ।

યજ્ઞાહ્યાત્કૃતદુષ્ટચેષ્ટિતભવત્કર્મપ્રવન્ધોદયા-

ન્મૃત્યુત્તરત્તિપરમ્પરામયમિદં સર્વં જગત્સર્વદા ॥ ૨૩ ॥

સ્વજન મરે પર જગમેં માનવ-ગણ જો અતિ બિલભાવેં,

જન્મે મોદ કરેં તિહિ ગણધર વાતુલતા વતભાવેં ।

કારણ, જડતા-દુઃશ્રેષ્ઠાર્જિત-કર્મ-પ્રવન્ધ-ઉદયસે,

જન્મ-મરણ-પરિપાટો-મય હૈં યહ સર્વ જગત સદા સે ॥૨૩॥

ભાવાર્થ.—આ સંસારમા, સ્વજનના મરણ-પ્રસંગે જનતા અતિ વિલાપ સાથે રુદ્ધન કરે છે અને બાળકના જન્મ-પ્રસંગે આનંદ માને છે તેને બુદ્ધિમાન-ઉદાર ગણધરદેવ પાગલપણ કહે છે; કેમકે અજ્ઞાન અને દુષ્ટચેષ્ટાઓથી ઉત્પન્ન કર્મપ્રબન્ધના ઉદયવશ આ આખું જગત્ અનાદિથી જન્મ-મરણની પરપરાને પ્રાપ્ત છે તેમા નવીનતા, અસાધારણતા અથવા અદ્ભુત ઘટના જેવી કોઈ વાત નથી કે જે હર્ષ-શોકનો વિષય બનવા યોગ્ય હોય ! કોઈ વિશેષ ખાસ-કારણ વિના હર્ષ-શોકમાં પ્રવૃત્ત થવું તે પાગલપણનું લક્ષણ છે. ૨૩.

હુ ખરૂં બળથી ગૂંચાયેલ સ સારમાં વાસ કર્યા પછી શોક કરવો તે જડતા:--

ગુર્વાં ભ્રાન્તિરિયં જહત્વમથવા લોકસ્ય યસ્માદ્ વસન્ ,
સંસારે બહુદુઃખજાલજટિલે શોકી મવત્યાપદિ ।

ભૂતપ્રેતપિશાચફેરવચિતાપૂર્ણે શ્મશાને ગૃહં,

કઃ કૃત્વા મયદાદમંગલકૃતાદ્ભાવાદ્ભવેચ્છંકિતઃ ॥ ૨૪ ॥

બહી ભ્રાન્તિ યહ જગ-જીવોકી અથવા જહતા માને,

બહુ દુઃખ-જાલ-જટિલ જગમે વસ આપદિ શોક જુ ઠાને ।

ભૂત-પ્રેત-ચિત્તિ-ફેર-અમંગલ-પૂરિત મરઘટમાહી-

કરકે ઘર, મયદાદ વસ્તુસે કો શંકે મન માહીં ? ॥ ૨૪ ॥

ભાવાર્થ:—આ તે જગતના જીવોની કોઈ મોટી ભ્રાન્તિ અથવા જડતા છે કે બહુવિધ હુ જોની બળથી ગૂંચાયેલ સ સારમાં વાસ કરતા છતાં પણ મુસીબત આવ્યે અથવા હુ જો ઉપસ્થિત થયે શોક કરે છે ! એવો કોઈ વિવેકી મનુષ્ય હોય કે જે ભૂત, પ્રેત, પિશાચ, શિયાળ ને ચિત્તા અદિથી પરિપૂર્ણ શ્મશાનભૂમિમાં ઘર બનાવીને રહેવાનું સ્વીકાર્યું પછી ભયકારક ને અમંગલકારી પદાર્થોથી શકિત થાય ? કોઈ પણ ન થાય જેને એમ થાય તેને ભ્રાન્તિ અથવા જડતાને વશ સમજીએ તેમ, સ સારમાં વસનારાઓને પણ આપત્તિ સમયે શોક કરે તો તેવા સમજવા જોઈએ; અન્યથા શ્મશાનભૂમિ તુલ્ય અને સર્વાંત્ર હુ:જોની બળથી ગૂંચાયેલ સ સારને વાસ છોડવો જોઈએ, પરંતુ આ તરફ કોઈ પ્રયત્ન જોવામાં આવતો નથી અને તેથી સ સારમાં રહેવા છતાં મરણાદિના પ્રસંગે શોકચક્ર થવું તે તેમની ભ્રાન્તચિત્તતા અથવા જડતાનું સ્પષ્ટ જ છે. ૨૪

ઉદયાસ્ત આધીન ચન્દ્રગુ દશાન્ત —

માલિની

ભ્રમતિ નભસિ ચન્દ્રઃ સંસૃતૌ શશ્વદઙ્ગી,
લભત ઉદયમસ્તં પૂર્ણતાં હીનતાં ચ ।
કલુષિતહૃદયઃ સન્ યાતિ રાશિ ચ રાશે—,
સ્તનુમિહ તનુતસ્તત્કોઽન્ન મુત્કશ્ચ શોકઃ ॥ ૨૫ ॥

નભમણ્ડલમેં ચન્દ્ર ભ્રમે જ્યો ત્યો જગમે નિત પ્રાણો,
ગતિ ઉદયાસ્ત લહે વા ત્યો હી હાનિ વૃદ્ધિ વસ્વાની ।
અથવા રાશીમે રાશીકો ગમન કરે શશિ જૈમે,
તનુ તજ તનુ ધારે કલુષિત જિગ, હર્ષ-શોક ફિર કેમે ? ॥૨૫॥

ભાવાર્થ — આકાશમા જે પ્રકારે ચન્દ્ર ભ્રમણ કરે છે અને ઉદયાસ્ત તથા હાનિ-વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રકારે આ દેહધારી જીવ પણ આ સંસારમા પરિભ્રમણ કરે છે અને હાનિ-વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે અથવા જે રીતે ચન્દ્ર, મેષ આદિ રાશિથી અન્ય રાશિમા જાય છે તે રીતે આ કલુષિત-હૃદય સંસારી પ્રાણી પણ એક દેહ છોડી અન્ય દેહ ધારણ કરે છે માટે સંસારની એવી સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં હર્ષ-શોક કરવાથી શુ ફળ છે ? કાંઈ પણ નહિ ૨૫

તદિદિવ ચલમેતત્પુત્રદારાદિર્સર્વ,
કિમિતિ તદમિધાતે સ્થિયતે બુદ્ધિમદ્ધિઃ ।
સ્થિતિજનનવિનાશં નોષ્ણતેવાનલસ્ય,
વ્યભિચરતિ કદાચિત્ મર્વમાવેષુ નૂનમ્ ॥ ૨૬ ॥

વિદ્યુત્સમ ક્ષણભંગુર સુત-દારાદિકં યહ સત્ર જાને,
નશતે ઉનકે લેદ કરેં કયા ? જો નર ચતુર સયાને ।

*ઉપનન-વિનશન-ચિતિધારણ યહ શીલ સમી દ્રવ્યોંકા,
અગ્નિ-શીલ ક્યોં ઉચ્છવના હૈ, નહિ હસમે કહે ઘોકા ॥૨૬॥

આવાર્થ:—સ્ત્રી-પુત્રાદિરૂપ જે કુટુંબ પરિવાર છે તે સર્વ વીજળીની ચમક સમાન ક્ષણભંગુર છે; તેમા સ્વભાવત ચલ્લાચલી (જવા આવવારૂપ ચચળતા) લાગેલી પડી છે આવી સ્થિતિ હોવા છતાં, કોઈ સજ્જન ગામનરુ કરે તો તેના માટે સમજી, બુદ્ધિ-માન મનુષ્ય પણ શા માટે ખેદ કરે છે તે કાંઈ સમજવામા આવતુ નથી. જેમ ઉજ્જુપણુ અગ્નિનો સ્વભાવ છે તેમ ઉપજવુ, વિનશવુ અને ટકવું (ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્ય) સર્વ દ્રવ્યોનો સ્વભાવ છે. તેમા કદિ વ્યભિચાર આવતો નથી-જરા પણ ફરક પડતો નથી. તેમ જ કે.ઈ જમની વાત નથી, પચાચો (અવ થા) ની અપેક્ષાએ જીવનું ઉપજવું, વિનશવુ નિરતર થયા કરે છે અને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સદા ધ્રોવ્યપણુ રહે છે મટે પચાચ-પરિવર્તન નિમિત્તે ખેદ કરવો તે મુદ્ધિમાનેનુ ચિહ્ન નથી-કેવળ મોહનુ પરિણામ છે. ૨૬

શ્રી કુન્ડુન્ટાચાર્ય દેવે 'પ્રવચનસારના ત્રેપતરવ અધિકાર'
માં કહ્યું છે કે --

સદ્વસ્થિત સ્વભાવે દ્રવ્ય દ્રવ્યસ્થ ચોં હિ પરિણામઃ ।

અર્થેનુ સ સ્વભાવ સ્થિતિસમવનાશસંબદ્ધઃ ॥ ૧૧ ॥

શીખદાર્થ:—સ્વભાવમાં રહેલ-ટકેલ હોવાથી દ્રવ્ય સત્ છે, દ્રવ્યનો ગુણપચાચમા જે ઉત્પાદવ્યયધ્રોવ્ય સહિત પરિણામ છે તે સ્વભાવ છે.

આવી રીતે શ્રી ઉમાસ્વામીએ 'મોક્ષશાસ્ત્રમાં' કહ્યું છે કે —
સદ્દ્રવ્યલક્ષણમ્ ॥ ૨૧ ॥ ઉત્પાદવ્યયધ્રોવ્યયુક્તં સત્ત્વ ॥ ૨૦ ॥

[૩૦]

શોક કરવાથી આઠ અસાતાવેદનીય કર્મનો બંધ ને તેનું
ફળ નરક-તિથિ'નું ગતિ —

પ્રિયજનમૃતિશોકં સેવ્યમાનોઽતિમાત્રં,

જનયતિ તદસાતં કર્મ યચ્છાઽગ્રતોઽપિ ।

પ્રસરતિ શતશાલં દેહિનિ સ્ત્રેત્ર ઉમં,

વટ ઇવ તનુવીજં ત્યજ્યતાં સપ્રયત્નાન્ ॥ ૨૭ ॥

મૃત્યુ-શોકસે ઇષ્ટજનોકે ઉપજે કર્મ અસાતા,

ઉસકી ફિર શતશાલા ફેલે દેહીમે દુઘ્વદાતા ।

છોટાસા વટ-વીજ જેતમે બોયા ડ્યો મવિ પ્રાણી ?

બહુ વિસ્તાર ધરે ત્યો, યહ લક્ષ્મ શોક તજો અઘસાનો ॥ ૨૭ ॥

ભાવાર્થ — ઇષ્ટ જનોના મૃત્યુ પ્રસંગે અતીવ અદ્વેસાસ
કરવાથી ભારે અસાતાવેદનીય કર્મ બંધાય છે, પછી તેની
સે કડો દુ બંધાયી શાખાઓ, ખેતરમાં રોપેલા છોટાસા વટ-

શબ્દાર્થ — દ્રવ્યનું લક્ષણ મત્ (અસ્તિત્વ) છે, જે
ઉત્પાદ, વ્યય, ક્રોધ, યુક્ત હોય તે સત્ છે

આપું જ કથન પ શ્રી રાજમહલે અધ્યાત્મમહાલ-
માર્તંડમાં કર્યું છે; જે કે -

કૈશ્વિત્પર્યયવિગમૈર્વ્યેતિ દ્રવ્ય ક્ષુદ્રેતિ સમકાલે ।

અર્થઃ પર્યયમર્થનૈર્ધર્મદ્વારેણ શાશ્વત દ્રવ્યમ્ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ — એક જ સમયમાં, દ્રવ્ય કોઈ પર્માણના વિનાશથી
વ્યયને પ્રાપ્ત થાય છે અને અન્ય કોઈ પર્માણના ઉત્પાદથી ઉત્પન્ન
પ્રાપ્ત થાય છે તથા દ્રવ્યસ્વરૂપે તે સતત રહે છે અથવા સદા
સ્થિત રહે છે. એ પ્રમાણે દ્રવ્ય એક જ સમયમાં ઉત્પાદાદિ ત્રણ
તરફ પ્રસિદ્ધ છે.

વૃક્ષના બીજમાંથી વિસ્તરેલ શાખા-પ્રશાખાદિની જેમ પ્રસરે છે માટે શોક પ્રયત્નપૂર્વક તજવો જોઈએ; તે પાપની બાણ અથવા તો દુઃખ-પરમ્પરાનું મૂલ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અત્યંત શોક કરવાથી ગાઢ અસાતા વેદનીય કર્મ બધાય છે અને તેના ફલમાં નરક, તિર્યચ આદિ અનેક ચેતિઓમાં જન્મજ કરી નાના પ્રકારના દુખો સહેવા પડે છે માટે આચાર્ય પ્રભુ કહે છે કે સુજ જનોએ જેમ બને તેમ શોક છોડી દેવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

ક્ષણે-ક્ષણે આયુના થતા ક્ષયથી મૃત્યુ થવાનું જ તેમ બાણતા છતાં શોક કરવો એ જ આશ્ચર્યઃ—

આર્યા

આયુઃ ક્ષતિઃપ્રતિક્ષણમેતન્મુક્તમન્તકસ્ય તત્ર ગતાઃ,

સર્વે જનાઃ કિમેકઃશોચયત્યન્યં મૃતં મૃદઃ ॥ ૨૮ ॥

ક્ષણ-ક્ષણમેં જો આયુ છીજે વહ યમ-મુક્ત સર્વ જાને,

ઉસમેં ગત સર્વ જીવ, એક ફિર અન્ય-શોક કયો ઠાને? ॥૨૮॥

ભાવાર્થ.—ક્ષણે-ક્ષણે આયુનો જે ક્ષય થાય છે તે યમ-મુખ છે; તે યમ-મુખમાં-કાળના કાળિયામાં-સર્વે પ્રાણી ગયેલા છે અર્થાત્ સર્વની આશુ પ્રતિક્ષણ થઈતી બાધ છે; ત્યારે એક પ્રાણી મૃદ બની અન્યનો શા માટે શોક કરે છે?

કહેવાનો આશય તો એ છે કે-ચદિ આયુઃકર્મનો અત ન હોય અથવા તો જીવો મરતા જ ન હોય તો ઈદ જનનો શોક કરવો ઉચિત છે; પરંતુ સમયે-સમયે આયુઃ-કર્મનો નાશ થઈ રહ્યો છે અને અનેક જીવો મરી ચૂક્યા છે, મરતા જોઈએ છીએ, વળી પોતાને પણ મરવાને તૈયાર રહેવું પડશે, એમ

[૩૨]

બાણતાં છતાં પણ અજ્ઞાની જીવ શોક કરે છે એ જ બહુ
આશ્ચર્યજનક છે. ૨૮.

સર્વ પ્રણી કાળનો કાળિયો છે માટે શોક કરવો તે વ્યર્થ -

અનુષ્ટુપ

યો નાત્ર ગોચરં મૃત્યોર્ગતો યાતિ ન યાસ્યતિ ।

સ હિ શોકં મૃતે કુર્વન્ શોભતે નેતરઃ પુમાન્ ॥ ૨૯ ॥

જો યમ-ગોચર હૈં ન જગતમે, હુઆ કમી નહીં હોવે ।

વહ હી શોમે મૃતક-શોક કર, અન્ય વૃથા હી રોવે ॥ ૨૯ ॥

ભાવાર્થ.—ખરેખર, જે પ્રાણી આ જગતમાં યમગોચર-
કાળનો આસ કદી થયો નથી, થતો નથી અને થશે નહિ
તે જ પોતાના પ્રિય મૃતક માટે શોક કરી શોભાને પ્રાપ્ત થઈ
શકે છે, અન્ય કોઈ પણ મનુષ્ય શોક કરી શોભા પામી
શકતો નથી ૨૯.

ઉદયાસ્તને પ્રાપ્ત થતા સૂર્ય-દેવનું દેશાન્ત —

માલિની

પ્રથમમુદયમુષ્ણૈર્દૂરમારોહલક્ષ્મી -

મનુભવતિ ચ પાત મોડપિ દેવો દિનેશઃ ।

યદિ કિન્ન દિનમધ્યે તત્ર કેષાં નરાણામ્,

વસતિ હૃદિ વિષાદઃ સત્સ્વસ્થાન્તરેષુ ॥ ૩૦ ॥

પહેલે ઊંચા ચઢકર દિનકર અપના તેજ પ્રકાશે,

ઉસ હી દિન પુનઃ નીચે ઉતરે સ્વીય પતન અવભાસે ॥

યહ જલ્લ કૌન મનુજ હૈં જિનકે ઉરમે શોક બસે હૈં ?

પર્યાયોક્તી પલટન હોતે, સકલ વિવેક નસે હૈં ॥ ૩૦ ॥

ભાવાર્થ.—જે સૂર્યદેવ ઉદય પામી, પ્રથમ જિંઘા ચડી અને પોતાનું તેજ પ્રકાશી, પોતાની ઉચ્ચતાની શોભાનો અનુભવ કરતા હતા તે જ સૂર્યદેવ તે જ દિવસે નીચે ઉતરે છે અને પોતાના પતનનો અનુભવ કરે છે એ દેખી એવો કયો મનુષ્ય હોય કે જેને અવસ્થાઓનું બિલટ-પાલટ થતાં હૃદયમાં શોક થાય અને વિવેક સ્થાન ન પામે ? આવા અવિવેકી મનુષ્ય વાસ્તવિકપણે મનુષ્ય કહેવડાવવાને પાત્ર નથી. ૩૦.

કાળની ગતિ સ સારમાં સર્વત્ર છે —

વસન્તતિલકા

આકાશ એવ શશિસૂર્યમરુત્સગાદિઃ,

ભ્રુષ્ઠુ એવ શ્વકટપ્રમુક્તાશ્વરન્તિ ।

મીનાદયશ્ચ જલ્ન એવ યમસ્તુ યાતિ,

સર્વત્ર કુત્ર ભવિનાં ભવતિ પ્રયત્ન ॥ ૩૧ ॥

શશિ સૂરજ આ' પવનસ્ત્રગાદિક નભમે હી વિચરે હૈ,

ગાડી ઘોડા આદિક બલચર ભૂ પર ગમન કરે હૈ ।

મીનાદિક જલમે હિ ચલે, યમ સર્વ ઠીર વિચરે હૈ,

મુક્તિ વિના કિસ થાન જીવકે રક્ષા-યત્ન સરે હૈ ? ॥ ૩૧ ॥

ભાવાર્થ:—ચન્દ્ર, સૂર્ય, વાયુ, પક્ષી આદિ આકાશમાં જ વિચરે છે, ગાડી, ઘોડા આદિ ભૂમિ પર જ ચાલે છે અને મીન આદિ [જલચર જીવ] જલમાં જ ગતિ કરે છે; પરન્તુ યમની ગતિ તો સર્વત્ર છે. સ સારમાં એવું કયું સ્થાન છે કે જ્યાં યમ-કાલથી બચવાને જીવોનો પ્રયત્ન સફળ થઈ

શકે ? કોઈ પણ સ્થાન એવું નથી +સુકૃત પ્રાપ્ત કર્યા
 વિના કોઈ પણ જીવ ગમે તેટલા હિપાય કરીને પણ કાળની
 ઝપટ અને તેના આઘાતથી કયાય બચી શકતો નથી ૩૧
 પૂર્વ કર્મોદય પાસે દેવ-દેવતાઓ પણ અસમર્થ છે —

શાર્દૂલવિક્રોડિત

કિં દેવઃ કિમુ દેવતા કિમગદો વિદ્યાસ્તિ કિં કિં મણિઃ,
 કિં મન્ત્રઃ કિમુતાશ્રયઃ કિમુસુહૃત્કિં વા સુગંધોઽસ્તિ સઃ ।
 અન્યે વા કિમુ શ્રૂપતિપ્રભૃતયઃ સન્ત્યત્ર લોકત્રયે,
 યૈઃ સર્વૈરપિ દેહિનઃ સ્વસમયે કર્મોદિતં વાર્યતે ॥ ૩૨ ॥
 કર્મ-ઉદયકે સન્મુલ્લ કયા હૈં દેવ-દેવતા માઈ ?
 વૈદ્ય-મન્ત્ર-ઔષધ કયા કર હૈં, મણિ-વિદ્યા-ચતુરાઈ ?
 ત્યો હૈ મિત્ર-નૃપાદિક-આશ્રય ત્રીન લોકકે માહી,
 યે સર્વ મિલકર મી કર્મોદય ટારન સમરથ નાહી ॥ ૩૨ ॥

ભાવાર્થઃ—કર્મોના ઉદય સામે દેવ-દેવતા તે કોણ ?
 ઔષધ, વિદ્યા અને મણિ તે શું કરી શકે ? મત્ર અને ચતુ-
 રાઈ શા કામમા આવી શકે ? અને વળી આશ્રય, મિત્ર, સુગંધ
 તથા રાજાદિ પણ શું બનાવી શકે ? કેમકે આ સર્વ એકત્ર
 થઈને પણ ત્રણ લોકમા કોઈ પણ સ્થળે આ જીવને નિયમ-
 પૂર્વક સ્વસમયે ઉદિત કર્મોથી બચાવવાને સમર્થ નથી આથી
 એમ સમજો કે કર્મોદય સામે કોઈતુ ય કોઈપણ ચાલી

+ જ્યારે જીવ તદ્દન કર્મરહિત થાય છે અર્થાત શુદ્ધાવસ્થાને
 પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેની સુકૃત[મોક્ષ] થાય છે. ૫૪ી તેને પુનઃ
 જન્મ-મરણ હોતાં જ નથી.

શકતુ નથી; માટે ઇષ્ટવિયોગ અને અનિષ્ટસંયોગના પ્રસંગોએ શોક ન કરવો જોઈએ. ૩૨.

કાળ પાસે સર્વ અસમર્થ છે તેવો જોધ આપતાં દર્શાવે:—

ગીર્વાણા અણિમાદિસુસ્થમનસઃ શક્તાઃ કિમત્રોચ્યતે,
 ધ્વસ્તાસ્તેઽપિ પરમ્પરેણ સપસ્તેભ્યઃ કિયાન્ રાક્ષસઃ ।
 રામાશ્ચયેન ચ માનુષેણ નિહિતઃ પ્રોહ્લંઘ્ય સોઽપ્યમ્બુધિમ્ ,
 રામોઽપ્યન્તકગોચરઃ સમમવન્કોઽન્યો બલીયાન્વિધેઃ ॥ ૩૩ ॥
 અણિમાદિક ઋદ્ધિ-ધારક કયો દેવ સમર્થ બંધાને ?
 ધ્વસ્ત હુણે જાવે રાવણસે, તિહિ બલ મી કયા માને ?
 રામ મનુજને જિસકો મારા લેણ અમ્બુરાશી કો,
 હુઆ રામ મી વહ યમ-ગોચર, વિધિસે અન્ય બલિકો ? ॥૩૩॥

આવાર્થ — અણિમાદિ ઋદ્ધિધારક દેવોને પણ કેમ સમર્થ જણવા ? કારણ કે તેઓ તો રાવણથી ધ્વસ્ત થયા; તે જ રાવણ રાક્ષસનું બળ પણ શા હિસાબમાં ? કેમકે તે પણ સમુદ્ર આળંગીને ગયેલ રામ નામના મનુષ્યથી મરાયો અને તે જ રામ પણ જ્યારે કાળ-ગોચર થયા ત્યારે વિધિથી-કમો-દયથી અન્ય કોણ બળવાન સમજવો ? કેઈ પણ નહિ, એ સ્પષ્ટ છે ૩૩.

આબાલપૃદ્ધ સર્વ કાળ શિકારીના કોળિયા છે —

સર્વત્રોદ્ગતશોકદાવદહનવ્યાપ્તં જગત્કાનનં,
 મુગ્ધાસ્તત્ર વધૂમૃગીગતધિયસ્તિષ્ઠન્તિ લોકૈષ્ણકાઃ ।
 કાલવ્યાધિરિમાન્નિહન્તિ પુરતઃ પ્રાપ્તાન્ સદાનિર્દય—
 સ્તસ્માઝ્જીવતિ નો શિશુર્ન ચ યુગ વૃદ્ધોઽપિ નો કશ્ચન ॥૩૪॥

વ્યાપ રહા હૈ શોક દાવાનલ હસ ભવનકે માહી
મૃદલોક-મૃગ નારિ મૃગીમે લીન વહી નિવસાહી ।
કાલવ્યાધ નિર્દયી સદા પા, સન્મુખ ઇન સબકો હી,
મારે, નહિ શિશુ તરુણ વૃદ્ધ મી ઉસસે વચતા કોઈ ॥૩૪॥

ભાવાર્થ:—આ સંસાર-વન સર્વત્ર શોક-દાવાનલથી
વ્યાપી રહેલ છે. ચારે દિશામાં દુઃખ-શોકનો અગ્નિ બળી
રહ્યો છે, આમ છતાં મૃદ લોકરૂપ મૃગો સ્ત્રીરૂપ મૃગીમાં
આસક્ત થઈ તે [સંસાર] માં ઘર કરી રહ્યો છે । [તેમને
કાળરૂપ શિકારીની કાંઈ ખબર જ નથી.] તે નિર્દય કાળ-
વ્યાધ [શિકારી] આ સન્મુખ પ્રાપ્ત સર્વ મૃગ-મૃગીઓને સદા
મારી નાંખે છે ત્યારે કાળ+ પાસે બન્યું, યુવાન કે વૃદ્ધ-કોઈ
પણ બચી શકતું જ નથી; સર્વને કાળના મુખમાં જઈ સ્વાહા
થતું જ પડે છે. ૩૪.

*સમ્પચારુલતઃ પ્રિયાપરિલસદ્વહ્નીમિરાલિગિતઃ,
પુત્રાદિ-પ્રિયપલ્લવો રતિસુખપ્રાર્થઃ ફલૈરાશ્રિતઃ ।

+આવું જ કદન મી પૂન્યપાદ સ્ત્રીઓ 'પ્રિયપ્રેમ' માં કડું છે -
દાવાગિત. શુષ્કમાદ્રં વા કાષ્ઠં ન ત્યજતિ ધ્રુવ ।
યથા તથા ચમો લોકે કાલ વૃદ્ધ ચ યૌવન ॥ ૧૨ ॥
અર્થ:—જેમ, દાવાગિ શુષ્ક અને લીલા વૃક્ષોને પણ બાળી
નાંખે છે તેમ, ચમરાજ [મૃત્યુ] બાળ, વૃદ્ધ, યુવાન-સર્વને મારી
નાંખે છે.-કોઈને છોડતો નથી. ૧૨.

* ૨૧૦ પરમકૃપાળુ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર દેવે કહ્યું છે કે:—
નથી ધર્યો ફેલ વિષય વધારવા,
નથી ધર્યો ફેલ પરિમલ વધારવા;

જાતઃ સંસૃતિકાનને જનતરુઃ કાલોગ્રદાવાનલ-,
 વ્યાસશ્ચેષ મવેત્ તદા વત બુધૈરન્યત્કિમાલોક્યતે ॥૩૫॥
 લક્ષ્મી-ચારુલતા-યુત વનિતા-વેલાલિગિત જાનો,
 પુત્રાદિક પ્રિય પત્ર તથા રતિ-સુખ-ફલ-સહિત પ્રમાનો ।
 યૌં ઉપજા ભવવનમેં જનતરુ, કાલ-દાવાનલસે જો,
 વ્યાપ્ર ન હો તો અન્ય ઔર કયા બુધજન અવલોકે જો ॥૩૬॥

ભાવાર્થ:—આ સ સાર-વનમા લક્ષ્મીરૂપ સુદર લતાથી
 યુક્ત, વનિતારૂપ સુશોભિત વેલથી આલિગિત, પુત્રાદિરૂપ પ્રિય
 પત્રોથી મહિત અને પ્રાયઃ રતિ-સુખરૂપ ફળોથી આશ્રિત બની
 રહેલ આ પુરુષ-વૃક્ષ ઉત્પન્ન થયેલ છે, તે વૃક્ષ જ્યાંસુધી કાલ
 દાવાનલથી વ્યાપ્ત થતુ નથી અર્થાત્ કાળાગ્નિ તેમાં રમતો
 નથી ત્યાંસુધી બુધજન ખીજુ શુ જોઈ રહે છે તે કાંઈ સમજમાં
 આવતુ નથી ! જે દેખવા લાયક ચીજ બની છે તેની તો જ્યારે
 શીઘ્ર આવી દુર્દશા થનારી છે અને તેથી તે મનપસંદ વસ્તુ
 રહેવાની નથી ત્યારે ખીજુ તરફ એવી કંઈ સુંદર અને સ્થિર
 રહેનારી વસ્તુ છે કે જેના તરફ મન લગાડી શકાય ?—એ બુદ્ધિ-
 માનોએ વિચારવું જોઈએ; માટે તેઓએ જ્યાં-ત્યાંની શોલા
 નિરખવામાં આનંદ અને અગ્નિ-સસ્કાર નિમિત્તે ખેદ વ્યક્ત
 કરવામા ન પડ્યા રહેતા સ્વતરફ જોવું જોઈએ, પોતાના સ્વરૂપનો-
 આત્મસ્વરૂપનો-વિચાર કરવો જોઈએ અને જે *લવ-વનમાં

*આવે જ આવ શ્રી પૂજ્યવાદ સ્વામીએ ‘છટ્ટોપદેશ’
 અથવા કહો છે —

વિપત્તિમાત્મનો મૂઠઃ પરેષામિવ નેહતે ।

દહ્યમાનમૃગાકીર્ણવર્માતરતદશ્યવત્ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ —અનેક વનચર જીવોથી વ્યાપ્ત વનમાં આગ લાગ્યે

કાળ-દાવાનલ ખેલી રહ્યો છે અને સર્વને ભસ્મ કરી રહ્યો છે તેમાંથી ભાગી છૂટવાનો ખૂબ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અથવા ઉક્ત વૃક્ષ જેવી સુસમ્પન્ન દશા પામીને પણ અન્ય અધિક વૃષ્ટ્યામાં ફસાવું ન જોઈએ તેને જ ગનીમત-સંતોષકારક સમજી ચોતાનું *આત્મહિત સાધવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; અને કાળ દાવાનલ દ્વારા ભસ્મ થવા પડેલાં જ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર્ય રત્નત્રય ધર્મનું આરાધન કરી દુર્લભ મનુષ્ય-જન્મને સાર્થક કરી લેવો જોઈએ ૩૫

મનુષ્ય લયલીત બની સંસારની વૃદ્ધિ કરે છે:-

વાञ्छन्त्यેવ સુखं तदत्र विधिना दत्तं पर प्राप्यते,

नूनं मृत्युमुपाश्रयन्ति मनुजास्तत्राप्यतो विभ्यति ।

इत्थं कामभयप्रसक्तहृदया मोहान्मुधैव ध्रुवम् ।

दुःखोर्मિપ્રચુરે પતન્તિ કુધિયઃ સંસારઘોરાર્ણવે ॥ ૩૬ ॥

વૃક્ષ ઉપર ખેઠેલ મનુષ્ય સમાન આ જ્ઞાની જીવ ખીજના જેવો ચોતાની વિપત્તિનો જરાપણ ખવાલ કરતો નથી આ જ પ્રમાણે સદ્બોધ શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામીજી 'શ્રાવકાચાર'માં કહ્યો છે

* આત્મહિતોપયોગી આત્મભાવના

येनात्मनाऽनुभूयेऽहमात्मनश्चात्मनात्मनि ।

સોઽહં ન તત્ત્વ સા નાસૌ નૈકો ન દ્વૌ ન ચા ત્રૃ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ-હું યોતે જ ચૈતન્યસ્વરૂપે સ્વ આત્મામાં જ સ્વસ્વદેહન-દ્વારા સ્વ આત્માને અનુભવું છું; તે શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ હું નથી તો નપુંસક, નથી તો સ્ત્રી, નથી તો પુરુષ; નથી તો એક, બે કે બહુ; આ સર્વ ધર્મજનિત અવરથાએ હું મારૂં નિબંધ નથી-મારૂં શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ તો આ સર્વથી પર છે. સમાપ્તિત્ર ૧

બોલે હૈં સુખ મનુજ જગતમેં, કર્મ દિયા પર પાવેં,
 મરણ અવશ્ય લહેં હૈં તૌ મી ઉસસે સબ મય સ્વાવેં ।
 યો ઇચ્છા-મય-લીન-ચિત્ત હો વ્યર્થ મોહવશ પ્રાણી-
 દુઃખ-લહર-યુત મવસમુદ્રમેં પહેં કુમતિ-અગવાની ॥ ૩૬ ॥

ભાવાર્થ:-આ સ સારમાં અનુપ્પ નિરતર સુખની ઇચ્છા રાખે છે, પરન્તુ તે પોતાના પૂર્વોપાર્જિત કર્મોનુસાર મળે છે; સંસારમાં સર્વને મરવાનું છે-કોઈપણ આ અવશ્યભાવી મૃત્યુથી બચી શકતું નથી, છતાંય લોક તેનાથી ભય પામે છે અર્થાત્ મૃત્યુનું નામ સાબળતાં જ થરથર કરે છે. આવી રીતે ઇચ્છા અને ભયમાં લીન-ચિત્ત બની મૂઢ પ્રાણી મોહવશ અત્યંત દુઃખરૂપ લહરોથી વ્યાપ્ત ઘોર સંસાર-સમુદ્રમાં સફાને માટે પડે છે, અર્થાત્ પાપકર્મના બન્ધદ્વારા પોતાનો સંસાર વધારી અધિકાધિક દુઃખ વહોરે છે. ૩૬

પૂજ્યપાદસ્વામીએ ‘સમાધિતંત્ર’ માં આવું જ કહ્યું છે -

દદાતમ્ભુજિર્દેહાદાવુત્પદ્મજ્ઞાણમાત્મનઃ ।

મિત્રાદિમિર્વિયોગં ચ વિમેતિ મરણાદ્ મૃશમ્ ॥ ૭૬ ॥

ભાવાર્થ:-દાદલ પુરાણું વચ્ચે કાઢી નાખી નવું વચ્ચે પહેરતાં જેમ કોઈ પ્રકારે દુઃખ ન થાય તેમ, એક શરીર છોડી બીજું નવું શરીર ધારણ કરતાં-થતાં-કોઈ પ્રકારે દુઃખ ન થવું જોઈએ; પરન્તુ અજ્ઞાની જીવ મોહના તીવ્ર હિંમવશ બ્યારે શરીરને જ આત્મા સમજે છે અને શરીર સબધી સ્ત્રી-પુત્ર-મિત્રાદિ પર પદાર્થોને આત્મીય માને છે ત્યારે, મરણ સમુપસ્થિત થયે તેને પોતાનો [પોતાના આત્માનો] નાશ અને આત્મીય જનોનો વિચાર દેખાય છે અને તેથી તે [બહિરાત્મા] મરણથી ધણે જ ડરે છે. ૭૬

સંસાર-સરોવરના ઇન્દ્રિયજનિત વિષયસુખરૂપ જળમાં
કીડા કરતા અનુધ્ય-મીનને નિકટવર્તી ઘોર આપદા—
માલિની

સ્વસુખપયસિ દીવ્યન્મૃત્યુકૈવર્તહસ્ત—

પ્રસૂતબનજરોરુપ્રોહ્લસજ્જાલમધ્યે ।

નિકટમપિ ન પદ્યત્યાપદાં ચક્રમુગ્ર,

મવસરસિ વરાકો લૌકમીનોઽવ એષઃ ॥ ૩૭ ॥

ઇન્દ્રિયસુખજલમેં ક્રીડત નીત જગત-સરોવર-માહી,

યમ-ધીવર-કર-પ્રસૂત ચમકે જરાજાલ જઈં માઈ !

ઉસમે ફેસકર લોકરૂપ યહ દોન-મોન-સમુદાઈ,

નિકટગ્રાસ મી ઘોર આપદાઓકો દેલત નાહી ॥ ૩૭ ॥

ભાવાર્થ:—આ સંસાર સરોવરમાં યમ ધીવર [માછી]
ના હાથથી પથરાયેલ ઘન અને વિસ્તીર્ણ ચમકતી જરા-
જળમાં ફસાઇને પશુ આ લોકરૂપ દીન-હીન માછલાંને સમૂહ
પોતાના ઇન્દ્રિય સુખરૂપ જળમાં કીડા કરતો રહે છે અને
નિકટમાં જ પ્રાપ્ત થનાર ઘોર આપદાઓના ચક્રને દેખતો
નથી એ જ ખેદનો વિષય છે ! અર્થાત્ વૃષ્ટાવસ્થા પ્રાપ્ત થવા
છતાં પશુ જેઓ ઇન્દ્રિયજનિત વિષય-સુખોમાં મગ્ન રહે છે
તેમની દશા ઘણી જ ખેદજનક છે ! એવા લોકો જળમાં
ફસાઈ કીડા કરતાં માછલાંની માફક તરત જ ઘોર આપદા-
ઓને વહોરી લે છે. ૩૭.

માહી છવ સંસારની વૃષ્ટિ કરે છે તેથી જ ધનસુક્ત કઠિનઃ—

શાર્દૂલવિક્રીડિત

મૃણ્વન્તકમોચરં ગતવતઃ પश्यન્ બહૂન્ ગચ્છતો,

મોહાદેવ જનમસ્તથાપિ મનુતે સ્થૈર્યં પરં જ્ઞાત્મનઃ ।
 સંપ્રાપ્તેઽપિ ચ વાર્દકે સ્પૃહ્યતિ પ્રાયો ન ધર્માય યત્,
 તદ્વધ્નાત્યધિકાધિકં સ્ત્રમસકૃત્પુત્રાદિમિર્વન્ધનૈઃ ॥ ૩૮ ॥

સુન ગત જીવોંકો યમગોચર લક્ષ્ બહુતોં કો જાતે ।
 આત્મસ્થિરતા માનેં જો નર વે મોહી કહ્લાતે ।
 વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત હુણ્ મી જો ન વર્મ ચિત્ત લાવેં,
 અધિક અધિક વે પુત્રાદિક બંધનસે આત્મ વેંધાવેં ॥ ૩૮ ॥

ભાવાર્થ:—ગત જીવોને કાળના મુખમાં ગયેલા સાંભળી
 અને ઘણાંઓને પોતાની સામે કાળના મુખમાં જતાં-મરતાં-
 દેખીને પણ જે જીવ પોતાને અમર સમજે છે તેવું કારણ
 એક માત્ર *મોહ છે અને તેથી તે મોહી કહેવાય છે. વૃદ્ધા-
 વસ્થા પ્રાપ્ત થયેલ હોવા છતાં પણ જે જીવ ધર્મમાં મન
 પડેાવતો નથી તે પુત્ર-પૌત્રાદિક બંધનોથી પોતાના આત્માને
 વાર વાર વધારે-વધારે બાંધતો રહે છે આવા જીવનું બંધનથી
 મુક્ત થવાનું કાર્ય કઠિન થતું જાય છે ૩૮

દુશ્ચૈષ્ટાકૃતકર્મશિલિપરચિતં દુઃસન્ધિદુર્વન્ધનમ્,
 સાપાયસ્થિતિદોષઘાતુમલવત્સર્વત્ર યમશ્ચરમ્ ।
 આધિવ્યાધિજરામૃતિપ્રમૃતયો યદ્વાઽત્ર ચિત્રં ન તત્,
 તદ્ચિત્રં સ્થિરતાબુદ્ધૈરપિ વપુશ્ચત્રાઽપિ યન્મૃગ્યતે ॥ ૩૯ ॥

*જીવને મોહ-વિશ્લેષથી, સુખસ્ત આ સુસાર;
 અતમુખ અવસોકતા, વિશ્વય ધર્મો નહીં વાર.

શ્રીચંદ્ર રાજચંદ્ર.

નિર્બલ-સન્ધિ-વન્ધનયુત તનુ અષકર્મ-શિલ્પિ-નિર્મિત જો,
મલદોષાદિભરા ઔ! નશ્વર વિનશત વાર ન જિસ કો ।
આધિ-વ્યાધિ-જર-મરણાદિક યદિ હો તો ચિત્ર યહાં કો ?
અચરજ હૈ બુદ્ધજન મી તનુમે અવલોકે સ્થિરતાકો ! ॥ ૩૯ ॥

ભાવાર્થ:—નિર્બળ સાંધા અને ખાંધાવાળું આ શરીર, દુષ્ટ્યેદાથી કરાયેલ પાપકર્મરૂપ શિલ્પદ્વારા ઘડાયેલું—રચાયેલું—છે, મલ-મૂત્રાદિથી ભરેલું છે, વાત-પિત્ત-કફાદિ દોષોથી ઘેરાયેલું છે, હાડકાં આદિ કુષાતુઓથી નિર્મિત છે અને સાથે-સાથે નાશવાનું છે, વિનાશયુક્ત સ્થિતિને પ્રાપ્ત છે—તેને વિનશતા અને ક્ષીણ થતા જરા પણ વાર લાગતી નથી; આવા શરીરમા યદિ આધિ-વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય-માનસિક તથા શારીરિક વેદનાઓ પોતાના અહા જમાવે, અને જરા-મરણાદિનો સચાર થાય તો તેમાં આશ્ચર્યની કેઈ વાત જ નહિ. આશ્ચર્ય તો ત્યારે થાય કે ત્યારે બુદ્ધજન પણ આવા શરીરની સ્થિરતાની ખોજ કરે-સદા એકરૂપ રહેવાની ભાવના ચિતવે. ૩૯.

સાંસારિક વિષય-સુખો વિષમિશ્રિત લોજન સમાન છે—

લઘ્વા શ્રીરિહ વાંછિતા વસુમતી મુક્તા સમુદ્રાવધિઃ.

*મીકુંદકુંદાચાર્ય દેવે ‘ભાવપદ્ય’ મા શરીરમાની વ્યાધિ-
ઓનું વર્ણન કર્યું છે કે.—

एकैकेगुलि बाहो कृष्णबही होति जाण मणुषाण ।

अवसेसे य सरीरे रोगा भण कित्तिबा मणिषा ॥ ૩૭ ॥

અર્થ:—મનુષ્યોના શરીરે એકેક અગુણપ્રદેશે ૯૬-૯૬ રોગ થાય છે; તો કહો કે સૌપ સમસ્ત શરીરમાં કેટલા રોગ હોઈ શકે ? હે જીવ! તું આ જરાબર સમજ.

પ્રાપ્તાસ્તે વિષયા મનોહરતરાઃ સ્વર્ગેઽપિ ચ દુર્લભાઃ ।

પશ્ચાન્નમૃતિરાગમિષ્યતિ તતસ્તત્સર્વમેતદ્વિષા-

શ્લિષ્ટં મોજ્યમિવાતિરમ્યમપિ ધિહ્મુક્તિઃ પરં મૃગ્યતામ્ ॥૪૦॥

સાગરાન્ત-મૂ-મોગી, વૉછિત લક્ષ્મી જગમેં પાઈ,

પાયે વે રમણીય વિષય હૈં સુરદુર્લભ જો માઈ ।

પર પોછે આવેગી મૃત્યુ, હસસે વે સવ પ્યારો ।

વિષ-મિશ્રિત-મોજન-સમ ચિક હૈં, મુક્તિમાર્ગ અવધારો ॥૪૦॥

ભાવાર્થ:—આ જગતમાં મનોવાછિત લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઈ, સમુદ્ર-પર્યન્ત પૃથ્વી લોગવી અર્થાત્ તે પર રાજ્ય કર્યું અને સ્વર્ગમાં દેવોને પણ દુર્લભ એવા અતિ મનોહર-રમણીય-વિષય પ્રાપ્ત કર્યા, પરન્તુ આ સર્વને અતે તો મૃત્યુ આવશે જ. માટે હે આત્મન! જે વિષયમાં તુ રચી-પચી રહ્યો છે અને જેમાં ઇષ્ટ-વિયોગાદિરૂપ થોડી બાધા ઉપસ્થિત થયે તું હાહાકાર કરી મૂકે છે, તે સર્વ, વિષમિશ્રિત લોજન સમાન ધિક્કારને પાત્ર છે, અર્થાત્ જેમ વિષ મેળવેલ લોજન ખાવા સમયે સ્વાદિષ્ટ માલૂમ લાગતાં છતાં પણ અતે પ્રાણોનું વિનાશક હોવાથી ત્યાજ્ય છે તેમ એ વિષયસુખ પણ લોગવતી વખતે મનરજક લાગતાં છતાં પણ અતે હુર્ગતિનું કારણ હોવાથી ત્યાગવા યોગ્ય છે માટે તે પ્રત્યેની આસક્તિનો ત્યાગ કરી અને ફરી વિયોગ આદિ કષ્ટો ઉઠાવવા ન પડે તેવા મોક્ષ માર્ગ પર ચડ. ૪૦.

મોટા ચક્રવર્તિ રાજાનું બળ કાચકારી કયાં સુધી ?

યુદ્ધે તાવદલં રથેભતુરગા વીરાશ્ચ દૃપ્તા મૃશ્મ,

મંત્રાઃ શૌર્યમસિશ્ચ તાવદતુલાઃ કાર્યસ્ય સંસાધકાઃ ।

રાજોડપિ ક્ષુભિતોડપિ નિર્દયમના યાવજ્જિવત્સર્યમઃ ।

ક્રુદ્ધો ધાવતિ નૈવ સન્મુખમિતો યત્નો વિધેયો બુધૈઃ ॥ ૪૧ ॥

રણમેં તબ તક સમરથ રથ ગજ અશ્વ વીર ગર્વી હૈં,
મંત્ર પરાક્રમ સ્વન્ન તમો તક સાધક કાર્ય સમો હૈં ।

જબ તક મૂઝા મક્ષણ-ડચ્છુક નિર્દય કાલ જુ માનો ,
હોકર કુપિત ન દોડે સન્મુખ પૂર્વ યત્ન બુધ ! ઠાનો ॥ ૪૧ ॥

ભાવાર્થ—જ્યા સુધી ભૂખ્યો, નિર્દયી, ભક્ષણ-ઇચ્છુક થમ કુપિત થઈ સામે દોડતો આવ્યો નથી ત્યાસુધી જ રાજાના રથ, હાથી ને ઘોડા યુધ્ધમાં સમર્થ છે, વીર યોધા જુમ ગર્વ ધારણ કરે છે, મત્ર, પરાક્રમ અને તરવાર પણ કાર્યના અતુલ્ય સાધક બને છે; વિકરાળ કાળ સામે આવતા જ સર્વના કાર્યોમાં શિથિલતા આવી જાય છે. માટે કાળ સન્મુખ આવે તે પહેલા જ યુધ્ધજનોએ અહીં પોતાનું આત્મહિત સાધવાને થોડો ઘણો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મૃત્યુ સાક્ષાત્ સન્મુખ આવતા અને તેના કોળિયે થવાની નોખત વાગતા તે પછી કાંઈ પણ બની શકશે નહિ ૪૧

ધન અને જીવતરની ક્ષણભંશુર સ્થિતિ —

+રાજાડપિ ક્ષણમાત્રતો વિધિવશાદ્રંકાયતે નિશ્ચિતમ્,

સર્વવ્યાધિવિવર્જિતોડપિ તરુણોડપ્પાશુ ક્ષયં ગચ્છતિ ।

અન્યૈઃ કિં કિંજ સારતામુપગતે શ્રી-જીવિતે દ્વે તયોઃ,

સંસારે સ્થિતિરીદ્યશીતિ વિદુષા ક્વાડન્યત્ર કાર્યો મદઃ ॥૪૨॥

+ આવા આશ્ચર્યવાળું કાળ સ્વં કવિવર બનાસ્તીક સે કહ્યું છે.-
જાસોં તૂ કહત બહ સવદા હમારી સો તો,

રાજા મો ક્ષણમેં વિધિ-વશસે અવશ રક હો જાવે,
સર્વ વ્યાધિસે રહિત તરુણ મો શીઘ્ર નાશકો પાવે ।

ઔરોંસે ક્યા ? સારરૂપ જો ઘન જીવન દો જાનો,

उनकी ऐसी स्थिति जगमें बुध । तब कीसमें मद ठानो ॥४२॥

આવાથ^૧ - આ સ સારમાં વિધિવશ-પૂર્વોપાજિત કર્માંધીન-
થતાં રાજા પશુ ક્ષણભરમાં નિશ્ચયપૂર્વક રક બની બચ છે
અને તદ્દન રોગરહિત તરુણ-નવશ્રુવાન-પશુ શીઘ્ર નાશ-મૃત્યુને-
પામે છે; બીજાની તો વાત જ શી ? જ્યાંદે સંસારમાં સારરૂપ
મનાયેલ ઘન અને જીવતર-બન્નેની આવી ક્ષણભંજુર સ્થિતિ
છે ત્યારે બુધજનોએ શુ મેળવી અભિમાન કરવું રહ્યું ? તેમના
મદ માટે કોઈ પણ સ્થાન નથી. વિધિના ચક્રમાં પડ્યે તેમના
બધાય મદના હમભરમા ચૂરેચૂરા થઈ જશે ૪૨

हन्ति व्योम स मुष्टिनात्र सरितं शुष्कां तरत्याकुल-

स्तृष्णातोऽथ मरीचिकाः पिबति च प्रायः प्रमत्तो भवन् ।

સાધનિ અઢારો એસે એસે નાક સિનકો

ताहि तू कहत याहि पुअ मोग पाई सो तौ,

नरककी काँई है बड़ाई डेढ दिनकी ।

घेरा माँहि परयो तू विचारै सुख आँखिनको,

माँखिनके चूटत मिठाई जैसे भिनकी ।

एते परि होहि न ठढ़ासी जगवासी जीव,

जगमें असाता है न साता एक दिनकी

૧ સાધુ, ૨ છોડે ૩ ચોડા-સ્વેબ ૪ પુણ્ય, ૫ બાનુ, ૬ મોટાઈ,
૭ કુટુંબીજનના ઘેરામાં, ૮ રહો, ૫ડ્યો ૯ આખનુ, ૧૦ માખીનુ, ૧૧
બક્ષબાણુ, ૧૨ સુખ, ૧૩ ક્ષણમાત્રની.

પ્રોત્તુંગાચલચૂલિકાગતમરુત્પ્રેંલત્પ્રદીપોપમે—

ર્થઃ સમ્પત્સુતકામિનીપ્રમૃતિભિઃ કુર્યાન્મદં માનવઃ ॥૪૩॥

મુદ્રીસે વહ વ્યોમ હને યા ગુષ્ક નદો તિરતા હૈ,

વ્યાકુલ હો વા મત્ત-તૃષાતુર હો મરીચિ પીતા હૈ ।

ઊંચે પર્વતશિખર પવનસે કમ્પિત-દીપ-સમાની,

ધન કાન્તા-સુત-આદિકર્મે મદ કર નર જો હૈ માનો ॥૪૩॥

ભાવાર્થ — સમ્પત્તિ, સ્ત્રી, પુત્રાદિની સ્થિતિ ઊંચામાં ઊંચા પર્વતના શિખર પર રાખેલ અને ત્યાં પવનના ઝપાટાથી કમ્પતા તેમજ ક્ષણભરમાં ખુઝવાની સ્થિતિવાળા દીપકના જેવી જ છે. એવા ક્ષણભરુર ધનાદિ પામી જે મનુષ્ય ધનક-અભિમાન કરે છે તે પ્રાય પાગલ થઈ મુક્ષા ભારી આકાશનો નાશ કરવા ચાહે છે । વ્યાકુલ બની સૂકી નદી તરવાની ચેષ્ટા કરે છે । અને તરસથી પીડિત થઈ મૃગમરીચિકા [મૃગજળ-ઝાઝવાના નીર] પીવાનો ઉદ્ધમ કરે છે । એ સર્વ કાર્ય જેમ વ્યર્થ છે અને એમ કરનારના પાગલપણાને સૂચવે છે તેમ ધન, પુત્ર, સ્ત્રી આદિ પ્રાપ્ત કરી અહંકાર કરવો તે વ્યર્થ છે અને તે અહંકારીના પાગલપણાને સૂચવે છે ૪૩

*લક્ષ્મી વ્યાધમૃગીમતીવચપલામાશ્રિત્ય મૃપા મૃગાઃ,

પુ(મ્રા)ત્રાદીનપરાન્મૃગાનતિરુષા નિઘન્તિ સેર્થ કિલ ।

સજ્જીમૃતઘનાપદુન્નતઘનુઃ સંલગ્નસંહૃચ્છરં,

નો પશ્યન્તિ સમીપમાગતમપિ ક્રુદ્ધં યમં લુલ્બકમ્ ॥ ૪૪ ॥

*શ્રી પૂજ્યપાદ સ્વામીએ ‘લક્ષ્મીની ચંચળતા’ સ્વયંથી ‘છટોપદેશ’ અર્થમાં બહુ સુદર રીતે સમજાવ્યું છે -

વ્યાધ-મૃગી ચણા-લક્ષ્મીકો ભૂપતિમૃગ અપનાઈ,
 પુ(ન્ના)ત્રાદિક અન મૃગન ક્રોધસે મારેં હર્ષા ઠાઈ ।
 આપદ-ધનુષ-ભયંકર-સજ્જિત ઔર તીર તાને જો,
 કુપિતરૂપ સન્મુલ આયા મો કાલ-વ્યાધ ન જલેં વો ॥૪૪॥

ભા. રા. થઈ-ભૂપતિરૂપ મૃગ શિકારીની હરણી સમાન અતીવ
 ચંચળ લક્ષ્મીને પોતાના આશ્રયમા લઈ-ભાઈ-પુત્રાદિરૂપ
 અન્ય મૃગો સાથે ઈર્ષાભાવ ધારણકરી તેમને અતિ ક્રોધપૂર્વક
 મારે છે, પરંતુ આવી રીતે વર્તતો તે [ભૂપતિરૂપ મૃગ], તીર
 ચઢાવીને એ ચેલ આપદરૂપ ભયંકર ધનુષથી સજ્જિત ને સાક્ષાત્
 ક્રોધ-ભૂતિ અનેક કાળ-શિકારીને, સન્મુખ આવેલ હોવા છતાં
 ધણુ દેખતો નથી એ જ બહુ ખેદની વાત છે । જે, કાળ
 શિકારીની માયામય મૃગી છે અને જે કદી કોઈની થઈ નથી,
 તેમજ થઈ શકતી નથી એવી ચંચળ લક્ષ્મીના મોહમા ફસાઈને
 ઈર્ષાપૂર્વક અન્યને સંહાર કરનાર ભૂપતિ, પોતાના નિકટતમ
 પ્રાપ્ત મૃત્યુનો જરાપણુ ખ્યાલ કરતો નથી એ જ મોટો ખેદનો
 વિષય છે. ૪૪

દુરર્થેનાસુરદ્યેણ નશ્વરેણ ધનાદિના ।

સ્વસ્થંજળ્યા જન કોઽપિ ડવરવાનિજ સર્વિણા ॥૧૩॥

અર્થ-જેમ જ્વરથી પીડિત મનુષ્ય જ્વરનો દાહ મટાડવા
 વી ખાઈને પોતાને સ્વસ્થ થયો માને છે, પરંતુ વાસ્તવિકપણે તે
 સ્વસ્થ થઈ શકતો નથી, જિજ્ઞેષા તે વધારે દુઃખી થાય છે તેમ, અજ્ઞાની
 જીવ ધનાદિથી પોતાને સુખી માને છે પરંતુ વાસ્તવિકપણે તે સુખી
 કદી શકાય નહિ, કેમકે ધન કમાતા અત્યંત કષ્ટ થાય છે, અસુરક્ષ
 છે અર્થાત્ પ્રાપ્ત થયા પછી બહુ કઠિનતાથી તેની રક્ષા થઈ શકે
 છે, તદ્દિપરાંત તે નશ્વર છે-જોતજોતામાં તે નષ્ટ થનાર છે. ૧૩.

મરણના શોક કરનારને સસારનું પરિભ્રમણ -

મૃત્યોર્ગોષરમાગતે નિજજને મોહેન યઃ શોકકૃત,
નો ગન્ધોડપિ ગુણસ્ય તસ્ય બહવો દોષાઃ પુનર્નિશ્ચિતમ્ ।
દુઃસ્વં વર્દત એવ નશ્યતિ ચતુર્વર્ગો મતેર્વિભ્રમઃ,
પાપં રુક્ચ મૃતિશ્ચ દુર્ગતિરથ સ્યાદ્દીર્ઘસંસારિતા ॥ ૪૫ ॥

મોહીં હો કર છટ મરણ પર શોક કરે જો પ્રાણી,
લાભ ન ઉસકો રંચમાત્ર, પર વિપુલ સહૈં બહ હાની ।
દુઃખ વઢે, ધર્માદિ નશેં ઔ' મતિ-વિભ્રમ હો જાવે,
પાપ રોગ કુમરણ પુન દુર્ગતિ, જો જગ-ભ્રમણ કરાવે ॥૪૫॥

ભાવાર્થ:—જે પ્રાણી પોતાના ઇષ્ટ સ્વજનનુ મરણ સમીપ આંચે મોહવશ શોક કરે છે તેના તે શોકમા ગુણની જ ધ પણ નથી. કિન્તુ ઘણા દોષોનું હોવુ સુનિશ્ચિત છે અર્થાત્ શોક કરવાથી તેને અંશ માત્ર પણ લાભ નથી, બિલટી બહુ હાનિ સહન કરવી પડે છે. [એ હાનિ સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે:-] જેનુ દુઃખ વધી જાય છે, ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષ-એ ચારે પુરુષાર્થોનો નાશ થઈ જાય છે-શોકદશામાં કોઈપણ પુરુષાર્થ તેનાથી બનતો નથી, બુદ્ધિ બદ થઈ જાય છે, પાપ ઉત્પન્ન થાય છે, રોગ સતાવે છે અને કુમરણ થાય છે, તેના ક્ષણસ્વરૂપે દુર્ગતિની પ્રાપ્તિ થઈ સંસાર-પરિભ્રમણ વધી જાય છે ૪૫.

આ સસારે દુઃખનું જ ઘર છે —

આર્યા

આપન્મયસંસારે ક્રિયતે વિદુષા કિમાપદિ વિષાદઃ ।
કસ્ત્રસ્યતિ લંબનતઃ પ્રવિધાય ચતુષ્પથે સદનમ્ ॥ ૪૬ ॥

*યહ જગ હૈ સવ દુસ્-સદન જવ યહૌં બસેરા ઠાના,
 દુસ્સોસે કિમ્મ હેતુ સુજન તબ ચિત્ત અપના અકુલના ?
 જો અપના ઘર બાઘ રહે હૈ, મનુજ ચતુષ્પથમાહી,
 લઘનકે મયમે તબ કૈસે વહ શકે મનમાહી ? ॥ ૪૬ ॥

ભાવાર્થ — આ આખો સ સાર હુ ખમય-હુ ખોતુ ઘર-છે, બ્યારે એવામા રહેવા-વસવાનુ સ્થાન લીધુ છે ત્યારે હુ ખો સામા આવ્યે વિદ્રાનો શાના માટે આકુલતા-આકુલતા કરે છે ? ચિત્તમા આકુલતા-આકુલતા લાવવાથી કોઈ લાભ નથી. યદિ કોઈ મનુષ્ય પોતાનુ ઘર ચૌરા[મધ્ય ચોક]મા ખનાવીને રહે ને પછી લોક તેના ઘરને અથડાઈને બચે તો તે બાબતથી તેણે શા માટે ત્રાસવુ જોઈએ ? જેમ ચૌરાવાળુ ઘર જનતાથી બોળાવુ અનિવાર્ય છે અને તેથી ભય રાખવો નકામો છે તેમ સ સારવાસના હુ ખોથી આકાન્ત થવુ અનિવાર્ય છે અને તેથી +ભય રાખવો નિરર્થક છે જેને સ સારના હુ ખોથી ભય લાગે છે તેણે સ સારનો વાસ છોડવો જોઈએ છોડવા તરફ ખરા પગલા માડવા જોઈએ-મેક્ષમાર્ગ પર જવું જોઈએ અન્યથા, હુ ખ આવ્યે રુદ્ધન-કદપાત તે બુધ્ધિમાનોતુ કાય ન ગણાતા પાગલોની ચેષ્ટા કહેવાશે. ૪૬

* મૂળનો સક્ષિપ્ત ભાવાનુવાદ આ પ્રકારે થઈ શકે છે.—

વોહા—“ વિપતમયી જગમેં સુજન ! કયા વિવાદ દુહ્નમાહિ ?

લેઘનકે મય કો કરે ? કર ઘર ચતુષ્પથ-માહિ ”

+ જ્ઞાનીને મનુજનો ભય ન હોય એમ શ્રી અમૃતતથ દ્રાચાર્ય

મહારાજે કહ્યું છે.—

પ્રાણોચ્છેદમુદાહરન્તિ મરણં પ્રાણા કિલાસ્યાત્મનો,

જ્ઞાન તત્ત્વમયમેવ શાશ્વતતયા નોચ્છિયતે જાતુચિત્ ।

કથે! મનુષ્ય પાગલ ?

વસન્તતિલકા

વાતૂલ एष किमु किं ग्रहसंग्रहीतो,
 भ्रान्तोऽथवा किमु जनः किमथ प्रमत्तः ।
 जानाति पश्यति शृणोति च जीवितादि,
 विद्युच्चलं तदपि नो कुरुते स्वकार्यम् ॥ ४७ ॥
 क्या उसको वातूल कहें या भूताविष्ट बखानें ?
 भ्रान्तचित्त क्या उसको जानें वा उन्मत्त प्रमाने ?
 जीवनादिको विद्युत्-सम चल जो देखे औ' जाने,
 कानोसे अपने पुन सुन हैं, तोहु न निजहित ठाने ॥ ४७ ॥

ભાવાર્થ:-શુવનાદિ-સ્રી, પુત્ર, ગિત્ર, બાન્ધવ, ધનાદિ-
 વીજળી સમાન ચચળ છે-આમાથી કોઈપણ સ્થિર રહેનાર
 નથી એમ જે મનુષ્ય જાણતો, દેખતો અને સાક્ષ્યતો છતા
 પણ સ્વકાર્ય (પોતાના આત્મહિતની સાધના) કરતો નથી-
 જીલટો મોહમાં ફસાઈ રહી તેમાં આસક્ત રહે છે-તેને
 પાગલ કહેવો, ગ્રહ-પીડિત કહેવો કે બ્રાન્તચિત્ત નામ આપવું

तस्यातो मरणं न किञ्चन भवेत्तद्भोः कुतो ज्ञानिनो,
 निश्शक सततं स्वयं स सहजं ज्ञान सदा विन्दति ॥१५९॥

અર્થ —પ્રાણોના નાશને (શોક) મરણ કહે છે. આત્માના પ્રાણ
 તો નિશ્ચયથી જ્ઞાન છે. તે (જ્ઞાન) સ્વયમેવ શાશ્વત હોવાથી તેને કદાપિ
 નાશ થતો નથી, માટે આત્માનુ મરણ બિલકુલ થતુ નથી. તેથી
 [આવું જાણતાં] જ્ઞાનીને મરણનો ભય ક્યાથી હોય? તે તો પોતે
 નિરંતર નિઃશક વર્તતો થઈ સદૃજ જ્ઞાનને શદા અનુભવે છે.

निर्जराधिकार

તે સમજવામા આવતુ નથી । હા । એટલુ જરૂર કહી શકાય કે તેની પ્રવૃત્તિ પાગલાઈ જેવી છે તેથી તેને ચહાય તે કહી શકાય ને સમજી શકાય ૪૭

આયુકાળ પૂર્ણ થતાં દેવા, મત્રાદિ પણ વ્યથા —

શાર્દૂલવિક્રીડિત

દત્તં નૌષધમસ્ય નૈવ કથિતઃ કસ્યાઽપ્યયં મંત્રિણો,
નો કુર્યાન્છુચમેઽમુન્નતમતિલોકાન્તરસ્યે નિજે ।
યત્ના યાન્તિ યતોક્તિનઃ શિથિલતાં સર્વે મૃતેઃ સન્નિધૌ,
બન્ધાશ્ચર્મવિનિર્મિતાઃ પરિલમદ્દર્ષામ્બુસિક્તા ઇવ ॥ ૪૮ ॥

‘હા । મૈં इसको औषध नहीं दी, मात्रिकको न दिखाया !’
इस विध शोक न करना बुधजन । स्वजन तजे जब काया ।
कारण, काल-समीप मनुज्के शिथिल यत्न सब होवें,
जल-सिंचित-दृढ चार्मिक बन्धन ज्यो ढीले पड जावें ॥ ४८ ॥

ભાવાર્થ:-વિવેકી મનુષ્યે, પરદોષયાત્રા કરતા-દેહ-
ત્યાગ કરતા-મૃદ સ્વજન માટે એવો શોક કરવો ન જોઈએ
કે ‘હા । મેં એને અમુક દવા ન આપી, અમુક મત્રવાદી
પાસે પણ ન દેખાડ્યો,’ કેમકે જ્યારે કોઈનો કાળ નજદીક
આવે છે ત્યારે, જળાધી સિંચિત થઈ દીલા થતાં ચામડાના
દૃઢ બંધનની જેમ મનુષ્યના સર્વ પ્રયત્નો શિથિલ થઈ જાય
છે, તે સમયે કોઈની પણ કોઈ યુક્તિ ચાલતી નથી. માટે ઉક્ત
પ્રકારની વાતનો વિચાર કરી પશ્ચાત્તાપ કરવો અને શોક કરવો
વ્યર્થ છે । આવા પ્રસંગે તો એમ સમજવું જોઈએ કે એવી જ
અવિતવ્યતા હતી. ૪૮.

અવિવેકી મનુષ્યનું મૃત્યુ ‘મે-મે, મારું-મારું’ કરતું થાય છે -

શિસ્તરિણી

સ્વકર્મવ્યાગ્રેણ સ્ફુરિતનિજકાલાદિમહમા,

સમાગ્રાતઃ સાક્ષાચ્છરણરહિતે સંસૃતિ વને ।

પ્રિયા મે પુત્રા મે દ્રવિણમપિ મે મે ગૃહમિદમ્ ,

વદન્નેવં મે મે પશુરિવ જનો યાતિ મરણમ્ ॥ ૪૯ ॥

કાલાદિક પા તેજયુક્ત જો કર્મસિદ્ધિ બલધારી,

ઉસસે પકડા શરણરહિત ભવ-વનમેં જન અવિચારી ;

‘મેરી માર્યા, મેરા ધન-ગૃહ, મેરા સુત-પરિવારા, ’

અજ-સુતસમ યો ‘મે-મે’ કરતા મરણ લહે બેચારા ॥ ૪૯ ॥

ભાવાર્થ:—જેમ નિર્જન વનમાં સિંહથી પકડાયેલ બક-રીનું બચ્ચું ‘મે-મે’ કરતું પોતાના પ્રાણ છોડી દે છે, કેાઈ પણ ત્યાં તે સમયે તે બિચારાને સહાયક હોતું નથી અર્થાત્ તેના પોકારને સાબળનાર કેાઈ રક્ષક હોતો નથી, તેમ આ શરણરહિત સસારવનમાં જ્યારે આ અવિવેકી મનુષ્ય પ્રાણી પોતાના પૂર્વોપાર્જિત કર્મરૂપ સિંહ કે જે હૃદયકાલાનુસાર મહા તેજસ્વી તેમજ પરાક્રમી બને છે તેનાથી પકડાય છે ત્યારે આ અવિવેકી પણ ‘મારી સ્ત્રી, મારો પુત્ર, મારું ધન, મારું ઘર’ ઇત્યાદિરૂપ મે-મે [મારું-મારું] કરતો કરતો મરણ પામે છે, કેાઈ પણ તે સમયે તેને સહાયક થતો નથી; સર્વે નિરુપાયી બની ઊભા ઊભા ટક-ટક દેખી રહે છે ! અને કાળ તેને ક્ષણભરમાં ગળી જાય છે ! આવી અસહાય-દશામાં કેાઈના વિચોગ માટે શોક કરવો બ્યર્થ છે ૪૬.

આયુષ્યનો વિનાશ દેખતાં છતાં પણ પોતાને અમર માનવો
તે જડબુદ્ધિ જ છે.—

વસન્તતિલકા

દિનાનિ खण्डानि गुरुणि मृत्युना,

विहन्यमानस्य निजायुषो भृशम् ।

पतन्ति पश्यन्नपि नित्यमग्रतः,

स्थिरत्वमात्मन્યभिमन्यते जडः ॥ ૫૦ ॥

યમસે અતિશય પીડિત અપનો આયુ સમો જન જાનો,

દિન હૈ ગુરુતર खण्ड उसीके, यह निश्चय उर आनो ।

उनको नित निज सन्मुख खिरते लख कर भी जो प्राणी,

अपनेको स्थिर मान रहा है वह क्यों नहीं अज्ञानी ? ॥ ૫૦ ॥

ભાવાર્થ:—એ સુનિશ્ચિત છે કે આપણુ આયુ યમથી
અતિ પીડિત છે—કાળદ્વારા બરાબર હુણાઇ રહ્યું છે અને
દિવસે તેના મોટા મોટા ખડ છે—અંશ છે, આ ખડો—
અશોને નિરતર આપણી સામે ખરતાં—વીખરાતા અને એ
રીતે આયુનો વિનાશ થતાં—દેખીને પણ જે મનુષ્ય પોતાને
અમર—સ્થિર માની રહ્યો છે તે જડબુદ્ધિ છે અર્થાત્ નિરતર
કાળના મુખમા પડવાનો—ચાલ્યા જવાનો જેને ખ્યાલ જ હોતો
નથી તે શુ અજ્ઞાની નથી? અવશ્યમેવ અજ્ઞાની છે. ૫૦.

शार्दूलविक्रीडित

કાલેન પ્રલયં વ્રજન્તિ નિયતં તેऽપીન્દ્રચન્દ્રાદયઃ,

કા વાર્તાઽન્યજનસ્ય કીટમદ્દશોઽશક્તેરદીર્વાયુષઃ ।

તત્સમાન્યમુપાગતે પ્રિયતમે મોહં વૃથા[મુઘા] મા કૃથાઃ,

કાલઃ ક્રીડતિ નાઽત્ર યેન સહસા તત્કિશ્ચિદન્વિષ્યતામ્* ॥૫૧॥

इन्द्र-चन्द्र-आदिक भी निश्चय काल-गाल जब जावे,

निर्बल-जन अल्पायु-कीटसमकी क्या बात बतावें ?

इससे स्वजन-मरण पर भविजन मोह वृथा मत कीजे,

काल न तनुमे खेले जिससे शीघ्र आत्म लख लीजे ॥ ५१ ॥

ભાવાર્થઃ—જ્યારે ઇન્દ્ર અને ચન્દ્રાદિ પક્ષ કાળના મુખમાં નિશ્ચયપૂર્વક આવ્યા જઈ પ્રલયને પ્રાપ્ત થાય છે તો ક્રીડા સમાન નિર્બળ અને અલ્પાયુષી અન્ય જનની તો વાત જ શી ? કદી તેનું ક્ષણભરમાં મરણ થઈ જાય તો તેમાં જરા પણ આશ્ચર્ય નથી, માટે પોતાના પ્રિયજનના મરણ નિમિત્તે વૃથા મોહમય શોક ન કરવો જોઈએ પરંતુ કાળ પોતાના શરીરમાં ખેલવા ન આવે અર્થાત્ આત્માનું દુગતિરૂપ પરિણામ ન થવા પામે તે માટે* તત્ત્વની શીઘ્ર ખોજ કરવી જોઈએ-પોતાના-આત્મ સ્વરૂપની ઓળખાણ કરી તેમાં સ્થિર થઈ જવું જોઈએ ૫૧

*આત્માર્થી તો એમ વિચારે કે—

क्लिज्जदु वा भिज्जदु वा णिज्जदु वा जहव जादु विप्पलय ।
जह्वा तह्वा गच्छदु तद्वि हु ण परिगहो मज्झ ॥ २०९ ॥

ભાવાર્થઃ—પરદૈવ્યરૂપ આ શરીર છેદાઓ, બેદાઓ, કેઈ તેને લઈ જાઓ, નષ્ટ થઈ જાઓ અથવા ગમે તે રીતે જાઓ, તથાર્થ તે પરિગ્રહ ખરેખર મારો નથી ત્યારબાદ આત્માની ઓળખાણ કરવા વિચારે કે—

अनाद्यनतमचलं स्वसंवेद्यमिदं स्फुटम् ।

जीवः स्वयं तु चैतन्यमुच्चैश्चकचकायते ॥ ४१ ॥

અર્થ —જે અનાદિ, અનંત, અચલ, સ્વસંવેદ્ય [જે પોતે પોતાથી જ જણાય તેવું,] અને પ્રગટ એવું આ ચૈતન્ય અત્યંતપણે

જ તજનોને સંયોગ-વિયોગ, જન્મ-મરણમાં હર્ષ-શોક ન જ હોય:-
 સંયોગો યદિ વિપ્રયોગવિધિના વેજ્જન્મ તન્મૃત્યુના,
 સમ્પન્નેદ્વિપદા સુખં યદિ તદા દુઃસ્વેન માઘ્યં ધ્રુવમ્ ।
 સંમારેડ્વ મુહુર્મુહુર્વહુવિધાડ્વસ્થાન્તરપ્રોલ્લસદ્-
 વૈષાન્યત્વનટીકૃતાઙ્ગિનિ મતઃ શોકો ન હર્ષઃ ક્વચિત્ ॥૫૨॥

અઠ્યઠાટ પ્રકાશી રહ્યું છે તે પોતે જ જીવ-આત્મા છે

સમયસારકલ્પશ ।

૨૩૦ કવિવર શ્રી બનારસીદાસે સૂચવેલ આત્મ-અનુભવ કર-
 વાને વિધિ ઉપયોગી હોઇને અત્ર દાખલ કર્યો છે —

પ્રથમ સુદિષ્ટિસૌ સરીરરૂપ કોજૈ મિજ,

તામૈં ભૌર સુચ્છમસરીર મિજ માનિયે ।

અષ્ટ કર્મ માથકા ઉપાધિ સોઝ કીજૈ મિજ,

તાહમૈં સુવુદ્ધિકૌ વિજ્ઞાસ મિજ જાનિયે ॥

તામૈં પ્રમુ ચેતન ધિરાજત ભલ્લદર,

ચહૈં શ્રુત ગ્યાનકે પ્રજ્ઞાંત ડર આનિયે ।

વાહીકૌ ચિત્તાર કરિ વાહીમૈં મગન હૈજૈ,

વાકૌ પદ સાધિવેકૌ પેસી વિધિ ટાનિયે ॥ ૫૫ ॥

બાવાથ* —પહેલાં બેદવિજ્ઞાનદ્વારા રચ્યુલ શરીરને આત્માથી
 બિન્ન માનવું જોઇએ, પછી આ રચ્યુલ શરીરમાં તૈગસ, કાર્મણુ
 સુક્ષ્મ શરીર છે તેનાથી આત્માને બિન્ન જાણવો હોયિત છે. પશ્ચાત્
 અષ્ટ કર્મની ઉપાધિ-જનિત રાગ-દ્વેષને બિન્ન કરવા અને પછી બેદ-
 વિજ્ઞાનને પણ બિન્ન માનવો જોઇએ. તે બેદવિજ્ઞાનમાં અખંડ
 આત્મા વિરાજમાન છે તેને શ્રુતગ્યાન, પ્રમાણુ વા નય. નિશ્લેષ આદિથી
 નિશ્ચિત કરી તેનો વિચાર કરવો જોઇએ અને તેમાં લીન થવું
 જોઇએ મોક્ષપદ પામવાની નિરંતર આવી જ રીતિ છે. ૫૫

સમયસારનાટક-સંપ્રદાર ।

જો સયોગ વિયોગ-સહિત વહ જન્મ મૃત્યુ-યુત માનો,
સપત વિપદાસે, સુખ દુઃખસે. નિશ્ચય માવ્ય સુજાનો ।

બાર બાર ગતિ-જાતિ-અવસ્થા ધર બહુવિધ જગમાહી,
જીવ નર્ચે, નહિ દર્ષ-શોક તબ, કબહું સન્ત-મન-માહી ॥૫૨॥

ભાવાર્થ.-જે પદાર્થોનો કમોદ્યાનુસાર સ યોગ છે તેનો વિયોગ
પણુ અવશ્ય થનાર છે અર્થાત્ જેનો જેની સાથે સ યોગ થયો છે
તે બનતો કોઈ એક દિવસે એક બીજાથી વિયોગ થવાનું
અવશ્યભાવી છે, જન્મ સાથે મૃત્યુ રહેલું છે જે જન્મે છે તે કોઈ
એક દિવસ મરે જ છે સ પદા વિપદાથી અવશ્યમેવ ઘેરાયેલી
છે તથા સુખ દુઃખથી નિસદેહ વ્યાપ્ત છે, અને આ
જીવ સ સારમા વિવિધ પ્રકારની ગતિ-જાતિ અવસ્થારૂપ
વિવિધ વેષો ધારણ કરી વારવાર નાચી રહ્યો છે, એ દેખી
સ તજનોને મનમા કદી પણ હર્ષ યા શોક થતો નથી સ સારની
આવી સ્થિતિના વિવેક જ તેને હર્ષ શોકમા આત્મ મમ પણ
કરવા દેતો નથી પર

રાગ-દ્રેષરૂપ વિષરહિત સત્પુરુષ જ સુખમા રહે છે —

લોકાશ્વેતસિ ચિન્તયન્ત્યનુદિનં કલ્પાણમેનાત્મનઃ,

કુર્યાત્મા ભવિતવ્યતાઽઽગતવતી તત્તત્ર યદ્રોચતે ।

મોહોલ્લાસવશાદતિપ્રમરતો દિત્વા વિકલ્પાન્વહૂન્,

*રાગદ્રેષવિષોઽજ્ઞિતૈરિતિ મદા મદ્भिः सुखं स्थीयताम् ॥૫૩॥

અપને હિતકી ચિન્તા નિશ્ચિત્ત લોક કરે મનમાહી,

પર ભાવી-અનુસાર હોત સબ, ઇસકે સશય નાહી ।

*આવો જ સદુપદેશ સ્વ૦ કવિવર પ. શ્રી જનારસીદાસજીએ આપ્યો છે —

લોકનિસૌ કહ્યુ નાતૌ ન તેરૌ ન, તોસૌ કહ્યુ રૂઢ લોકકૌ નાતૌ ।

પ તૌ રહી રમિ સ્વારથકે રસ, તૂ પરમારથ કે રસ માતૌ ॥

હસસે ફેલે તીવ્ર મોહ-વશ બહુ વિકલ્પકે ત્યાગી,
રાગદ્વેષ-વિષ-રહિત સદા સુખમે તિષ્ઠેં વડમાગી ॥ ૧૩ ॥

ભાવાર્થ—સ સારી પ્રાણીઓ દિનરાત પોતાના હિતનીજ ચિંતામાં લાગેલા રહે છે, પરંતુ તે જે થયાનું હોય તે જ થાય છે. અતઃ તીવ્ર મોહવશ ફેલાયેલા બહુ વિકલ્પોના ત્યાગ કરનાર રાગ-દ્વેષરૂપ વિષરહિત સત્પુરુષો જ સદા સુખમાં રહે છે. રાગ અને દ્વેષનું વિષ ભારે બેચેની ઉત્પન્ન કરે છે; કદી નિરાકુળ થવા હેતુ નથી અને તેથી આ જીવને સુખશાન્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી જે રાગ, -દ્વેષ જીતે છે તે સહજ મોહ પર વિજય પ્રાપ્ત કરે છે; તેની સર્વ મોહજન્ય વિકલ્પજન છૂટી જાય છે. આ પ્રમાણે તે વિષમ સ્થિતિમાંથી છૂટી રચ સુખ-શાન્તિની સમસ્થિતિમાં આવી જાય છે—નિરાકુલ સુખને અનુભવ કરવા લાગે છે ૫૩

સાંસારિક વસ્તુ માત્ર અસ્થિર છે તે પર દ્વંજનું દૃષ્ટાન્ત -
વસન્તતિલકા

લોકા ! ગૃહપ્રિયતમાસુતજીવિતાદિ-
વાતાહતધ્વજપટાઽગ્રચલં સમસ્તમ્ ।

ये तनसौ तनमे तनमे अह, चेन्न नू तिनसौ नित हांतौ ।
होहु सुखी अगनौ बल फेरिके, तौरिके राग बिरोजकौ तांतौ । १।

અર્થ—હ જીવ ! કુટુંબી આદિ જનોને તારાથી કાંઈ સંબંધ નથી અને તેમ નથી તરે એ લોકો સાથે થોડું સંબંધી કાંઈ પ્રયોજન, તેઓ તો પોતાની મતલબના કારણે તારા શરીર સાથે મહોળત રાખે છે; અને તું તારા આત્મદિનમાં મસ્ત થા. એ લોકો શરીરમાં તન-મય થઈ રહેલા છે તેથી તેઓ શરીર સમાન જડબુદ્ધિ છે; જ્યારે તું ચૈતન્ય છો, તેમનાથી અલગ-છો; માટે રાગદ્વેષના તત્ત્વો તોડી નાખી સ્વાત્મબળ પ્રગટ કરને સુખી થા ૯.

साध्य साधक द्वार ।

ઋગ્યામોહમત્ર પરિહૃત્ય ઘનાદિમિત્રે,

ધર્મે મર્તિ કુરુત કિં बहुमिवंचोमिः ॥ ૫૪ ॥

મવિજન । यह घर नारी सुत औ' जीवन आदिक जानो,

पवन-प्रताडित-ध्वजा-वस्त्र सम चचल सकल बखानो ।

छोड घनादिक मित्रोमे यह मोह महा-दुखदाई,

‘जुगल’ धर्ममे प्रीति करो अब अधिक कहें क्या भाई ॥ ५४ ॥

ભાવાર્થ:-હે ભવ્ય જનો ! જેમ પવનથી પ્રતાડિત ધ્વજ-

* મોહ કર્મ હાવવાને-નાશ કરવાને આર અનુપ્રેક્ષા-ભાવના, ઇશ્વરનિધર્મ વગેરે સાધનો છે તેનું ચિંતન બુધજનો [મુનિઓ, શ્રાવકો.] એ કરી આત્મકલ્યાણ કરેલ છે તેથી આ જ પદ્યનન્દિ મુનિરાજ-રચિત આર અનુપ્રેક્ષા આ પુસ્તકનો ચોથો ક્રમો પૂર્ણ કરવા આત્મ દાખલ કરેલ છે.

द्वादशाऽपि सदा चिन्त्या अनुप्रेक्षा महात्मभिः।

तद्भाषના भवत्येव कर्मण क्षयकारणम् ॥

અર્થ:-ઉત્તમ પુરુષોએ આર ભાવનાઓનું સદા ચિંતવન કરવું જોઈએ, કેમકે આ ભાવનાઓનું ચિંતવન, સમસ્ત કર્મોનું નાશ કરનાર કારણ થાય છે

आचार्यवर आर भावनाओंना नाम दर्शावे छे -

अध्वबाशरणे सव भव एकत्वमेव च ।

अन्यत्वमशुचित्वं च तथैवाश्रवसंबरौ ॥

निर्जरा च तथा लोको बोधिदुर्लभधर्मता ।

द्वादशैता अनुप्रेक्षा भाषिता निमपुङ्गवैः ॥

અર્થ:-અનિત્ય, અશરણ, સંસાર, એકત્વ, અન્યત્વ, અશુચિત્વ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જના, લોક, બોધિદુર્લભ અને ધર્મ-એ આર અનુપ્રેક્ષા શ્રી જિગ્નેષ દેવોએ રહેલી છે

વસ્ત્રનેા અગ્રભાગ ચ ચળ રહે છે તેમ આ ઘર (સી, પુત્ર, જીવિત, ધન આદિ સર્વ ચંચળ છે આમા કોઈ પણ વસ્તુ

૧ અનિત્ય ભાવનાના સ્વરૂપનું વર્ણન —

અધુવાણિ સમસ્તાનિ શરીરાદીનિ દેહિનામ્ ।

તન્નાશોઽપિ ન કર્તવ્ય શોકો દુઃકર્મકારણમ્ ॥

અર્થ — જીવોના અમરત શરીર, ધન, ધન્ય આદિ અનિત્ય-
વિનશિક છે, માટે તે સર્વ નષ્ટ થયે જીવોએ જરાપણ શોક ન કરવો
જોઈએ; કેમકે શોક કરવાથી માત્ર ખોટા કર્મોનું કારણ જ થાય છે

૨. અશરણુભાવનાના સ્વરૂપનું વર્ણન —

વ્યાગ્રેણાગ્રાતકાયસ્ય મૃગશ્ચાલસ્ય નિર્જને ।

યથા ન શરણં જન્તોઃ સંસારે ન તથાપદિ ॥

અર્થ — નિર્જન વનમાં વાવના પંખમાં પકડાયેલ હરણના
અગ્રાને બચાવવાને કોઈ સમર્થ નથી તેમ, આ સંસારની આપ-
તિઓમાં સપડાયેલ જીવને કોઈ-મંદ્ર, અહમિન્દ્ર આદિ-પણુ રક્ષક
નથી; માટે ભગ્ય જીવોએ ધર્મ સિવાય કોઈને પણ રક્ષક ન સમજવો

૩ સંસાર ભાવનાના સ્વરૂપનું વર્ણન —

યત્સુખં તત્સુખાભાસો યદ્ દુઃખં તત્સવજ્જના ।

ભવે લોકઃ સુખ સત્યં મોક્ષ યથા સ સાધ્યતામ્ ॥

અર્થ — હે જીવ ! સમારમા જે સુખ દેખાય છે તે સુખ નથી
પણુ સુખાભાસ છે, અને જે દુઃખ છે તે સાચું છે. પરંતુ વાસ્તવિક
સુખ તો મોક્ષમાજ છે; માટે તારે મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે જ સુખચલન
કરવો જોઈએ.

૪ એકત્વ ભાવનાના સ્વરૂપનું વર્ણન —

સ્વજનો વા પરો વાઽપિ નો કશ્ચિત્પરમાર્થતઃ ।

કેવલ સ્વાર્જિતં કર્મ જીવેનૈકેન મુચ્યતે ॥

અર્થ — યદિ પરમાર્થથી જોઈએ તો સંસારમાં જીવનો નથી
કોઈ સ્વજન કે નથી તો કોઈ પર જન; માત્ર આ જીવ
એકલો જ સ્વોપાર્જિત કર્મના ફળ ભોગવે છે.

સ્થિર મદા એક રસરૂપ રહેનારી નહિ હોવાના કારણે મન લગાડવા જેવી ચીજ નથી, માટે આ ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્રાદિ

૫. અન્યત્વ ભાવનાના સ્વરૂપનું વર્ણન—

ક્ષીરનોરણદેકત્ર સ્થિતયોર્દેહદેહિનો. ।

મેદો યદિ તત્તોડ્યેષુ કલત્રાદિપુ કા કથા ॥

અર્થ — શરીર અને આત્માની સ્થિતિ દૂધ અને પાણી સમાન એકત્ર છે, જ્યારે તે બંને ય પરસ્પરથી ભિન્ન છે ત્યારે સર્વથા ભિન્ન સ્ત્રી, પુત્ર, ધન આદિની તો વાત જ શી ? માટે કાશ્યા પુરુષોએ શરીર, સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિને કદાપિ પોતાના નહિ માનવા ભેષ્ય.

૬ અશુચિ ભાવનાના સ્વરૂપનું વર્ણન—

તથાડશુચિરિય કાય કૃમિધાતુમલાશ્વિતઃ ।

યયા તથ્યેષ સમ્પર્કાદિન્યત્રાપ્યપચિત્રતા ॥

અર્થ — કીડા, ધાતુ, મળ, મૂત્ર આદિ અપવિત્ર પદાર્થોથી ભરેલ આ શરીર એટલું અપવિત્ર છે કે તેના સ્પર્શથી બીજા વસ્તુઓ પણ અપવિત્ર થઈ જાય છે.

૭ આશ્રવ ભાવનાના સ્વરૂપનું વર્ણન—

ક્ષીણોત્તો મત્રામ્નોધો મિથ્યાત્વાદિકરન્ધ્રજાન્ ।

આશ્રવતિ ચિનાશર્થ કર્મામ્ભા પ્રત્યુર અમાત્ ॥

અર્થ—આ સ સારરૂપ સમુદ્રમા જે સમયે જીવરૂપ વહાણ, મિથ્યાતાવ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને ચોગરૂં છિદ્રોવળી થાય છે તે સમયે તે પોતાના વિનાશ માટે અજ્ઞાનતાથી પ્રત્યુર કર્મરૂપ જળને આશ્રવે-ખેચે-છે

૮ સવર ભાવનાના સ્વરૂપનું વર્ણન—

કર્માશ્રવનિરોધોડત્ર સંચરો ભવતિ પ્રુષમ્ ।

સાક્ષાદેતદનુષ્ઠાનં મનોબાહ્યસચ્ચુતિઃ ॥

પ્રત્યેનો મહાદુ ખદાથી મોઢ છોડી ધર્મમાં ચિત્ત લગાડો,
સુનિ અને શ્રાવક લેહરૂપ ઉભાય પ્રકારના ધર્મમાં અનુરાગ

અર્થ—આવેલ ક્રમોનો નિરોધ તે નિશ્ચયથી સંવર છે; અને
મન, વચન, કાયાનુ સવરણ [સ્વાધીન રાખવું] તે જ સવરતું
આચરણ છે

ભાવાર્થ—જે સમયે મન, વચન, કાયરૂપ ચોમ, મિશ્યાત્વ,
કષાય આદિ રહિત થઈ શુભિ, સમિતિ, ધર્મ—અનુપ્રેક્ષાના ચિતવનમાં
લીન થાય તે સમયે સવર થાય છે

૯. નિર્જરા ભાવનાના સ્વરૂપનું વર્ણન—

નિર્જરા શાતન પ્રોક્તા પૂર્વોપાનિતકર્મણામ્ ।

તપોભિર્વહુભિ સ્વા ક્ષ્યાદૈરાગ્યાશ્ચિત્તચેષ્ટિનૈ ॥

અર્થ — પૂર્વોપાનિત કર્મોના ઝોકદેશરૂપે નાશ થવો—ખરવું
તે નિર્જરા છે આ નિર્જરા, સસાર, દેહ પ્રત્યેના વેગગ્રયશુદ્ધિ અંત.
કરણદ્વારા અનશન આદિ બાહ્ય અને પ્રાપ્તિ આદિ આતરિક ધણી
તપોથી થાય છે

૧૦ લોક અનુપ્રેક્ષાના સ્વરૂપનું વર્ણન—

લોક સર્વોઽપિ સર્વત્ર સાપાચસ્થિતિરદ્રુષ્ ।

દુઃખકારાંતિ કર્તવ્યા મોક્ષ ઇષ મતિઃ સતામ્ ॥

અર્થ—આ સમસ્ત લોક સર્વત્ર વિનાશિક અને અનિત્ય
છે તથા વિવિધ દુઃખકારી છે એવું વિચારી ઉચ્ચ પુરુષોએ સદા
મોક્ષ પ્રત્યે જ શુદ્ધિ લગાડવી જોઈએ

૧૧. બોધિહુલંભ ભાવનાના સ્વરૂપનું વર્ણન—

રત્નત્રયપરિપ્રાપ્તિર્વૌચિ સાતીષ દુર્લભા ।

લઘ્વા કથ કથશ્ચિન્નેત્કાર્યો યત્નો મહાનિહ ॥

અર્થ—રત્નત્રય [સમ્યગ્દર્શન—સમ્યગ્જ્ઞાન—સમ્યક્ચારિત્ર]ની
પ્રાપ્તિનું નામ બોધિ છે અને આ બોધિની પ્રાપ્તિ અત્યંત દુર્લભ છે.
અદિ કોઈ પ્રકારે તેની પ્રાપ્તિ પશ્ય થઈ જાય તો તેની રક્ષા અર્થે
શુદ્ધજનોએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

વધારો; હવે આથી વિશેષ શું કહેવું ? આ સર્વનો સાર છે. ૫૪.

ભાવાર્થ—અનંત જીવ એવા છે કે જે અત્યારે નિર્ગોદમાં જ પડેલા છે. તેમણે આ શિવાય બીજું શરીર ધારણ કર્યું જ નથી; પૃથ્વીકાય આદિ સ્થાવરપણું, જલપણું, પાણીપણું, સંઘીપણું, મનુષ્ય બવ, હિન્દ કુળ, ચિરાયુ વગેરેની પ્રાપ્તિ ઉત્તરોત્તર વધારે કર્મિન છે. દેવયોગાત્ આ સર્વ મળી જાય તો પણ રતનત્રયની પ્રાપ્તિ અત્યંત દુર્લભ છે. સ્વપુરુષના પરિચયે અને સ્વપુરુષાણે તેની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ પ્રમાદવશ તેની રક્ષા કરતા નથી; માટે બળ્ય પુરુષોએ તેની રક્ષા કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ—આ પ્રકારનું ચિંતવન તે બોધિદુર્લભ અનુપ્રેક્ષા.

૧૨ ધર્માનુપ્રેક્ષા ભાવનાના સ્વરૂપનું વર્ણન:—

નિજધર્મોડયમત્યન્ત દુર્લભો મચિનાં મય ।

તથા પ્રાહ્યો યથા સાક્ષાદામોક્ષે નૃદ ગચ્છત્તિ ॥

અર્થ:—જિનેન્દ્રકથિત જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ નિરુધર્મની પ્રાપ્તિ જીવોને અત્યંત દુર્લભ છે, તેથી આ આત્મસ્વભાવરતનત્રયસ્વરૂપ તથા ઉત્તમ ક્ષમાદિસ્વરૂપ ધર્મ એવી દૃઢતાથી અગીકાર કરવો જોઈએ કે મોક્ષપર્યંત તે સાથે જ રહે

દુઃખગ્રાહગણાકીર્ણે સસારક્ષારસાગરે ।

ધર્મપોતં પરં પ્રાહુસ્તારણાર્થ મત્તીવિણઃ ॥

અર્થ—વિવિધ દુઃખરૂપ મગરથી વ્યાપ્ત મસારરૂપ ખારો સમુદ્ર પાર કરવાને ધર્મરૂપ જહાજને મણપર આદિ મહાપુરુષોએ ઉત્તમ કહ્યું છે

અનુપ્રેક્ષા ઇમા સદ્ધિ મર્વદા હૃદયે ધૃતાઃ ।

કુર્વન્તે તત્પરં પુણ્ય હૈતુર્યતસ્વર્ગમોક્ષયોઃ ॥

અર્થ—જનજનોએ વારંવાર હૃદયમાં આ બાર ભાવનાઓનું ચિંતવન કર્યું છે, તેથી એવું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે કે જે પુણ્ય સ્વર્ગ તથા મોક્ષનું કારણ બને છે; માટે સ્વર્ગ—મોક્ષના કારણરૂપ પુણ્યને ચાહનાર બળ્ય જીવોએ આ બાર ભાવનાઓનું સદા ચિંતવન કરવું જોઈએ.

અનિત્યપચ્યાશત્ના રત્નાધ્યાયઘ ૩૬—

પુત્રાદિશોકશિખિશાન્તકરી યતીન્દ્ર—

શ્રીપદ્મનન્દિવદનામ્બુધરપ્રસૂતિઃ ।

સદ્બોધશસ્ય-જનની જયતાદનિત્ય-

પંચાશદુન્નતધિયામમૃતૈકવૃષ્ટિઃ ॥ ૫૫ ॥

પદ્મનન્દિ-મુનિ-મુલ્લજલધરસે ઉપજી બુધ-હિતકારી,

પુત્ર-મિત્ર-ભાર્યાદિ-શોક-આતાપ મિટાવનહારી ।

અમૃતવૃષ્ટિ, સુબોધ-ધાન્યકો ‘ જુગલ ’ જન્મદાતારી,

જયવન્તી વર્તો જગમે યહ અધિર-ભાવના પ્યારી ॥ ૫૫ ॥

ભાવાર્થ—આ ‘અનિત્ય પચ્યાશત્’ શ્રી પદ્મનન્દિ મુનિ રાજના મુખરૂપ મેઘ-વાહનમાથી ઉત્પન્ન થયેલ અમૃતવૃષ્ટિ-અમર-રસની વૃષા છે વળી તે પુત્ર, મિત્ર, ભાઈ તથા ધનાદિના શોકજન્ય આતાપને મટાડનાર અને સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ ધાન્યને ઉપજાવનાર છે, માટે બુધજનોને હિતરૂપ આ ‘અનિત્યપચ્યાશત્’ જગતમા સદા જયવન્ત રહેા. આ પ્રાપ્ત કરી જગતના જીવેા પોતાના શોક સંતાપને સદાય મટાડી આત્મામા સમ્યગ્જ્ઞાન ઉગાડવામાં-જગાડવામા સમર્થ થાઓ એવી અનુવાદકની આન્તરિક ભાવના છે. ૫૫.

શુભ મનન ।

રત્ન મંજૂષા

વૃક્ષા દાવાગ્નિના હગ્નાસ્પત્કર્ણં કુર્વતે વને ।

આત્મારૂઢતરોરગ્નિમાગચ્છન્તે ન ચેત્યસી ॥

અન્યથ્યાન્યઃ સમારૂઢાતી મૃતોઽથ દ્વિવસેઽમુકઃ ।

एष स किं न जानाति ममाप्येति यम- कवचित् ॥

અર્થઃ—કે-૯ મનુષ્ય દાવાગ્નિથી બળતા વૃક્ષો માટે સહાનુભૂતિ દેખાડે છે પરંતુ જે વૃક્ષ પર પોતે ચઢેલા છે તે જ વૃક્ષ નબદીક અગ્નિ આવી રહ્યો છે તે તરફ દ્રષ્ટિ પાછુ કરતો નથી । વળી એક મનુષ્ય અન્યો પ્રત્યે કહે છે કે ‘આજ અમુક બાઇ મરી ગયા’, પરંતુ એ શું નથી બાંધતો કે ‘હું પણ એક દિવસ આ પ્રમાણે મરી જઈશ’ ।

अनित्यानि शरीराणि विमर्शो नैव शाश्वत ।

नित्य सन्निहितो मृत्युः कर्तव्यो धर्मसंग्रह ॥

અર્થઃ—શરીર અનિત્ય છે, વેળવ પછુ શાશ્વત નથી, મૃત્યુ શરૂ પર માણ રહ્યું છે, માટે ધર્મતા સંગ્રહ કરવો જ જોઈએ.

जीवन्त मृतक मन्ये देहिन धर्मवर्जितम् ।

मृतो धर्मेण संयुक्तो दीर्घजीवो भविष्यति ॥

અર્થઃ—જાત્યાર્થ મહારાજ કહે છે કે-જીવતા પણ ધર્મ-રહિત મનુષ્યોને હું મૃતક જ સમજી છું. અને જે મનુષ્ય આત્મ-ધર્મ સહિત મરી છે તે દીર્ઘજીવી થશે અર્થાત્ તે મોક્ષમાવસનારો થશે.

શ્રી પૂજ્યપાદ સ્વામી

શ્રીમદ રાજચંદ

વર્ષ ૨૩ મુ

વિ મ ૧૯૪૭

રાજપત્રાવલિ

કોઈ પણ જીવને અવિનાશી દેહની પ્રાપ્તિ થઈ હોય એમ હીકું નથી, જાણ્યું નથી, તથા સંભવતું નથી; મૃત્યુનું આવવું અવશ્ય છે. એવો પ્રત્યક્ષ નિઃસંશય અનુભવ છે, તેમ છતાં આ જીવ તે વાત ફરી ફરી ભૂલી જાય છે એ મોટું આશ્ચર્ય છે.

જે દેહ, યુવાવસ્થામાં અને સંપૂર્ણ આરોગ્યતામાં દેખાતા છતાં પણ ક્ષણભણ છે તે દેહમાં પ્રીતિ કરીને શું કરીએ ? જગતના સર્વ પદાર્થ કરતાં જે પ્રત્યે સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રીતિ છે એવો આ દેહ તે પણ હુંખનો હેતુ છે; તો, ખીજા પદાર્થમાં સુખના હેતુની શું કલ્પના કરવી ? જે પુરુષોએ, વસ્ત્ર જેમ શરીરથી જીકું છે એમ આત્માથી શરીર જીકું છે એમ હીકું છે તે પુરુષોને ધન્ય છે !

વિચારવાનને દેહ છૂટવા સંબધી હર્ષ-વિષાદ ઘટે નહિ.

આત્મપરિણામનું વિભાવપણું તે જ હાનિ અને તે જ મુખ્ય મરણ છે

જીવતા મરાય તો ફરી મરવું ન પડે એવું મરણ ઇચ્છવા યોગ્ય છે

જે જે પ્રાણીઓ દેહ ધારણ કરે છે તે તે પ્રાણીઓ તે દેહનો ત્યાગ કરે છે, એમ આપણને પ્રત્યક્ષ અનુભવસિદ્ધ દેખાય છે; તેમ છતાં આપણું ચિત્ત તે દેહનું અનિત્યપણું વિચારી નિત્ય પદાર્થના માર્ગને વિષે ચાલતું નથી, એ શોચનીય વાતનો વારંવાર વિચાર કરવો યોગ્ય છે.

સ ગાહક,

ભાયાણી હરિલાલ જીવરાજભાઈ.

રાજ-રત્નકેશિકા

હેઠ છે તે જીવને વેષધારીપણ છે મૃત્યુનું અવશ્ય
આવવું છે

ચિત્તને રોગાદિ ભયનો વિશ્લેષ પણ કરવો યોગ્ય નથી.
અસ્થિર પરિણામ ઉપશમાવવા યોગ્ય છે.

હેઠાદિનો અભાવ થવો, મૂર્છાનો નાશ થવો તે જ મુક્તિ.

સમ્યગ્દષ્ટિને બહારના દુઃખ આવ્યે ખેદ હોય નહિ; જો
કે રોગ આવે એવું ધ્રુષ્ટ નહીં, પણ રોગ આવ્યે રોગદ્રેષ
પરિણામ થાય નહીં.

લાકડું કરવતથી ંહેરાય તેમ આયુષ્ય આદ્યું જાય છે.

વેદનીય કર્મ એ નિર્જરારૂપે છે, પણ દવા ઇત્યાદિ
તેમાંથી ભાગ પડાવી જાય

જ્ઞાનીએ અનંત ઔષધિ અનંત શુણ્ઘસંયુક્ત જોઈ છે;
પરંતુ મોત મટાડી શકે એવી ઔષધિ કોઈ જોવામાં આવી નહીં !

વૈદ્ય અને ઔષધિ એ નિમિત્તરૂપ છે.

હેઠ છૂટે છે તે પર્થોય [અવસ્થા] છૂટે છે. પણ આત્મા
આત્માકારે અખડ ઊભો રહે છે. પોતાનું કાંઈ જતું નથી,
જે જાય છે તે પોત નુ નથી, એમ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય નહીં
ત્યાં સુધા મૃત્યુનો ભય લાગે છે.

સૂર્યના ઉદ્યોતની પેઠે દિવસ ચાલ્યો જાય, તેમ અંજ-
લિજળની માફક આયુષ્ય ચાલ્યું જાય.

જીવ તો સદાય જીવતો જ છે. તે કોઈ વખત ઊંઘતો
નથી કે મરતો નથી, મરવો સંભવતો નથી. સ્વભાવે સર્વ
જીવ જીવતા જ છે.

x x x

વૃક્ષ, જીવાન, બાળ-એ સર્વ કાળના મુખમાં છે, એમ જાય
રાખવો; તે જાય રાખીને સ સારમા ઉદાસીનપણે રહેવું.

x x x

દેહ સાચવ્યો સચવાતો નથી, કેમકે તે, ક્ષણમાં ભાંગી જાય
છે-ક્ષણમાં રોગ, ક્ષણમાં વેદના થાય. દેહ પ્રગટ માટી જેવો છે.
રાખ્યો રખાય નહીં દેહનો પ્રગટ અનુભવ કરી શાસ્ત્રમાં કહ્યું
છે કે તે અનિત્ય છે, દેહમાં મૂચ્છી કયા જેવું નથી.

x x x

આત્માને પુત્ર પણ ન હોય અને પિતા પણ ન હોય.

x x x

આયુઃ કર્મનો જે પ્રકારે બધ હોય તે પ્રકારે દેહસ્થિતિ
પૂર્ણ થાય.

x x x

પુદ્ગલની છત્રી એવી ઔદારિકાદિ કાયાને રાખ જેવી જાણવી.

x x x

જ્ઞાની હૃદયને જાણે છે પણ જ્ઞાતા-અજ્ઞાતામાં પરિભ્રમતા નથી.

x x x

સમભાવથી મૃત્યુને જોઈ. મોતથી હર્ષ માનવો.

x x x

મૃત્યુ પાછળ રાગથી રોડ નહિ.

x x x

હૃદય આવેલો અતરાય સમપરિણામે વેદવા યોગ્ય છે; વિષમ પરિણામે વેદવા યોગ્ય નથી.

x   x   x

અનિત્ય પદાર્થમાં વિવેકીને કચિ કરવી હોય નહીં.

x   x   x

સ યોગસંગ ધે આ દેહ પ્રત્યે આ જીવને જે પ્રારબ્ધ હશે તે વ્યતીત થયે તે દેહનો પ્રસંગ નિવૃત્ત થશે, તેનો ગમે ત્યારે વિયોગ નિશ્ચયે છે, પણ જ્ઞાનીના આશ્રયપૂર્વક દેહ છૂટે એ જ જન્મ સાર્થક છે

x   x   x

જ્યા ઉપાય નહી ત્યા ખેદ કરવો યોગ્ય નથી.

x   x   x

પુણ્ય, પાપ અને આયુષ્ય એ, ઠેાઠ ખીજાને ન આપી શકે; તે, દરેક પોતે જ લોગવે.

શરણુ (આશ્રય) અને નિશ્ચય કર્તવ્ય છે, અધીરજથી ખેદ કર્તવ્ય નથી

૨૦૪-૨સાચન

જેમ આત્માને સ્થૂળ દેહનો વિયોગ થાય છે તેને મરણ કહેવામાં આવે છે, તેમ સ્થૂળ દેહના આયુષ્ય આદિ સૂક્ષ્મ પર્યાયનો પણ સમયે-સમયે હાનિ-પરિણામ થવાથી વિયોગ થઈ રહ્યો છે, તેથી તેનું સમયે-સમયે મરણ કહેવા યોગ્ય છે. આ મરણ તે વ્યવહારનયથી કહેવાય છે. નિશ્ચયથી તો આત્માને સ્વાભાવિક એવા જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણપર્યાયની, વિભાવ-પરિણામના યોગને દ્વીધે હાનિ થયા કરે છે અને તે હાનિ આત્માના નિત્યપણાદિ સ્વરૂપને પણ અહી રહે છે, તે સમયે-સમયે મરણ છે.

દેહ રેતીના ઘર જેવો, મસાણાની મઢી જેવો છે, પર્વ-
તની ગુફાની માફક દેહમાં અંધારું છે, ચામડીને લીધે દેહ
હિપરથી રૂપાળો લાગે છે; દેહ અવગુણની ઝોરડી, માયા
અને મેલને રહેવાનું ઠેકાણું છે; દેહમાં પ્રેમ રાખવાથી જીવ
રખડયો છે. દેહ અનિત્ય છે, બદલેલની ખાણ છે, તેમાં મોહ
રાખવાથી જીવ ચારે ગતિમાં રઝળે છે. કેવો રઝળે છે ?
ઘાણીના બળદની માફક, આખે પાટો ખાધે છે, તેને ચાલ-
વાના માર્ગમાં સકડાઈ રહેવું પડે છે છૂટાનું મન થાય
પણ છૂટી શકાય નહીં, ભૂખ્યા-તરસ્યાનું કહેવાય નહીં, શ્વાસો
શ્વાસ નિરાતે લેવાય નહીં. તેની પેટે જીવ પરાધીન છે, જે
સસારમાં પ્રીતિ કરે છે તે આવા પ્રકારનું દુખ સહન કરે છે.

જ્ઞાનીઓએ માનેલું છે કે દેહ પોતાનો નથી; તે રહે-
વાનો પણ નથી જ્યારે ત્યારે પણ તેનો વિયોગ થવાનો છે.
આવું સમજી જ્ઞાની ખેડ કરતા નથી. પણ જેવી રીતે કોઈની
વસ્તુ લીધી હોય ને તેને પાછી આપવી પડે તેમ દેહને ઉઠા-
સથી પાછો સોપે છે અર્થાત્ દેહમા પરિણમતા નથી.

પરમયોગી એવા શ્રી ઋષભદેવ આદિ પુરુષો પણ જે
દેહને રાખી શક્યા નથી, તે દેહમાં એક વિશેષપણું રહ્યું છે
તે એ કે તેનો સબધ વર્તે ત્યાં સુધીમાં જીવે અસંગપણું-
નિર્મોહપણું-કરી લઈ અબાધ્ય અનુભવસ્વરૂપ એવું નિજસ્વરૂપ
જાણી, બીજા સર્વ ભાવ પ્રત્યેથી વ્યાવૃત્ત (છૂટા) થવું, કે
જેથી ફરી જન્મ-મરણનો ફેરો ન રહે તે દેહ છોડતી વખતે
જેટલા અંશે અસંગપણું-નિર્મોહપણું-અથર્થ સમરસપણું-
રહે છે તેટલું મોક્ષપદ નજીક છે, એમ પરમજ્ઞાની પુરુષનો
નિશ્ચય છે.

આ દેહે કરવા યોગ્ય કાર્ય તો એક જ છે કે કોઈ પ્રત્યે રાગ અથવા કોઈ પ્રત્યે ક્રિયિત્ માત્ર દ્વેષ ન રહે. સર્વાન્ન સમદશા વર્તે; એ જ કલ્યાણનો મુખ્ય નિશ્ચય છે.

પુત્રાદિ સ્વપત્તિમાં જે પ્રકારે આ જીવને મોહ થાય છે, તે પ્રકાર કેવળ નિરસ અને નિંદવા યોગ્ય છે. જીવ જો જરાય વિચાર કરે તો સ્પષ્ટ દેખાય એવું છે કે કોઈને વિષે પુત્રપણુ લાવી આ જીવે મોહું કર્યામાં મણા રાખી નથી, અને કોઈને વિષે પિતાપણુ માનીને પણ તેમજ કશું છે. કોઈ જીવ હજી સુધી તો પિતા-પુત્ર થઈ શક્યા હીઠા નથી સૌ કહેતા આવે છે કે આનો આ પુત્ર અથવા આનો આ પિતા; પણ વિચારતાં આ વાત કોઈપણુ કાળે ન બની શકે તેવી સ્પષ્ટ લાગે છે. અનુત્પન્ન એવો આ જીવ તેને પુત્રપણુ ગણવો કે ગણાવવાનું ચિત્ત રહેવું એ સૌ જીવની મૂઢતા છે અને તે મૂઢતા કોઈ પણ પ્રકારે સ્વત્ત્વગતી ઇચ્છાવાળા જીવને ઘટતી નથી.

દેહ પ્રત્યે જેવો વસ્ત્રનો સંબંધ છે, તેવો આત્મા પ્રત્યે જેણે દેહનો સંબંધ યથાતથ્ય હીઠો છે, મ્યાન પ્રત્યે તરવારનો જેવો સંબંધ છે, તેવો દેહ પ્રત્યે જેણે આત્માનો સંબંધ હીઠો છે, અખંધસ્પૃષ્ઠ આત્મા જેણે અનુભવ્યો છે તે મહા પુરુષોને જીવન અને મરણ બન્ને સમાન છે.

પૂર્વ ઉપાર્જિત કરેલું એવું જે કંઈ પ્રારબ્ધ છે તે વેદવા સિવાય બીજો પ્રકાર નથી અને યોગ્ય પણ તે રીતે છે એમ બાણી જે જે પ્રકારે જે કંઈ પ્રારબ્ધ ઉદય આવે છે તે સમપરિણામથી વેદવાં ઘટે છે

‘જેસે કંચુક ત્યાગસે, બિનસત નહોં ભુજંગ;’

‘દેહ ત્યાગસેં જીવ યુનિ, તૈસે રહત અભગ.’

જેમ કાંચળીનો ત્યાગ કરવાથી સર્પ નાશ પામતો નથી તેમ દેહનો ત્યાગ કરવાથી જીવ પણ અભગ રહે છે એટલે નાશ પામતો નથી. અહીં દેહથી જીવ ભિન્ન છે એમ સિદ્ધતા કરેલી છે.

દેહ અને જીવની ભિન્નતા નથી અને દેહનો નાશ થવાથી પણ જીવનો પણ નાશ થાય છે એમ ઠેટલાક માને છે અને કહે છે તે માત્ર વિકલ્પરૂપ છે પણ પ્રમાણભૂત નથી; કેમકે તેઓ કાંચળીના નાશથી સર્પનો પણ નાશ થયેલો સ્મરે છે અને એ વાત તો પ્રત્યક્ષ છે કે સર્પનો નાશ કાચળીના ત્યાગથી નથી; તેમ જ જીવને માટે છે.

દેહ છે તે જીવની કાંચળી માત્ર છે કાંચળી જ્યાં સુધી સર્પના સંબંધમાં છે, ત્યાં સુધી જેમ સર્પ ચાલે છે, તેમ તેમ તે તેની સાથે ચાલે છે, તેની પેઠે વળે છે; અને તેની સર્વ ક્રિયાઓ સર્પની ક્રિયાને આધીન છે સર્પે તેનો ત્યાગ કર્યો કે ત્યાર પછી તેમાંની એકેય ક્રિયા કાંચળી કરી શકતી નથી, જે ક્રિયામાં પ્રથમ જે જે વર્તતી હતી તે સર્વ ક્રિયાઓ માત્ર સર્પની હતી એમાં કાંચળી માત્ર સંબંધરૂપ હતી. એમ જ દેહ પણ, જેમ જીવ કર્માનુસાર ક્રિયા કરે છે તેમ વર્તે છે; ચાલે છે, બેસે છે, બેઠે છે એ જીવરૂપ પ્રેરકથી છે; તેનો વિયોગ થવાથી કાંઈ નથી.

આ દેહનું આયુષ્ય પ્રત્યક્ષ ઉપાધિયોગે બ્યતીત થઈ જાય છે, એ માટે અત્યંત શોક થાય છે અને તેનો અલ્પ કાળમાં બે ઉપાય ન કર્યો તો અમ જોવા અવિચારી પણ થોડા સમજવા

પરમકૃપાળુ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર દેવે લખેલા દિલાસાપત્રો.

મુંબઈ ફાગણ સુદ ૧૧ શુક્ર ૧૯૪૮

ચિંત્ત અંદુના સ્વર્ગવાસના ખબર વાંચી ખેદ થયો.
“જે જે પ્રાણીઓ દેહ ધારણ કરે છે, તે તે પ્રાણીઓ તે
દેહનો ત્યાગ કરે છે, એમ આપણને પ્રત્યક્ષ અનુભવ-સિદ્ધ
દેખાય છે, તેમ છતાં આપણુ ચિત્ત તે દેહનુ અનિત્યપણુ
વિચારી નિત્ય પદાર્થના માર્ગને વિષે ચાલતુ નથી, એ
શોચનીય વાતનો વારંવાર વિચાર કરવો યોગ્ય છે.”

“મનને ધીરજ આપી ઉઠાસી નિવૃત્ત કર્યે છૂટકો છે.
દિલગીરી ન કરતા ધીરજથી તે હુ ખ સહન કરવુ, એ જ
આપણુ ધર્મ છે”

“આ દેહ પણ જ્યારે ત્યારે એમ જ ત્યાગવાનો છે”
એ વાત સ્મરણમા આવ્યા કરે છે, અને સસાર પ્રતિ વૈરાગ્ય
વિશેષ રહ્યા કરે છે.

“પૂર્વકર્મને અનુસરી જે કંઈ પણ સુખ-દુખ પ્રપ્ત
થાય તે સમાન ભાવથી વેઠવુ એ જ્ઞાનીની શિખામણ” સાંભરી
આવી છે તે લખી છે.

વવાણીઆ વૈશાખ વદ ૬ રવિ, ૧૬૫૨.
આચાર્યશ્રી માણેકચંદાદિ પ્રત્યે, -શ્રીસ્થંભતીર્થ’.

શ્રી સુદરલાલે વૈશાખ વત્રી એકમે દેહ છોડયાના ખબર
લખ્યા તે વાંચ્યા. વિશેષ કાળની માદગી વિના, યુવાન અવ-
સ્થામાં અકસ્માત દેહ છોડવાનું બન્યાથી સામાન્યપણે ઓળ-
ખતા માણસોને પણ તે વાતથી ખેદ થયા વિના ન રહે, તે
પછી જેણે કુટુંબાદિ સંબંધરનેહ મૂંઝી કરી હોય, સહવા-
સમાં વસ્યાં હોય, તે પ્રત્યે કંઈ આશ્રય ભાવના રાખી હોય

તેને ખેદ થયા વિના કેમ રહે ? આ સંસારમાં મનુષ્ય પ્રાણીને જે દેવતા અકથ્ય પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ અકથ્ય પ્રસંગ માંનો એક આ મોટો ખેદકારક પ્રસંગ છે. તે પ્રસંગમાં યથાર્થ વિચારવાન પુરુષો સિવાય સર્વ પ્રાણી ખેદવિશેષને પ્રાપ્ત થાય છે, અને યથાર્થ વિચારવાન પુરુષોને વૈરાગ્ય વિશેષ થાય છે, સંસારનું અશરણપણું, અનિત્યપણું અને અસારપણું વિશેષ દઢ થાય છે.

વિચારવાન પુરુષોને તે ખેદકારક પ્રસંગનો મૂર્છાભાવે ખેદ કરવો તે માત્ર કર્મબંધનો હેતુ બાંધે છે, અને વૈરાગ્ય-રૂપ ખેદથી કર્મસંગની નિવૃત્તિ બાંધે છે, અને તે સત્ય છે, મૂર્છાભાવે ખેદ કર્યાથી પણ જે સંબંધીનો વિયોગ થયો છે તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને જે મૂર્છા થાય છે તે પણ અવિચારશાનુ કૃણ છે એમ વિચારી વિચારવાન પુરુષો તે મૂર્છાભાવ પ્રત્યયિ ખેદને શમાવે છે, અથવા ઘણું કરીને તેવો ખેદ તેમને થતો નથી કોઈ રીતે તેવા ખેદનું હિતકારીપણું દેખાતું નથી, અને બનેલો પ્રસંગ ખેદનું નિમિત્ત છે, એટલે તેવે અવસરે વિચારવાન પુરુષોને, જીવને હિતકારી એવો ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વસંગનું અશરણપણું, અબંધવપણું, અનિત્યપણું અને તુચ્છપણું, તેમજ અન્યત્વપણું દેખીને પોતાને વિશેષ પ્રતિબોધ થાય છે કે 'હે જીવ ! તારે વિષે કંઈ પણ આ સંસારને વિષે ઉદ્યાદિ ભાવે પણ મૂર્છા વર્તતી હોય તો તે ત્યાગ કર, ત્યાગ કર તે મૂર્છાનું કંઈ કૃણ નથી, તે સંસારમાં ક્યારેય પણ શરણત્વાદિપણું પ્રાપ્ત થવું નથી, અને અવિચારીપણું વિના તે સંસારને વિષે મોહ થવા યોગ્ય નથી, જે મોહ અનંત જન્મમરણનો અને પ્રત્યક્ષ ખેદનો હેતુ છે; હંખ અને કલેશનું બીજ છે તેને શાંત કર, તેનો

ક્ષય કર. હે જીવ ! જો વિના ખીજો કોઈ હિતકારી ઉપાય નથી.' જો વગેરે ભાવિતાત્મતાથી વૈરાગ્યને શુદ્ધ અને નિશ્ચળ કરે છે. જે કોઈ જીવ યથાર્થ વિચારથી જીએ છે તેને આ જ પ્રકારે ભાસે છે.

આ જીવને દેહસખધ હોઈને મૃત્યુ ન હોત તો આ સંસાર સિવાય ખીજો તેની વૃત્તિ જોડાવાનો અભિપ્રાય થાત નહીં. સુખકરીને મૃત્યુને ભયે પરમાર્થરૂપ ખીજો સ્થાનકે વૃત્તિ પ્રેરી છે, તે પણ કોઈક વીરલા જીવને પ્રેરિત થઈ છે. ઘણા જીવોને તે બાહ્ય નિમિત્તથી મૃત્યુભય પરથી બાહ્ય ક્ષણિક વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થઈ વિશેષ કાર્યકારી થયા વિના નાથ પામે છે. માત્ર કોઈક વિચારવાન અથવા સુલભબોધી કે હલુ-કર્મી જીવને તે ભય પરથી અવિનાશી, નિઃશ્રેય સત્ પદ પ્રત્યે વૃત્તિ થાય છે.

મૃત્યુભય હોત તો પણ તે મૃત્યુવૃજ્ઞાવસ્થાએ નિયમિત પ્રાપ્ત થતું હોત તો પણ જેટલા પૂર્વે વિચારવાનો થયા છે તેટલા ન થાત; અર્થાત્ વૃજ્ઞાવસ્થા સુધી તો મૃત્યુનો ભય નથી એમ દેખીને પ્રભાદસહિત વર્તત. મૃત્યુનું અવશ્ય આવવું દેખીને તથા તેનું અનિયમિતપણું આવવું દેખીને, તે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે, સ્વજનાદિ સૌથી અરક્ષણપણું દેખીને પરમાર્થ વિચારવામા અપ્રમત્તપણું જ હિતકારી લાગ્યું અને સર્વ સગનું અહિતકારીપણું લાગ્યું. વિચારવાન પુરુષોને તે નિશ્ચય નિ સ દેહ સત્ય છે, ત્રણે કાળ સત્ય છે. મૂર્ધાભાવનો ખેદ લ્યાગીને અસંગ ભાવ પ્રત્યયિ ખેદ વિચારવાનને કર્તવ્ય છે.

જો આ સંસારને વિષે આવા પ્રસંગોનો સભવ ન હોત, થાતાને અથવા પરને તેવા પ્રસંગની અપ્રાપ્તિ દેખાતી હોત, અશરણાદિપણું ન હોત તો પંચ વિષયનાં સુખસાધનનું કશું

ન્યૂનપણું પ્રાપ્તે નહોતું એવા શ્રી ઋષભદેવ આદિ પરમ પુરુષો અને ભરત આદિ ચક્રવર્તીઓ તેને શા કારણે ત્યાગ કરતા ? એકાંત અસંગપણું શા કારણે ભજતા ?

હે આર્થ માણેકચંદ આદિ ! યથાર્થ વિચારના ઓછા-પણાને દીધે, પુત્રાદિ ભાવની કલ્પના અને મૂર્ચ્છાને દીધે તમને કંઈ પણ ખેદવિશેષ પ્રાપ્ત થવો સંભવિત છે તો પણ તે ખેદનું ખેડને કંઈ પણ હિતકારી ફળ નહીં હોવાથી હિતકારી-પણું માત્ર અસંગવિચાર વિના કોઈ અન્ય ઉપાયે નથી એમ વિચારી, થતો ખેદ યથાશક્તિ વિચારથી, જ્ઞાની પુરુષોના વચનામૃતથી તથા સાધુ પુરુષના આશ્રય, સમાગમોદ્દયો અને વિરતથી ઉપશાંત કરવો, એ જ કર્તવ્ય છે.

વવાણીઆ માગશર સુદ ૬ શુક્ર, ૧૯૫૩.

શ્રી માણેકચંદનો દેહ છૂટવા સખધી ખખર જાણ્યા

સર્વ દેહધારી જીવો મરણ પાસે શરણ રહિત છે. માત્ર તે દેહનું યથાર્થ સ્વરૂપ પ્રથમથી જાણી તેનું મમત્વ છેદીને નિજ સ્થિરતાને અથવા જ્ઞાનીના માર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિને પામ્યા છે, તે જ જીવો મરણ કાળે શરણ રહિત છતાં ઘણુંકરીને ફરી દેહ ધારણ કરતા નથી; અથવા મરણ કાળે દેહના મમત્વભાવનું અલ્પત્વ હોવાથી પણ નિર્ભય વર્તે છે. દેહ છૂટવાના કાળ અનિયત હોવાથી વિચારવાન પુરુષો અપ્રમાદપણે પ્રથમથી જ તેનું મમત્વ નિવૃત્ત કરવાનો અવિરુદ્ધ ઉપાય સાધે છે અને એ જ તમારે, અમારે સૌએ લક્ષ રાખવા યોગ્ય છે પ્રીતિબંધનથી ખેદ થવા યોગ્ય છે, તથાપિ એમા ખીજે કોઈ ઉપાય નહિ હોવાથી તે

ખેઢને વૈરાગ્યસ્વરૂપમાં પરિણમન કરવો, એ જ વિચારવાનને કતાંવ્ય છે.

મુંબઈ, જેઠ વદ ૧૨ શનિ, ૧૯૫૩.

શ્રી ગ્રંથક આદિ — સાચલા.

આર્ય શ્રી સોભાગના જેઠ વદ ૧૦, ગુરુવારે સવારે કલાક ૧૦ ને ૫૦ મિનિટે દેહ મૂક્યાના સમાચાર વાંચી ઘણો ખેડ થયો છે. જેમ જેમ તેમના અદ્ભુત ગુણો પ્રત્યે દ્રષ્ટિ જાય છે, તેમ તેમ અધિક અધિક ખેડ થાય છે

જીવને દેહનો સબધ એ જ રીતે છે, તેમ છતાં પણ અનાદિથી તે દેહને ત્યાગતાં જીવ ખેડ પામ્યા કરે છે અને તેમા દહ મોહથી એકપણાની પેઠે વર્તે છે. જન્મ-મરણાદિ સંસારનું મુખ્ય બીજ એ જ છે શ્રી સોભાગે તેવા દેહને ત્યાગતા, મોટા મુનિઓને હલંભ એવી નિશ્ચય અસંગતથી નિજ ઉપયોગમય દશા રાખીને અપૂર્વ દ્વિત કર્યું છે, એમા સશય નથી

x x x x
તેમના તમારા પ્રત્યેના સસારી વડીલપણનો ખેડ વિસ્મરણ કરી, તેમણે તમારા સર્વ પ્રત્યે જે પરમ ઉપકાર કર્યો હોય તથા તેમના ગુણોનું જે જે અદ્ભુતપણું તમને બાંધ્યું હોય, તેને વારવાર સભારી, તે પુરુષનો વિચાર થયો તેનો અતરમાં ખેડ રાખી તેમણે આરાધવા યોગ્ય જે જે વચનો કહ્યાં હોય તેનું સ્મરણ આણી, તેમા આત્માને પ્રેરવો એમ તમો સર્વ પ્રત્યે વિનતિ છે.

x x x x
મોહ કરી જે સમયે ખેડ થાય તે સમયે પણ તેમના

ગુણોનું અદ્ભુતપણું સ્મરણમાં અણી, મોહથી થતો ખેદ સમાવીને ગુણોના અદ્ભુતપણોનો વિરહ થયો તે પ્રકારમાં તે પ્રવતીવવો યોગ્ય છે

x

x

x

ધીરજથી સવેંએ ખેદ સમાવવો અને તેમના અદ્ભુત ગુણોનો અને ઉપકારી વચનોનો આશ્રય કરવો યોગ્ય છે.

સ સારનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ જોણું જાણ્યું છે, તેને તે સંસારના પદાર્થોની પ્રાપ્તિથી કે અપ્રાપ્તિથી હ્રષ્ટ, શોક થવા યોગ્ય નથી તો પણ એમ જણાય છે કે, સત્પુરુષના સમાગમની પ્રાપ્તિથી કંઈપણ હ્રષ્ટ અને તેમના વિયોગથી કંઈપણ ખેદ અમુક ગુણસ્થાન સુધી તેમને પણ થવા યોગ્ય છે.

‘આત્મસિદ્ધિ’ અથવા વિચારવાની ઇચ્છા હોય તો વિચારશે, પણ તે પહેલાં કેટલાક વચનો અને સહાય થો વિચારવાનું બનશે તો ‘આત્મસિદ્ધિ’ બળવાન ઉપકારનો હેતુ થશે એમ લાગે છે

અમારા ચિત્તમાં તો એમ આવે છે કે મુમુક્ષુ જીવને આ કાળને વિષે સ સારની પ્રતિકૂળ કથાઓ પ્રાપ્ત થવી તે તેને સ સારથી તરવા બરાબર છે. અનંતકાળથી અભ્યાસેલો એવો આ સ સાર સ્પષ્ટ વિચારવાનો વખત પ્રતિકૂળ પ્રસંગે વિશેષ હોય છે, એ વાત નિશ્ચય કરવા યોગ્ય છે

પ્રતિકૂળ પ્રસંગ જો સમતાએ વેદવામાં આવે તો જીવને નિર્વાણ [મુક્તિ] સમીપનું સાધન છે; વ્યાવહારિક પ્રસંગોનું નિત્ય ચિત્રાવચિત્રપણું છે. માત્ર કલ્પનાએ તેમાં મુખ અને કલ્પનાએ દુઃખ એવી તેની સ્થિતિ છે. અનુકૂળ કલ્પનાએ અનુકૂળ જાણે છે, પ્રતિકૂળ કલ્પનાએ તે પ્રતિકૂળ જાણે છે. અને

જ્ઞાની પુરુષે તે બેય કલ્પના કરવાની ના કહી છે.

વિચારવાનને શોચ થટે નહીં એમ તીર્થ"કર કહેતા હતા.

“ નવ કાળ મૂકે કોઇને ”

(હરિગીત છંદ)

મોતી તણી માળા ગળામાં મુલ્યવંતી મલકતી,
હીરા તણા શુભ હારથી બહુ કંઠકાંતિ ઝગકતી;
આબૂષણોથી ઓપતા બાગ્યા મરણને બેઠને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઇને. ૧.

મણિમય મુગટ માથે ધરીને કણ્ઠ કુંડળ નાખતા,
કાંચનકડા કરમાં ધરી કશીએ કચાચ ન રાખતા;
પળમા પડ્યા પૃથ્વીપતિ એ બાન જૂતળ યોઇને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઇને. ૨.

દશ આંગળીમાં માંગલિક મુદ્રા જડિત માણિક્યથી,
જે પરમ પ્રેમે પેરતા પોંચી કળા બારોકથી,
એ વેઠ વીંટી સર્વ છોડી ચાલિયા મુખ ધોઇને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઇને. ૩.

મુછ વાંકડી કરી ફાંકડા થઇ લીંબુ ધરતા તે પર,
કાપેલ રાખી કાતરા હરકોઇનાં હેયાં હરે;
એ સાંકડીમાં આવિયા છટકયા તજ સહુ સોઇને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઇને. ૪.

છો ખડના અધિરાજ જે ચઢે કરીને નીપળ્યાં,
બ્રહ્માંડમાં બળવાન થઇને બૂપ ભારે ઉપળ્યા;
એ ચતુર ચક્રી ચાલિયા હોતા નહોતા હોઇને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઇને. ૫.

જે રાજનીતિ નિપુણતામાં ન્યાયવંતા નિવડયા,
 અવળા કયે જેના બધા સવળા સદા પાસા પડયા;
 એ લાગ્યશાળી ભાગિયા ખટપટો સૌ ખોઈને,
 જન બાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૬
 તરવાર બહાદુર ટેક ધારી પૂર્ણતામાં પેખિયા,
 હાથી હુણે હાથે કરી એ કેશરી સમ દેખિયા;
 એવા ભલા ભડવીર તે અતે રહેલા રાઈને,
 જન બાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૭.

૪૬૨, માર્ગશીર્ષ વદ ૦)) ગુરુ ૧૯૫૫.

યથાર્થ જોઈએ તો શરીર એ જ વેદનાની સુતિ છે. સમયે-સમયે જીવ તે દ્વારા વેદના જ વેદ છે ક્વચિત્ શાતા અને પ્રાયે અશાતા જ વેદ છે. માનસિક અશાતાતું મુખ્યપણું છતાં તે સૂક્ષ્મ દષ્ટિવાનને જણાય છે. શારીરિક અશાતાતું મુખ્યપણું સ્થૂળ દષ્ટિવાનને પણ જણાય છે. જે વેદના પૂર્વે મુદ્દબ બંધથી જીવે બધન કરી છે, તે વેદના ઉદય સંપ્રાપ્ત થતાં ઇદ્ર, ચંદ્ર, નાગેદ્ર કે જિનેદ્ર પણ રોકવાને સમર્થ નથી. તેનો ઉદય વેદવો જ જોઈએ. અજ્ઞાનદષ્ટિ જીવો જોઈથી વેદે તો પણ કંઈ તે વેદના ઘટતી નથી કે જતી રહેતી નથી. સદૃષ્ટિવાન જીવો શાતલાવે વેદે તો તેથી વેદના વધી જતી નથી પણ નવીન બંધનો હેતુ થતી નથી. પૂર્વની, બળવાન નિર્જરા થાય છે. આત્માર્થીને એ જ કર્તવ્ય છે, કે 'હું શરીર નથી પણ તેથી ભિન્ન એવો જ્ઞાતક આત્મા છું, તેમ નિત્ય શાશ્વત છું, આ વેદના માત્ર પૂર્વ કર્મની છે, પણ મારું સ્વરૂપ નાશ કરવાને તે સમર્થ નથી, માટે મારે જોઈ કર્તવ્ય જ નથી'—એમ આત્માતું અનુપ્રેક્ષન હોય છે.

મુંબઈ, બીજા અપાઠ વદ ૧૦, ૧૮૪૮

શારીરિક વેદનાને દેહનો ધર્મ જાણી અને બાંધેલાં એવાં કર્મોનું કૃણ જાણી સમ્યક્ પ્રકારે અહિંયાસવા યોગ્ય છે. ઘણી-વાર શારીરિક વેદનાનું કૃણ વિશેષ વર્તાતું હોય છે, ત્યારે ઊપર જે કહ્યો છે તે સમ્યક્ પ્રકાર રૂઠાં જીવોને પણ સ્થિર રહેવો. ઠંઠુ થાય છે, તથાપિ હૃદયને વિષે વારવાર તે વાતનો વિચાર કરતાં અને આત્માને નિત્ય અછેદ, અભેદ, જરા, મરણાદિ ધર્મથી રહિત ભાવતાં, વિચારતા કેટલીક રીતે તે સમ્યક્ પ્રકારનો નિશ્ચય આવે છે મોટા પુરુષોએ અહિંયાસેલા એવા ઉપસર્ગ તથા પરિપ્રહના પ્રસંગોની જીવમા સ્મૃતિ કરી તે વિષે તેમનો રહેલો અખડ નિશ્ચય તે ફરી ફરી હૃદયમા સ્થિર કરવા યોગ્ય જાણવાથી જીવને તે સમ્યક્ પરિણામ કૃણિ-ભૂત થય છે. અને વેદના, વેદનાના ક્ષયકાળે નિવૃત્ત થયે ફરી તે વેદના કોઈ કર્મોનું કારણ થતી નથી વ્યાધિરહિત શરીર હોય તેવા સમયમા જીવે જે તેનાથી પોતાનું જુદાપણુ જાણી, તેનું અનિત્યાદિ સ્વરૂપ જાણી તે પ્રત્યેથી મોહ મમત્વાદિ ત્યાગ્યા હોય તો તે મોટું શ્રેય છે; તથાપિ તેમ ન જન્યુ હોય તો કઈ પણ વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયે તેવી ભાવના ભાવતાં જીવને નિશ્ચય એવું ઘણું કરી, કર્મબંધન થતું નથી અને મહાવ્યાધિની ઉત્પત્તિકાળે તો દેહનું મમત્વ જીવે જરૂર લાગી, જ્ઞાની પુરુષના માર્ગની વિચારણાએ વર્તાવું, એ રૂઠાં ઉપાય છે. જે કે દેહનું તેવું મમત્વ ત્યાગવું કે એાછું કરવું એ મહાદુષ્કર વાત છે, તથાપિ જેનો તેમ કરવા નિશ્ચય છે તે વહેલે-મોડે ફલિભૂત થાય છે.

इति शुभम् ॥

